

OPEN SOCIETY INSTITUTE
EU MONITORING AND ADVOCACY PROGRAM

OPEN SOCIETY INSTITUTE
MENTAL HEALTH INITIATIVE

Rights of People with Intellectual Disabilities

Access to Education and Employment

LATVIA

Monitoring Report

LATVIJA

Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesības

Izglītības un nodarbinātības pieejamība

Ziņojums

2005

Published by
OPEN SOCIETY INSTITUTE

Október 6. u. 12.
H-1051 Budapest
Hungary

400 West 59th Street
New York, NY 10019
USA

© OSI/EU Monitoring and Advocacy Program, 2005
All rights reserved.

TM and Copyright © 2005 Open Society Institute

EU MONITORING AND ADVOCACY PROGRAM

Október 6. u. 12.
H-1051 Budapest
Hungary

Website
<www.eumap.org>

ISBN 9984-751-93-7

Copies of the book can be ordered from the EU Monitoring and Advocacy Program
<eumap@osi.hu>

Printed in Riga, Latvia
Design & Layout by Q.E.D. Publishing

Cilvēku ar intelektuālās attīstības
traucējumiem tiesības

Izglītības un nodarbinātības pieejamība

Latvija

Satura rādītājs

Pateicības	7
Ievads	11
Priekšvārds	13
I. Ziņojuma kopsavilkums un rekomendācijas	15
1. Ziņojuma kopsavilkums	15
2. Rekomendācijas	22
II. Valsts pārskats un situācijas raksturojums	26
1. Tiesiskais pamats	26
1.1. Starptautiskie standarti un saistības	26
1.2. Nacionālie tiesību akti	28
2. Vispārējā situācija cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem	32
2.1. Definīcijas	33
2.2. Diagnoze un intelektuālās attīstības traucējumu novērtēšana	34
2.3. Aizbildnība	36
2.4. Statistikas dati	39
III. Izglītības pieejamība	42
1. Tiesiskais un administratīvais pamats	42
1.1. Tiesības uz izglītību	42
1.2. Izglītības sistēmas struktūra un vadība	45
1.3. Garīga rakstura traucējumu novērtēšana izglītības nolūkiem	47
1.4. Agrīnā korekcija	50
2. Valdības izglītības politika	51
2.1. Nacionālā izglītības politika	51
2.2. ES, Ziemeļvalstu Ministru padomes un valdības izglītības politika	54
3. Praktiskās izglītības iespējas	55
3.1. Līdzekļi un atbalsts	57
3.1.1. Izglītības programmas un atbalsts	57
3.1.2. Skolotāju apmācība	58

3.2. Iekļaujošā izglītība	59
3.2.1. Vispārizglītojošās skolas	60
3.2.2. Speciālās skolas	62
3.3. Izglītība ārpus skolu sistēmas	65
3.3.1. Mājas apmācība	65
3.3.2. Bērnu apmācība specializētajās aprūpes iestādēs	66
4. Pāreja no izglītības uz nodarbinātību	67
4.1. Profesionālā apmācība	67
4.2. Pieaugušo apmācība un mūžizglītība	69
IV. Nodarbinātības pieejamība	70
1. Tiesiskais un administratīvais pamats	70
1.1. Nacionālie tiesību akti	70
1.2. Spēju novērtēšana nodarbinātības nolūkiem	74
1.3. Sociālās labklājības sistēmas loma	75
1.4. Rehabilitācijas pakalpojumi	77
2. Valdības nodarbinātības politika	78
2.1. ES un valdības nodarbinātības politika	79
2.2. Valsts nodarbinātības politika	81
2.2.1. Valsts nodarbinātības prioritātes	81
2.2.2. Valdības motivācija	82
3. Nodarbinātība praksē un politikas ieviešana	85
3.1. Statistiskā informācija	86
3.2. Nodarbinātība atvērtā tirgus apstākļos	87
3.2.1. Atbalstītais darbs atvērtā darba tirgus apstākļos	87
3.3. Specializētā nodarbinātība	89
V. Secinājumi	92
1. pielikums. Izmantoto tiesību aktu saraksts	94
2. pielikums. Izmantotās literatūras saraksts	97

Pateicības

Atvērtās sabiedrības institūta (Open Society Institute, OSI) ES Monitoringa un interešu aizstāvības programma (EU Monitoring and Advocacy Program, EUMAP) un Atvērtās sabiedrības institūta Garīgās veselības iniciatīvas programma (Mental Health Initiative, MHI) izsaka atzinību par šādu cilvēku būtisko lomu pētījumu veikšanā un šo monitoringa ziņojumu sastādīšanā. Atbildību par ziņojumu saturu uzņemas EUMAP.

Bulgārija	Slavka Kukova	<i>Bulgārijas Helsinku komiteja</i>
Horvātija	Ljiljana Pintarič Mlinar	<i>Zagrebas universitātes Speciālās izglītības un rehabilitācijas fakultāte</i>
Čehijas Republika	Jan Šiška	<i>Kārļa universitātes Izglītības fakultāte</i>
Igaunija	Agne Raudmees	<i>EVPIT – Igaunijas atbalsta organizācija cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem</i>
Grieķija	John Tsiantis Harris Asimopoulos Stavroula Diareme Dimitra Giannakopoulou Gerasimos Kolaitis Eugenia Soumaki Konstantinos Thiveos Evangelos Zacharias	<i>Bērnu un pusaudžu psihosociālās veselības asociācija (APHCA)</i>
Ungārija	Emese Kővágó	<i>Fonds “Salva Vita”</i>
Latvija	Ieva Leimane-Veldmeijere	<i>Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs</i>
Lietuva	Dovile Juodkaitė Klementina Gečaitė	<i>Lietuvas labklājības biedrība cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem “Viltis”</i>
Nīderlande	Jacqueline Schoonheim	<i>Māstrihtas universitātes Juridiskā fakultāte</i>
Polija	Ewa Wapiennik	<i>Marijas Grzegorzewskas Speciālās izglītības akadēmija, Varšava</i>
Rumānija	Raluca Nica	<i>Rumānijas Garīgās veselības līga</i>
Slovākija	Alexandra Bražinová Viera Zahorcová	<i>Slovākijas Garīgās veselības līga Iekļaušana Slovākijā</i>
Slovēnija	Darja Zaviršek Špela Urh	<i>Ļubļanas universitātes Sociālā darba fakultāte</i>
Lielbritānija	Stephen Beyer	<i>Kārdifas universitātes Velsas mācību traucējumu centrs</i>

Pauline Banks	<i>Glāzgovas universitātes Stratklaida invalīdī- tātes pētījumu centrs</i>
Roy McConkey	<i>Olsteras universitātes Māsu skola</i>
Edyth Dunlop	<i>Ziemeļīrijas Atbalstītās nodarbinātības apvienība</i>
Hazel Morgan	<i>Fonds cilvēkiem ar mācību traucējumiem</i>

Mēs vēlētos arī pateikties šādām organizācijām par to nenovērtējamo ieguldījumu ziņojumu izstrādes procesā:

Bulgārijas Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem asociācijai, Sofijas Atvērtās sabiedrības fondam (Bulgārija); Iekļaušanas veicināšanas asociācijai (Horvātija); Iekļaušana Čehijas Republikā (Čehijas Republika); Atvērtajam Igaunijas fondam, EVPIT – Igaunijas atbalsta organizācijai cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem (Igaunija); Bērnu un pusaudžu psihosociālās veselības centram (Grieķija); Fondam “Salva Vita” (Ungārija); Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centram, Sorosa fon-
dam-Latvija (Latvija); Lietuvas labklājības biedrībai cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem “Viltis” (Lietuva); Vecāku organizāciju federācijai (Nīderlande); Polijas Cilvēku ar garīgiem traucējumiem asociācijai (Polija); “Pentru Voi” asociācijai (Rumānija); YHD – Invaliditātes teorijas un kultūras asociācijai (Slovēnija); Garīgās veselības līgai, Iekļaušana Slovākijā (Slovākija); Fondam cilvēkiem ar mācību traucējumiem (Lielbritānija).

Mēs vēlētos arī īpaši pateikties par ieguldījumu Latvijas ziņojuma tapšanā: valsts ziņojuma sagatavotājas asistentei Evai Ikaunieci par interviju veikšanu, kā arī šādiem cilvēkiem par viņu atsaucību, sniedzot intervijas, informāciju vai pētījumus, arī pārskatot un kritizējot ziņojuma pirmuzmetumu:

Ainai Āboliņai, bijušajai Rīgas Speciālās skolas Nr.4 skolotājai; Inetai Kursietei, Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācija; Irinai Rullei, Līgai Ivdrei-Blukai un Nijolei Veselovai, Atbalstītā darba aģentūra; Dagmārai Isajevai, Kokneses Speciālā internātskola – attīstības centrs; Karīnai Kaktiņai, Tamārai Vahļīnai un Anitai Grudulei, NVO “Kopā”; Rasmai Vīgantei, Daigai Kubliņai un Vijai Vanagai, Izglītības un zinātnes ministrija; Ludmilai Zilbermanei, Jelgavas psihoneiroloģiskā slimnīca “Ģintermuiža”; Dzintrai Novikai un Inesei Brūklei, Dzirciema Speciālā internātskola; Mārai Burčakai, Sabiles vidusskola; Ingai Šķesterei, Velku fonds; Lailai Riekstai-Riekstiņai, Bērnu un ģimenes lietu ministrija; Iritai Intenbergai, Liepājas dienas aprūpes centrs cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem; Guntai Rozenbergai, Gaismas Speciālā internātskola; Mārim Grāvim un Irēnai Lavrišai, Rīgas pilsētas “Rūpju bērns”; Ilgai Mertenai un Sanitai Dzenei, Nodarbinātības valsts aģentūra; Agrim Derkevicam, Sociālās aprūpes centrs “Veģi”; Sigitai Rozentālei, Sociālo pakalpojumu pārvalde; Ainai Ādminei, Veselības un darb-
spēju ekspertīzes ārstu valsts komisija; Evai Mārtiņsonai, Rīgas domes Labklājības departaments; biedrības “Logs uz gaismu” vecāku atbalsta grupai.

KONSULTATĪVĀ PADOME

Lyubka Alexandrovna	<i>BAPID – Bulgārijas Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem asociācija</i>
Camilla Parker	<i>Konsultante garīgās veselības un cilvēktiesību jautājumos</i>
Geert Freyhoff	<i>Iekļaušana Eiropā</i>
Laila Onu	<i>“Pentru Voi”</i>
Borka Teodorovič	<i>Iekļaušanas veicināšanas asociācija</i>

EUMAP

Penelope Farrar	<i>Programmas direktore</i>
Miriam Anati	<i>Programmas direktores vietniece</i>
Katy Negrin	<i>Projektu vadītāja</i>
Alphia Abdikeeva	<i>Atbildīgā par mājas lapas uzturēšanu</i>
Joost Van Beek	<i>Atbildīgais par mājas lapas uzturēšanu</i>
Andrea Gurubi Watterson	<i>Programmas koordinatore</i>
John Kowalzyk	<i>Redakcionālais konsultants</i>
Barbara Zatlokal	<i>Redakcionālā konsultante</i>

MHI

Judith Klein	<i>Programmas direktore</i>
Kathryn Vandever	<i>Programmas administratore</i>
Camilla Parker	<i>Konsultante garīgās veselības un cilvēktiesību jautājumos</i>
Mona Nicoara	<i>Interesešu aizstāvības un tīkla izveides konsultante</i>

Ievads

Atvērtās sabiedrības institūta (OSI) ES monitoringa un interešu aizstāvības programma (EUMAP) sadarbībā ar vietējam NVO un pilsoniskās sabiedrības organizācijām uzrauga cilvēktiesību un tiesiskuma jautājumus visā Eiropā. EUMAP ziņojumi uzsver pilsoniskās sabiedrības uzraudzības nozīmību un veicina tiešu dialogu starp valstiskiem un nevalstiskiem dalībniekiem par cilvēktiesību un likuma varas jautājumiem. Bez šiem ziņojumiem par cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesībām EUMAP ir izdevis šādus monitoringa ziņojumus: “Mazākumtautību aizsardzība”, “Tiesu varas neatkarība un kapacitāte”, “Korupcija un korupcijas novēršanas politika” un “Vienlīdzīgas iespējas sievietēm un vīriešiem”. 2005. gadā paredzēti arī ziņojumi par masu mediju uzraudzību un neatkarību. EUMAP pašlaik gatavo ziņojumus par romu tautības vienlīdzīgām tiesībām uz kvalitatīvas izglītības pieejamību. Šos ziņojumus paredzēts izdot 2006. gadā.

EUMAP ziņojumus izstrādā neatkarīgi eksperti no uzraudzītajām valstīm. To mērķis ir uzsvērt cilvēktiesību jautājumu nozīmību un pilsoniskās sabiedrības svarīgo lomu, veicinot valdību politikas atbilstību cilvēktiesību standartiem visā paplašinātajā Eiropā. Visos EUMAP ziņojumos ir detalizētas rekomendācijas gan valstu, gan starptautiskajam līmenim. Rekomendācijas ir paredzētas valdībām, starptautiskajām organizācijām un citām ieinteresētajām pusēm, un to mērķis ir nodrošināt, lai ziņojuma secinājumi tieši ietekmētu uzraugāmo jomu politiku.

Šie ziņojumi ir sagatavoti kopā ar **Atvērtās sabiedrības institūta Garīgās veselības iniciatīvas programmu (MHI)**, kas ir daļa no OSI Sabiedrības veselības programmām. MHI cenšas nodrošināt, lai cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem (psihiskās veselības problēmām un/vai intelektuālās attīstības traucējumiem) varētu dzīvot kā līdzvērtīgi sabiedrības locekļi un piedalīties sabiedrībā ar pilnu izpratni par savām cilvēktiesībām. MHI veicina cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem sociālo iekļaušanos, atbalstot sabiedrībā balstītu alternatīvu pakalpojumu izveidi cilvēku ievietošanai stacionārās aprūpes iestādēs un aktīvi iesaistoties politikā balstītā interešu aizstāvībā.

Visā Eiropā cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem joprojām nākas saskarties ar būtiskām stigmām, aizspriedumiem un nopietnām barjerām savu pamattiesību īstenošanā. Diskriminācija pret cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir dziļi iesakņojusies un plaši izplatīta, tādējādi kavējot pozitīvas pārmaiņas. Ir būtiski sasniegt vienlīdzīgu pieejamību izglītībai un nodarbinātībai, lai nodrošinātu cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem pilnīgu integrāciju sabiedrības dzīvē. EUMAP ziņojumi īpaši uzsver šīs divas jomas gan to nozīmības dēļ cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan pastāvošo starptautisko standartu, kā arī nacionālo tiesību aktu un politikas dēļ.

Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesību monitoringš tika balstīts uz detalizēti izstrādātu metodoloģiju (pieejama www.eumap.org), lai nodrošinātu salīdzinošu

pieeju visās uzraudzītajās valstīs. Ziņojumi aptver astoņas Centrālās un Austrumeiropas valstis (CAV), kas 2004. gada maijā pievienojās ES (Čehijas Republiku, Igauniju, Latviju, Lietuvu, Poliju, Slovākiju, Slovēniju un Ungāriju), kā arī Bulgāriju un Rumāniju, kuru pievienošanās paredzēta 2007. gadā, vienu kandidātvalsti (Horvātiju) un trīs vecās ES dalībvalstis (Grieķiju, Nīderlandi un Lielbritāniju).

Šo ziņojumu sagatavošana gan dalībvalstīs, gan tajās, kas nav dalībvalstis, uzsver to, ka starptautisko cilvēktiesību standarti tiek piemēroti vienādi, kā arī sniedz iespēju komentēt vispārējās tendences šo standartu politikas piemērošanā. Valstis izvēlētas pēc ģeogrāfiskās atrašanās vietas un, ņemot vērā politikas, tās ieviešanas un prakses spektru.

Ziņojumi par katru no 14 uzraudzītajām valstīm, kā arī vispārējs ziņojums, kur tiks apkopoti galvenie secinājumi par visām valstīm, tiks publicēti atsevišķi. Pirmie katras valsts ziņojumi tika apspriesti nacionālajās apaļā galda sanāksmēs. Tās tika rīkotas, lai veicinātu komentāru sniegšanu par projektu no valdības pārstāvju, pilsoniskās sabiedrības organizāciju, interešu aizstāvības organizāciju, vecāku un starptautisko organizāciju puses. Šajā izdevumā atspoguļotais gala ziņojums tika pakļauts būtiskai pārskatīšanai, balstoties uz šajā procesā saņemtajiem komentāriem un kritiku. EUMAP uzņemas pilnu atbildību par ziņojuma saturu.

Priekšvārds

Šis ir viens no 14 ziņojumiem Atvērtās sabiedrības institūta ES Monitoringa un interešu aizstāvības programmas (EUMAP) un Atvērtās sabiedrības institūta Garīgas veselības iniciatīvas (MHI) sagatavoto ziņojumu sērijā. Ziņojums sniedz pārskatu par iespējām un problēmām, ar ko nākas saskarties cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, izmantojot tiesības uz pieeju izglītībai un nodarbinātībai. Tas sniedz būtisku ieguldījumu pētījumu veikšanā par šo grupu kā vienu no visneaizsargātākajām grupām visā Eiropā.

Šī ziņojuma izstrādes iniciatīva īsteno būtiskus mērķus. Neapšaubāmi pastāv nepieciešamība pēc visaptverošiem pētījumiem, kas ir balstīti uz drošticamiem pētījumiem par cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem situāciju Eiropā. Ja nav ticamas informācijas, bieži vien ar šai cilvēku grupai paredzētajām stratēģijām un politiku ir par maz, lai īstenotu viņu patiesās vajadzības. Ziņojums balstās uz monitoringu, kura mērķis ir sniegt salīdzinošu pārskatu par analizētajām valstīm. Šis ziņojums ir daudz dziļāks un pamatīgāks nekā iepriekšējie ziņojumi, kas šim jautājumam ir pievērsuši lēmumu pieņēmēju uzmanību Eiropas un valstu mērogā.

Šī ziņojumu sērija sniedz plašāku ieskatu un izsmēlošu analīzi par izglītības un nodarbinātības pieejamību cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem astoņās jaunajās ES dalībvalstīs (Čehijas Republikā, Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Polijā, Slovākijā, Slovēnijā un Ungārijā), divās valstīs, kas gatavojas pievienoties ES (Bulgārijā un Rumānijā), un vienā kandidātvalstī (Horvātijā). Lai sniegtu plašāku ieskatu par Eiropas praksi, tika pētītas arī Grieķija, Nīderlande un Lielbritānija. Ziņojumu sērijas secinājumi norāda, ka cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Eiropā joprojām nākas saskarties ar būtiskiem šķēršļiem izglītības un nodarbinātības reālas pieejamības nodrošināšanā. Diskriminācija joprojām ir galvenā problēma, par spīti nacionālajā līmenī un plašākā Eiropas kontekstā īstētiem pasākumiem.

Ziņojumi iestājas par pilsoniskās sabiedrības veiktās uzraudzības nozīmību un vispārējo dažādo ieinteresēto pušu iesaisti dialogā par cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem cilvēktiesībām. Katras valsts vietējais eksperts sagatavoja monitoringa ziņojumu, savukārt vietējās NVO tika iesaistītas monitoringa procesā, nepieciešamības gadījumā nodrošinot plašākas konsultācijas. Šīs uzraudzības galvenais mērķis ir veicināt lielāku informētību un diskusijas par problēmām cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem pašvaldību, valsts un starptautiskā līmenī.

Visās uzraudzītajās valstīs izglītības un nodarbinātības iespējas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem apgrūtinā vienas un tās pašas problēmas. Daudzās valstīs dati par šīs grupas situāciju ir ļoti ierobežoti vai nepietiekami detalizēti, kas apgrūtinā valdību iespējas izstrādāt tādu politiku, kas būtu piemērota šās grupas vajadzībām. Pieejamie dati liecina, ka, kaut gan kopumā pieaug bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem integrācija vispārīzglītojošās skolās, pamatīgāks process iekļaušanās veicināšanai, kāds tas tika prezentēts 1994.gada Salamankas Deklarācijā par izglītību ipašām vajadzībām,

ir progresējis tikai nedaudz. Daudzi bērni visā reģionā joprojām ir segregēti speciālās izglītības iestādēs vai arī tiem vispār ir liegta izglītība, atstājot maz cerību, ka viņi, būdami pieauguši, varēs atrast darbu. Lielākajā daļā uzraudzīto valstu tiek nodrošināts tikai pats nepieciešamākais atbalsts pārejai no izglītības uz nodarbinātību.

Daudzās valstīs esošie motivējošie pasākumi, īpaši darbā pieņemšanas kvotas, nav spējušas veiksmīgi palielināt cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem darbaspēka skaitu. Ir jāizstrādā programmas, kas būtu īpaši domātas šīs grupas vajadzību nodrošināšanai. Visā Eiropā NVO ir vadījušas efektīvus projektus, kas piedāvā atbalstītās nodarbinātības projektus cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, nodrošinot palīdzību ar darba treneriem, īpašu darba apmācību un individuāli piemērlētu uzraudzību. Tomēr šī pieeja vēl nav pieņemta kā valdības politika, un tādēļ tās piedāvātās iespējas nevar tikt paplašinātas attiecībā uz lielāku cilvēku grupu.

Ziņojumi atspoguļo daudzus šķēršļus, ar ko sastopas cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem, īstenojot tiesības uz izglītības un nodarbinātības pieejamību visā Eiropā. Vēl aizvien pastāv nepieciešamība pieņemt uzlabotus tiesību aktus un tos ieviest gan valsts, gan ES līmenī. Pašreizējie iekļaujošās izglītības un atbalstītās nodarbinātības labās prakses modeļi būtu jāpārņem plašākā mērogā. Šiem ziņojumiem vajadzētu palīdzēt nacionālajiem un Eiropas līmeņa lēmumu pieņēmējiem izveidot efektīvu politiku, kas nodrošinātu cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem iekļaušanos sabiedrībā.

Skatoties no Eiropas cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem asociācijas "Iekļaušana Eiropā" skatu punkta, šis ziņojums sniedz būtisku ieguldījumu esošajā diskusijā par izglītības un nodarbinātības pieejamību cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Mēs varam tikai iedrošināt lēmumu pieņēmējus, pakalpojumu sniedzējus, kā arī cilvēku ar invaliditāti un sociālās NVO pašvaldību, valsts un Eiropas līmenī apsvērt šajā ziņojumā izstrādātas rekomendācijas un tās ievērot.

Geert Freyhoff

Direktors
Iekļaušana Eiropā

I. Ziņojuma kopsavilkums un rekomendācijas

1. ZIŅOJUMA KOPSAVILKUMS

Visā Eiropā cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem¹ nākas saskarties ar nopietnu stigmatu un aizspriedumiem, kā arī ar būtiskiem šķēršļiem savu pamattiesību realizācijā. Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem diskriminācija ir dziļi iesakņojusies un plaši izplatīta, tādējādi kavējot pozitīvas pārmaiņas. Cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir nepieciešamas patiesas pieejamības iespējas izglītībai un nodarbinātībai, lai nodrošinātu viņu dzīvi un darbu sabiedrībā kā pilnvērtīgiem pilsoņiem. Starp izglītību un nodarbinātību pastāv spēcīga saikne: ja cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav pieejas piemērotai izglītībai, viņiem nevar nodrošināt jēgpilnu nodarbinātību. Šādas pieejas liegšana noved pie atkarības mūža garumā, nabadzības un sociālās izstumtības, kas pastiprina intelektuālās attīstības traucējumu stigmatu. Šis monitoringa ziņojums īpaši uzsver izglītības un nodarbinātības jomas, ņemot vērā to nozīmību cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kā arī tādēļ, ka pastāv gan starptautiski standarti, gan valsts tiesību akti, kas īpaši regulē šīs jomas.

Cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā joprojām ir ļoti ierobežota pieejamība iekļaujošai izglītībai, kā arī visu veidu nodarbinātībai. Latvijā palielinās izpratne par to, ka ir nepieciešams uzlabot cilvēku ar invaliditāti sociālo iekļaušanos, un pievienošanās Eiropas Savienībai (ES) ir veicinājusi daudzas pozitīvas pārmaiņas tiesību aktos un politikā. Lai gan izglītības sistēmā palielinās bērnu ar visu līmeņu intelektuālās attīstības traucējumiem skaits, pārāk maz bērniem ir iespējas saņemt izglītību integrējošā vidē. Lielākā daļa jauniešu ar intelektuālās attīstības traucējumiem nesaņem izglītību vai profesionālo apmācību, kas tiem nepieciešama, lai vēlāk tie spētu izmantot nodarbinātības iespējas, un lielākā daļa cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir atkarīgi no sociālajiem pabalstiem. Līdz šim brīdīm valsts nav pietiekami risinājusi cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem īpašās vajadzības darba tirgū. Pašlaik tiesību aktos nav atbalstītā darba² definīcijas un gandrīz nemaz netiek nodrošinātas atbalstītā darba iespējas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

¹ Jēdziens “intelektuālās attīstības traucējumi” (raksturoti arī kā “mācīšanās traucējumi” vai “garīgā atpalicība”) šeit tiek attiecināts uz stāvokli, kas saglabājas mūža garumā, parasti sākas kopš dzimšanas vai izveidojas pirms 18 gadu vecuma. Tas ir pastāvīgs stāvoklis, ko raksturo intelektuālā attīstība, kas ir ievērojami zemāka par vidusmēra intelektuālo attīstību, un kā sekas ir ievērojami ierobežojumi intelektuālajā funkcionēšanā un adaptīvā uzvedībā, kas izpaužas kā vispārējās, sociālās un praktiskās adaptācijas spējas.

² Atbalstītais darbs ir nodarbinātības iespēja, kas veicina konkurētspējīgu darbu cilvēkiem ar traucējumiem integrētā darba vidē. Tā nodrošina palīdzību ar darba treneriem, transportu, palīgtehniku, speciālu darba apmācību un individuāli piemērlētu uzraudzību.

Situācijas raksturojums

Latvija ir pievienojusies lielākajai daļai starptautisko cilvēktiesību dokumentu, ieskaitot tādus, kuros iekļautas normas par cilvēkiem ar invaliditāti, taču Latvijai vēl jāparaksta un jāratificē Eiropas Sociālā harta jaunajā redakcijā. Latvija arī nav ratificējusi Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (ECPAK) 12. protokolu un Starptautiskās Darba Organizācijas (SDO) 1983. gada Konvenciju par profesionālo apmācību un nodarbinātību (Nr.159).

Kaut gan Latvijas Satversme aizliedz diskrimināciju, tā nekonkretizē, uz kāda pamata diskriminācija tiek aizliegta. Lai panāktu atbilstību ES direktīvām, valdība sagatavoja visaptverošu diskriminācijas novēršanas likumu – Diskriminācijas novēršanas likumprojektu. Kaut gan šis likumprojekts Saeimā tika pieņemts pirmajā lasījumā, vēlāk, 2005. gada jūnijā, tika izlemts to nevirzīt tālākai izskatīšanai tā vājās juridiskās kvalitātes dēļ. Tāpēc tiks mainīti vairāki pašreiz spēkā esoši tiesību akti, lai nacionālajos tiesību aktos pārņemtu ES diskriminācijas novēršanas normas, īpaši ES Rasu vienlīdzības direktīvu un ES Nodarbinātības direktīvu. Bērnu tiesību aizsardzības likums (turpmāk – Bērnu tiesību likums) ietver nodaļu par bērnu ar īpašām vajadzībām aizsardzību. Visvarīgākais vispārējais likums cilvēku ar invaliditāti tiesību jomā ir likums „Par invalidu medicīnisko un sociālo aizsardzību” (turpmāk – Likums par invalidiem). Valsts cilvēktiesību birojs (VCB), institūcija ar tiesībsargam līdzīgām funkcijām, pašlaik saņem un analizē sūdzības par diskrimināciju, arī tās, kas skar cilvēkus ar invaliditāti, taču biroja rekomendācijas nav saistošas. Pašlaik gan norisinās diskusija par tiesībsarga nepieciešamību Latvijā, un 2005. gada jūnijā Tiesībsarga biroja likums Saeimā tika pieņemts pirmajā lasījumā. Saskaņā ar likumu VCB turpmāk tiks reorganizēts un izveidots kā jauns Tiesībsarga birojs, uzņemoties papildu funkcijas.

Jēdziens “intelektuālās attīstības traucējumi” Latvijas tiesību aktos nefigurē. Tā vietā plaši tiek lietoti jēdzieni “garīgā atpalicība” un “personas ar garīga rakstura traucējumiem” (kaut gan pēdējais jēdziens nav definēts tiesību aktos un nav skaidras nostājas, vai tas ietver arī cilvēkus ar psihiskās veselības traucējumiem). Jaunākajos tiesību aktos arvien vairāk tiek izmantots plašāks jēdziens “cilvēki ar īpašām vajadzībām”. Pastāv īpaša procedūra, lai novērtētu intelektuālās attīstības traucējumu līmeni izglītības nolūkiem (bērniem), nodarbinātības nolūkiem (pieaugušajiem) un sociālo pabalstu piešķiršanas mērķiem. Bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem spēju līmeni izglītības nolūkiem nosaka valsts un pašvaldību pedagoģiski medicīniskās komisijas. Novērtējums tiek izdarīts, balstoties uz sertificētu psihiatru noteiktām diagnozēm, kam par pamatu tiek izmantota Pasaules Veselības organizācijas SSK-10 klasifikācijas sistēma. Valsts Veselības un darbības ekspertīzes ārstu komisija (turpmāk – Valsts ārstu komisija) novērtē intelektuālās attīstības traucējumus nodarbinātības un sociālo pabalstu piešķiršanas mērķiem.

18 gadu vecumā personas ar intelektuālās attīstības traucējumiem var atzīt par “ rīcībnespējīgām” un ar tiesas lēmumu nodot aizgādībā. Tomēr tas notiek relatīvi reti, galvenokārt attiecībā uz cilvēkiem ar *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem. Saskaņā ar tiesību aktiem aizgādībā esošu personu pilsoniskās tiesības ir līdzvērtīgas nepilngadīgo

tiesībām, kas atrodas aizbildnībā. Šobrīd spēkā esošais Civillikums liedz tiesības strādāt personai ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas atrodas aizgādībā. Tomēr būtu jāapsver iespēja nodrošināt tiesības strādāt, ar nosacījumu, ka personas aizgādānis paraksta darba līgumu.³ Pašlaik sociālās aprūpes iestādēs trūkst piemērotu aizgādņu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tas nozīmē, ka vairākām personām nav bijusi iespēja saņemt savas pensijas vai sociālos pabalstus. Lai risinātu šo situāciju, Rīgas dome pašlaik nodrošina nelielu ikmēneša pabalstu, kas segtu dažas ar aizgādņa pienākumu pildīšanu saistītas izmaksas. Aizgādības noteikšanas procesu nosaka 1937. gada Civillikums, kurā lietotā terminoloģija, aprakstot cilvēkus ar garīgās attīstības traucējumiem, ir arhaiska, pat aizvainojoša.

Latvijā nav vienotas datu vākšanas sistēmas par cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, turklāt dažādi oficiālie avoti sniedz atšķirīgus datus. Visu ticamākais datu avots ir Garīgās veselības valsts aģentūra (līdz 2004. gadam Psihiatrijas centrs), kuras dati liecina, ka 2003. gadā Latvijā bija 14 281 cilvēks ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tajā skaitā 5547 bērni un jaunieši līdz 18 gadu vecumam. Izglītības un zinātnes ministrijā ir pieejami dati par bērnu skaitu ar intelektuālās attīstības traucējumiem izglītības sistēmā. Deinstitutionalizācijas process Latvijā ir bijis lēns. 2004. gadā valsts institucionālajā aprūpē, kā arī privātos un nevalstisko organizāciju uzturētos bērnu namos bija 842 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Pieaugušajiem ar garīga rakstura traucējumiem trūkst sabiedrībā balstītu alternatīvu institucionālajai aprūpei. 2004. gadā specializētajos valsts sociālās aprūpes centros personām ar garīga rakstura traucējumiem un veco ļaužu pansionātos atradās gandrīz 2000 pieaugušo ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Liels skaits cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem bija arī 8 psihoneiroloģiskajās slimnīcās, kas nodrošina arī ilgtermiņa pacientu aprūpi.

Izglītības pieejamība

Satversme ikvienam garantē tiesības uz izglītību. To papildina Bērnu tiesību likums, Izglītības likums un Vispārējās izglītības likums. Latvijas tiesību akti paredz tiesības uz izglītību bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un risina speciālās izglītības jautājumus gan vispārīzglītojošās, gan speciālajās skolās. Bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem var apmeklēt vispārīzglītojošo skolu, ja skolai ir nepieciešamais nodrošinājums, kas der bērniem ar īpašām vajadzībām, un ja tā piedāvā licencētu speciālās izglītības programmu. Tomēr likums nenosaka tiesības bērniem apmeklēt tādu vispārīzglītojošo skolu, kam nav licencētas speciālās izglītības programmas.

³ Civillikuma 2184. pants: "Darbiniekam darbs jādara personīgi, ja nav norunāts vai pēc apstākļiem pieņemams citādi."; Civillikuma 1405. pants: "Lai darījumam būtu tiesisks spēks, ir vajadzīgs, lai tā dalībniekiem būtu tiesību spēja un rīcības spēja; darījumi, ko taisījušas tiesību vai rīcības nespējīgas personas, nav spēkā."; Civillikuma 1546. pants: "Līgums, kurā apsolīts, ka trešā persona kaut ko izpildīs, nesaista ne apsolītāju, ne arī trešo personu." Sk. <http://www.ttc.lv/lv/publikacijas/civillikums.pdf>

Latvijā nav valsts politikas attiecībā uz agrinās korekcijas pakalpojumu nodrošināšanu bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem līdz sešu gadu vecumam; valdība neno drošina nekādus agrinās korekcijas pakalpojumus un nav piešķirusi līdzekļus, lai padarītu šos pakalpojumus pieejamus. Viens modelis, kuru var izmantot skaidras valdības poli tikas izstrādei šajā jomā, ir nevalstiskās organizācijas “Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācija” sniegtā agrinās korekcijas programma. Tā piedāvā labas prakses modeļi, ko varētu pārņemt valsts līmenī, ja tiktu piešķirts pietiekams valsts finansējums un atbalsts.

Izglītības nolūkiem valsts un pašvaldību pedagogiski medicīniskās komisijas novērtē bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem atbilstoši vienam no trīs intelektuālās attīstības traucējumu līmeņiem: A līmenis (viegli intelektuālās attīstības traucējumi), B līmenis (vidēji smagi intelektuālās attīstības traucējumi) vai C līmenis (smagi intelek tuālās attīstības traucējumi). Balstoties uz šo izvērtējumu, komisija iesaka speciālās izglītības programmas, kas bērnam ar intelektuālās attīstības traucējumiem būtu jāap meklē. Izvēloties bērnam skolu, jāņem vērā arī vecāku viedoklis. Uz komisijas ieteikuma pamata un sadarbībā ar vecākiem rajonu Izglītības pārvaldes iesaka vietējo skolu, kas nodrošina komisijas ieteikto mācību programmas veidu. Ja vecāki nepiekrīt tam, ka viņu bērns apmeklē speciālo skolu, viņiem jāspēj reģistrēt bērnu vispārīzglītojošā skolā. Taču, ja šai skolai nav ieteiktās licencētās speciālās izglītības programmas, viņu bērns tomēr nevar saņemt nepieciešamo atbalstu sava potenciāla sasniegšanai.

Pašlaik Latvija nav izplatīta bērnu ar īpašām izglītības vajadzībām (vispārīgā nozīmē) integrācija vispārīzglītojošās skolās, kaut gan valdība turpina strādāt pie integrācijas veicināšanas politikas. 1998. gada koncepcija “Vienādas iespējas visiem” paredz valsts un reģionālo programmu izveidi bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem agrinas inte grācijas veicināšanai vispārīzglītojošās skolās. Tomēr pašlaik daudzi koncepcijā ietvertie izglītības mērķi vēl ir īstenojami. “Izglītības attīstības koncepcijas 2002.– 2005. gadam” mērķis ir reformēt izglītības sistēmu, lai veicinātu cilvēku ar īpašām vajadzībām integrāciju vispārējās, profesionālās, augstākās un speciālās izglītības programmās. Ar Ziemeļvalstu Ministru padomes atbalstu Latvija ir uzlabojusi speciālo pedagogu pasnieg šanas līmeni un nodibinājusi lielāku sadarbību starp universitātēm, speciālajām un vispārīzglītojošām skolām, kā arī starp speciālajām un profesionālās izglītības skolām.

Latvijā skolas ir atbildīgas par speciālās izglītības programmu izstrādi skolēniem ar īpašām vajadzībām. Programmas ir jālicencē Izglītības un zinātnes ministrijai un jāsa skaņo ar citām programmām rajona Izglītības padomē. Turklāt bērniem ar smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem ir pieejamas īpašas individuālas izglītības program mas. Izglītības un zinātnes ministrija ir noteikusi nepieciešamo izglītības līmeni spe ciālajiem pedagogiem, kam papildus pamata universitātes izglītībai ir iespējas apmeklēt dažādus mācību kursus. Tomēr ministrija neno drošina bezmaksas tālākizglītības kursus skolotājiem, kas jau strādā speciālajās skolās, pašlaik skolotājiem pašiem jāsedz puse no kursu izmaksām.

Bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem apmācība tiek nodrošināta vispārīzglīto šajās skolās (speciālajās klasēs) un speciālajās skolās (dienas skolās un internātskolās).

Kaut gan nav juridisku ierobežojumu, kas neļautu apmācīt bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem vispārizglītojošo skolu integrētās klasēs, līdz šim šādi gadījumi praksē nav zināmi. Pašlaik lielākā daļa bērnu ar viegliem vai vidēji smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem apmeklē speciālās skolas, tikai daži apmeklē vispārizglītojošās skolas. Agrāk bērni ar smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem tika uzskatīti par “neapmācāmiem” vai arī saņēma tikai mājas apmācību, tomēr arvien lielākam skaitam bērnu pašlaik ir dotas iespējas apmeklēt speciālās skolas.

Izglītības un zinātnes ministrijas rīcībā ir detalizēta statistika par bērnu ar īpašām vajadzībām skaitu izglītības sistēmā, bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem ieskaitot. Saskaņā ar ministrijas datiem 2002.–2003. gadā no visiem 5823 bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas vispār apmeklē skolu, vispārizglītojošās skolas apmeklēja 281 bērns ar intelektuālās attīstības traucējumiem. 2003.–2004. gadā šis skaits palielinājās līdz 322 bērniem (no pavisam 5662) un 2004.–2005. gadā – līdz 360 (no pavisam 5426). Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas datiem 42 vispārizglītojošās pamatskolas un 16 vispārizglītojošās vidusskolas ir integrējušas bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Integrēto bērnu skaits katrā skolā mainās no minimuma – četriem skolēniem – līdz 40 skolēniem (Nīgrandes pamatskola) vai pat 50 skolēniem (Auces vidusskola). Īpaši labs piemērs ir Sabīles vidusskola, kas ir integrējusi ievērojamu skaitu bērnu ar visu līmeņu intelektuālās attīstības traucējumiem. Šādi piemēri biežāk jāpārņem valsts līmenī, ja bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā patiešām grib nodrošināt iekļaujošas izglītības pieejamību. Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc vispārizglītojošās skolas varētu nebūt gatavas izstrādāt speciālas izglītības programmas, tiek minēts asistentu trūkums bērniem ar īpašām vajadzībām.

2003.–2004. gadā pavisam speciālajās skolās mācījās 5574 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem, galvenokārt 43 speciālajās skolās bērniem un jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Pašlaik Latvijā ir piecas speciālās skolas, kam Izglītības un zinātnes ministrija ir piešķirusi attīstības centra statusu un kas darbojas kā vispārizglītojošo skolu resursu centrs. Tomēr ir pieejams pavisam neliels informācijas par bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem sniegtās izglītības kvalitāti speciālajās skolās, un Izglītības un zinātnes ministrijai būtu nepieciešams veikt novērtējumu par šo jautājumu. Būtiskākais identificētais šķērslis bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem turpmākai integrācijai ir nepietiekamais finansējums vispārizglītojošo skolu speciālajām klasēm. Vispārizglītojošās skolas nesaņem mērķdotācijas no valdības skolēnu ar invaliditāti speciālo izglītības vajadzību nodrošināšanai, savukārt bērni no speciālajām skolām zaudē tādas pabalstus kā bezmaksas medikamentus, ēdināšanu un transportu, ja viņi pāriet uz vispārizglītojošo skolu. Šis ir bremsējošs faktors, kas nozīmē, ka ļoti maz gadījumos bērni pāriet no speciālās skolas uz vispārizglītojošo skolu.

Latvijā joprojām samērā liels skaits bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav iekļauti izglītības sistēmā. 2002.–2003. gadā vairāk nekā 1400 bērnu saņēma mājas apmācību, bet nav oficiālu datu par bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem skaitu, kas saņem šādu apmācību, kā arī nav pieejama informācija par bērnu, kas saņem mājas apmācību, izglītības kvalitāti. Bērnu apmācībai stacionārās iestādēs nav tiesiska

regulējuma vai valdības politikas. Latvijā deinstitutionalizācijas process ir ļoti lēns, galvenokārt tādēļ, ka trūkst valsts finansējuma sabiedrībā balstītiem alternatīvās aprūpes pakalpojumiem cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. 2004. gadā vidēji 900 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem dzīvoja stacionārās iestādēs (sociālās aprūpes centros un bērnu namos). “Veģu” sociālās aprūpes centrs Talsu rajonā (sadarbībā ar Sabīles vidusskolu) ir izstrādājis labu praksi, kā ļaut aprūpes centrā mītošajiem bērniem ar visu līmeņu intelektuālās attīstības traucējumiem saņemt integrētu izglītību vispārīzglītojošā skolā. Turklāt Ainažu Bērnu psihoneiroloģiskā slimnīca (ar ilgtermiņa uzturēšanos) kopš 2005. gada septembra ir sākusi nodrošināt izglītību 35 bērniem (no pavisam 100 bērniem). Tomēr citās stacionārajās iestādēs bērniem ir ļoti ierobežota pieeja jebkāda izglītībai.

Pāreja no izglītības uz nodarbinātību

Jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir lielas grūtības atrast jebkāda veida darbu vai nodarbinātību pēc obligātās izglītības iegūšanas. Galvenie veidi, kā skolēnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem sagatavo sarežģītajam pārejas posmam no izglītības uz nodarbinātību, ir, piedaloties “Dzīves iemaņu” programmā vai ar profesionālo apmācību palīdzību. Tomēr, kaut gan principā katrai speciālajai skolai vai vispārīzglītojošai skolai ar speciālo programmu vajadzētu piedāvāt dzīves iemaņu programmu, bieži vien skolas nespēj to pilnvērtīgi ieviest. Līdzīgi resursu un pasniedzēju trūkuma dēļ lielākā daļa speciālo skolu nevar arī nodrošināt profesionālās apmācības klases jeb arodklases. Piedāvātās profesijas bieži vien neatbilst darba tirgus prasībām. Tas nozīmē, ka lielākā daļa jauniešu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, skolu beidzot, nav pietiekami sagatavoti patstāvīgai dzīvei. Pašlaik iespējas vai atbalsts cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem saņemt profesionālo rehabilitāciju vai izglītību dzīves garumā ir ļoti ierobežots.

Nodarbinātības pieejamība

Latvijas Republikas Satversme nodrošina vienlīdzīgas darba iespējas visiem iedzīvotājiem. Darba likums ir ticis grozīts, lai pārņemtu ES Nodarbinātības direktīvas prasības Latvijas tiesību aktos, gan neiekļaujot seksuālo orientāciju kā pamatu diskriminācijas novēršanai. Tomēr attiecībā uz cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodarbinātību Latvijas tiesību aktos ir divi būtiski trūkumi – spēkā esošajos tiesību aktos netiek definēts atbalstītais darbs un ir nepietiekams tiesiskais regulējums specializētajai nodarbinātībai.

Invaliditātes novērtēšanu nodarbinātības nolūkiem veic Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija, kā arī reģionālās nodaļas, kas nosaka invaliditātes statusu atbilstoši vienai no trim invaliditātes grupām: I (vissmagākajai), II vai III grupai. 2003. gadā tika izbeigta cilvēku ar I un II grupas invaliditāti automātiskā atzišana par “darba nespējīgiem” (t.i., ar 100% darba nespēju), pašlaik komisija individuāli novērtē cilvēku ar invaliditāti darba spējas. Tomēr šķiet, ka lielākā daļa cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem joprojām tiek novērtēti kā darba nespējīgi. Tas ir būtiski, jo tie cilvēki,

kas ir darba spējīgi, var reģistrēties kā bezdarbnieki un saņemt Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) pakalpojumus. Turklāt viņi nevar pieteikties subsidētajām darba vietām ar NVA palīdzību, jo šis pakalpojums ir pieejams tikai reģistrētiem bezdarbniekiem.

Katrai invaliditātes grupai tiek aprēķināta un piešķirta attiecīga valsts invaliditātes pensija. Tomēr lielākā daļa cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav strādājuši, līdz ar to viņiem šī pensija nepienākas, jo tam nepieciešams trīs gadu darba stāžs. Tā vietā viņi saņem valsts sociālā nodrošinājuma pabalstus, kas ir pieejami cilvēkiem ar jebkuras grupas invaliditāti.

Latvijā cilvēkiem ar invaliditāti nav kvotu sistēmas un līdz šim brīdim nav bijis valdības pamudinājuma īpaši veicināt cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodarbinātību. Galvenā institūcija darba tirgus politikas ieviešanai ir NVA. Visvarīgākais veids, kā cilvēki ar invaliditāti, kas ir bezdarbnieki, var gūt pieeju nodarbinātībai, ir ar aktīvās nodarbinātības pasākumiem, ko nodrošina NVA, īpaši ar subsidētās nodarbinātības programmu palīdzību. Tomēr tikai dažiem cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir nepieciešamā apmācība vai profesionālā izglītība, kas nepieciešama, lai piedalītos šajās programmās. Valdības pilotprojekts subsidēto darba vietu nodrošināšanai cilvēkiem ar invaliditāti, kas ir bezdarbnieki, tika uzsākts 2001. gadā, un tas veiksmīgi sniedza iespējas cilvēkiem ar invaliditāti vēlāk iegūt darbu atvērtā tirgus apstākļos. Tomēr, tā kā trūkst attiecīgo datu, ir neiespējami noteikt, vai un ja jā, tad cik daudz cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir varējuši gūt labumu no šīs programmas. Nākotnē būtu svarīgi, lai šādu iniciatīvu laikā tiktu vākti un uzturēti dati par cilvēku invaliditātes veidiem, kas piedalās programmā vai projektā.

Īpašu programmu izstrāde cilvēkiem ar invaliditāti tika atzīta par prioritāti “Kopējā sociālās iekļaušanas memorandā”, kas tika parakstīts starp Latviju un Eiropas Komisiju. Līdz ar pievienošanos ES Latvija tagad var izmantot ES struktūrfondu līdzekļus. Valdība plāno izmantot šos līdzekļus laika posmā no 2004. līdz 2006. gadam, lai nodrošinātu nodarbinātības iespējas un atbalstu cilvēkiem ar invaliditāti, kas meklē darbu. Galvenokārt ES Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) programma tiks paredzēta cilvēku ar invaliditāti profesionālajai apmācībai, un, kas ir īpaši būtiski cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tā tiks izmantota “specializēto darbnīcu” izveidošanai. Līdz šim trīs projekti ir saņēmuši finansējumu specializēto darbnīcu izveidei – Strenču psihoneiroloģiskajā slimnīcā, Limbažu rajonā (cilvēkiem ar īpašām vajadzībām) un Rēzeknē (gan cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan cilvēkiem ar fiziskās attīstības traucējumiem).

2002. gadā Latvijā bija aptuveni 700 000 cilvēku ar invaliditāti, no tiem strādāja tikai 10%. Nav datu par cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem īpašo situāciju nodarbinātībā, taču vairumam no viņiem nav nekāda darba vai nodarbošanās, un viņi ir atkarīgi no valsts pabalstiem. Gandrīz nevienam nav pieejama nodarbinātība atvērtā tirgus apstākļos. Kopš 2000. gada NVO “Rūpju bērns” ir nodrošinājis vienīgo atbalstītā darba programmu Latvijā cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas pašlaik darbojas Rīgā un Tukumā. Līdz 2003. gadam ar šīs programmas palīdzību

atbalstītajās darba vietās tika nodarbināti pavisam 28 cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viens no galvenajiem šajā projektā iesaistītajiem darba devējiem – “McDonalds Latvija” – ir atzinis, ka gūta pozitīva pieredze, nodarbinot cilvēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

Latvijā nepastāv specializētās darba vietas to parastajā izpratnē. Ir labi “specializēto darbnīcu” piemēri, kas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem izveidoti dienas centros. Taču šeit galvenais mērķis ir radīt “nodarbošanos” jeb aizņemtību, nevis nodarbinātību, līdz ar to cilvēki par savu darbu nesaņem samaksu. “Sociālais uzņēmums” ir vēl viens specializētās nodarbinātības veids Latvijā. Sociālie uzņēmumi saņem finansējumu no NVA, lai radītu darba vietas nelielam skaitam cilvēku ar invaliditāti. Tomēr līdz šim ir izveidots tikai neliels skaits sociālo uzņēmumu, un ieinteresētība no darba devēju puses ir ļoti zema.

2. REKOMENDĀCIJAS

Vispārējās rekomendācijas:

Starptautiskie standarti

1. Latvijai jāparaksta un jāratificē 1996. gada Eiropas Sociālā harta jaunajā redakcijā un jānosaka kā saistošs šīs hartas 15. pants par invalīdu tiesībām uz neatkarību, sociālo integrāciju un dalību sabiedrības dzīvē.
2. Latvijai jāratificē Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (ECPAK) 12. protokols.
3. Latvijai jāratificē SDO 1983. gada Konvencija par profesionālo rehabilitāciju un nodarbinātību (Nr.159).

Datu vākšana

4. Valdībai būtu pilnībā jāpārskata datu vākšanas sistēma un būtisko datu regulāra atjaunošana un publiskošana par cilvēkiem ar invaliditāti Latvijā vispār un par cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem īpašo situāciju.
5. Kā minimums, valdībai būtu jānodrošina, ka tiek vākti ticami dati par cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem kopējo skaitu, to invaliditātes grupu statusu un vecuma grupām. Jāuzsāk diskusija ar Veselības un darb spēju ekspertīzes ārstu valsts komisiju par iespēju nākotnē sniegt datus attiecīgajām institūcijām.
6. Valdībai jānodrošina, ka apkopotie dati par cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiek izmantoti par pamatu politikas veidošanā un to jomu noteikšanā, kurās notiek šo grupu diskriminācija.

Aizgādība

7. Valdībai jāpārskata tiesiskais pamats aizgādībai pār pieaugušajiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un jānovērtē veidi, kā personas, ko tiesa ir atzinusi par "ricibnespējīgām", varētu izmantot pēc iespējas vairāk pilsonisko tiesību, tajā skaitā tiesības strādāt. Jaapsver daļējas aizgādības pār cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kā arī cilvēkiem ar psihiskās veselības traucējumiem ieviešanas iespēja.

Sadarbība

8. Valdībai jāveicina sadarbība starp visām atbildīgajām ministrijām, kas risina cilvēku ar invaliditāti vajadzības, īpaši starp Labklājības ministriju, Veselības ministriju un Izglītības un zinātnes ministriju.

Deinstitutionalizācija

9. Valdībai jāpiešķir līdzekļi un citi resursi, lai nodrošinātu institucionālajai aprūpei alternatīvās sabiedrībā balstītās aprūpes pieejamību visā valstī.
10. Valdībai jānodrošina bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesības uzaugt ģimenē, nodrošinot lielāku atbalstu ģimenēm, kurās ir bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Šis atbalsts ietver padomu sniegšanu un konsultācijas, finanšiālo atbalstu un sabiedrības pakalpojumu pieejamību.

Ieteikumi izglītības pieejamības jomā

Politika

11. Valdībai jāizstrādā skaidra politika, kā uzlabot iekļaujošās izglītības pieejamību bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, lai viņi varētu iegūt izglītību vispārīzglītojošās klasēs kopā ar bērniem, kam šo traucējumu nav.
12. Izglītības un zinātnes ministrijai jāveicina iekļaujošu bērnudārzu izveide visā Latvijā, kas būtu pieejami bērniem ar visu līmeņu intelektuālās attīstības traucējumiem, un jānodrošina pienācīgs atbalsts un finansējums.

Finansējums

13. Valdībai jāievieš speciāla budžeta sadaļa valsts līmenī bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem iekļaušanai vispārīzglītojošās skolās, lai segtu šī procesa iespējamās izmaksas, piemēram, mācību materiālus, klases telpu piemērošanu un papildu personālu.
14. Valdībai jānodrošina pietiekams finansējums un atbalsts (tajā skaitā apmācības) vispārīzglītojošo skolu skolotājiem, kas strādā ar bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

Agrinās korekcijas pakalpojumi

15. Valdībai jāizveido stratēģija un ieviešanas plāns, lai atbalstītu agrinās korekcijas pakalpojumu izveidi, kas būtu pieejama bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un viņu ģimenēm visā valstī. Kā piemēru var izmantot nevalstiskās organizācijas "Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācija" agrinās korekcijas modeli pakalpojumu ieviešanai katrā Latvijas pašvaldībā.

Mājas apmācība

16. Izglītības un zinātnes ministrijai jāvēc un regulāri jāatjauno dati par bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem skaitu, kas pašlaik saņem mājas apmācību vai vispār nesahņem izglītību.
17. Izglītības un zinātnes ministrijai jāizstrādā skaidra politika iespējami vairāk bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas saņem mājas apmācību, iekļaušanai vispārīgajās skolās, vienlaicīgi nodrošinot, ka tie, kuri turpina izglītoties mājās, saņem augstas kvalitātes izglītību, kas atbilst viņu patiesajām vajadzībām.

Rekomendācijas pārejai no izglītības uz nodarbinātību*Profesionālā apmācība*

18. Profesionālā apmācība valdībai jānodrošina pieejama cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem plašā profesiju lokā.
19. Valdībai jāierosina darba tirgus analīze, lai profesionālās apmācības programmas, kas tiek piedāvātas jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem (speciālajās skolās, vispārīgajās skolās un arodskolās), labāk atbilstu darba tirgus vajadzībām.
20. Izglītības un zinātnes ministrijai jāsadarbojas ar Labklājības ministriju, lai izstrādātu stratēģiju apmācībām un turpmākam profesionālam sociālo darbinieku atbalstam vietējās pašvaldībās, kas dotu tiem iespējas sniegt augstas kvalitātes atbalsta pakalpojumus jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Šīm apmācībām jākoncentrējas uz to, kā labāk palīdzēt jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem atrast dzīves un darba vietu un kā piekļūt sociālajiem palastiem.
21. Nodarbinātības valsts aģentūrai jāievieš īpašas profesionālās apmācības programmas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, lai viņi varētu iegūt piemērotu profesionālo apmācību un viņiem būtu pieejamas nodarbinātības iespējas atvērtā darba tirgus apstākļos.

Rekomendācijas nodarbinātības pieejamības jomā

Tiesību akti

22. Labklājības ministrijai par prioritāti jānosaka atbalstītā darba definēšana likumā, kā arī nepieciešamo sekundāro tiesību aktu un noteikumu pieņemšana, lai nodrošinātu atbalstītā darba projektu cilvēkiem ar invaliditāti ieviešanu.
23. Labklājības ministrijai par prioritāti jānosaka specializēto darbnīcu definēšana likumā un jāizstrādā noteikumi šādu darbnīcu izveidei un darbībai. Tas ir īpaši būtiski tādēļ, ka valdība plāno izmantot ES struktūrfondus šādu darbnīcu izveidei. Šo darbnīcu mērķim jābūt apmācību un atbalsta sniegšanai cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, lai tiem būtu iespējas vēlāk piekļūt nodarbinātībai atvērta tirgus apstākļos ar atbalstītā darba palīdzību. Tomēr likumā jānosaka, ka cilvēkiem, kas strādā specializētajās darbnīcās, jāsaņem alga vai atlīdzība par savu darbu.

Aktīvās nodarbinātības pasākumi

24. Labklājības ministrijai jāievieš nodokļu atvieglojumi, subsīdijas un citi stimuli īpaši darba devējiem, kas atvērtā tirgus apstākļos nodarbina cilvēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

ES struktūrfondi

25. Labklājības ministrijai un Veselības ministrijai jāizvērtē ES struktūrfondu finansēto projektu pieejamība visu invaliditātes grupu cilvēkiem. Ministrijai īpaši jāizvērtē ES struktūrfondu atbalstīto rehabilitācijas pakalpojumu pieejamība ievērojamam skaitam cilvēku ar psihiskās veselības problēmām, kam nav piešķirta invaliditātes grupa. Saskaņā ar likumu pašlaik tikai tie cilvēki, kam ir piešķirta invaliditātes grupa, var pretendēt uz rehabilitācijas pakalpojumiem.
26. Valdībai jānodrošina, lai cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem varētu gūt labumu no ES struktūrfondu finansētiem projektiem. Šie fondi īpaši jāizmanto, lai tiktu atbalstīti projekti, kas piedāvā atbalstīto darbu.

Atbalstītais darbs

27. Labklājības ministrijai jānodrošina finansiāls atbalsts atbalstītā darba aģentūru atvēršanai visā Latvijā, līdzīgi tām, kas jau pastāv Rīgā.

II. Valsts pārskats un situācijas raksturojums

Latvija ir pievienojusies lielākajai daļai starptautisko cilvēktiesību instrumentu, ieskaitot tos, kas regulē cilvēku ar invaliditāti tiesības, taču tai vēl jāparaksta un jāratificē Eiropas Sociālā harta jaunajā redakcijā. Latvija nav arī ratificējusi Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (ECPAK) 12. protokolu un SDO 1983. gada Konvenciju par profesionālo rehabilitāciju un nodarbinātību (Nr.159).

Kaut gan Latvijas Satversme aizliedz diskrimināciju, tā nenosaka, uz kāda pamata diskriminācija tiek aizliegta. Lai panāktu atbilstību ES direktīvām, valdība sagatavoja visaptverošu diskriminācijas novēršanas likumu – Diskriminācijas novēršanas likumprojektu. Tomēr, kaut gan šis likumprojekts Saeimā tika pieņemts pirmajā lasījumā, vēlāk, 2005. gada jūnijā, tika izlemts to nevirzīt tālākai izskatīšanai tā vājās juridiskās kvalitātes dēļ. Tāpēc tiks mainīti vairāki pašreiz spēkā esoši tiesību akti, lai nacionālajos tiesību aktos pārņemtu ES diskriminācijas novēršanas normas, īpaši ES Rasu vienlīdzības direktīvu un ES Nodarbinātības direktīvu. Bērnu tiesību aizsardzības likums (turpmāk – Bērnu tiesību likums) ietver nodaļu par bērnu ar īpašām vajadzībām aizsardzību. Vissvarīgākais vispārējais likums cilvēku ar invaliditāti tiesību jomā ir likums “Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību” (turpmāk – Likums par invalīdiem). Valsts cilvēktiesību birojs (VCB), institūcija ar tiesībsargam līdzīgām funkcijām, pašlaik saņem un analizē sūdzības par diskrimināciju, arī tās, kas skar cilvēkus ar invaliditāti, taču tā rekomendācijas nav saistošas. Pašlaik gan norisinās diskusija par tiesībsarga nepieciešamību Latvijā, un 2005. gada jūnijā Tiesībsarga biroja likums Saeimā tika pieņemts pirmajā lasījumā. Saskaņā ar likumu VCB turpmāk tiks reorganizēts un izveidots kā jauns Tiesībsarga birojs, uzņemoties papildu funkcijas.

1. TIESISKAIS PAMATS

1.1. Starptautiskie standarti un saistības

1990. gada 4. maijā, pasludinot neatkarību no Padomju Savienības, Latvija parakstīja lielāko daļu starptautisko cilvēktiesību konvenciju, tajā skaitā tās, kas regulē cilvēku ar invaliditāti tiesības.⁴ Likums “Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem” paredz starptautisko tiesību pārākumu pār nacionālajiem tiesību aktiem.⁵ Likuma 13. pants paredz, ka gadījumā, ja starptautiskais līgums ir saistošs un Latvijas nacionālie tiesību akti paredz citādus noteikumus, starptautiskais līgums prevalē un jāpiemēro tā noteikumi.

⁴ Ineta Ziemele (red.), *Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē* (Latvijai saistošo starptautisko līgumu saraksts), Rīga, 2000, SIA “Izglītības solī”, 333.–340. lpp.

⁵ Likums “Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem”, 1994. gada 13. janvāris, “LV” Nr.11, 26.06.1994.

1992. gadā Latvija ratificēja Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (SPPPT)⁶, Starptautisko paktu par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (SPESKT)⁷ un Bērna tiesību konvenciju (BTK)⁸. BTK 23. pants paredz, ka “garīgā ziņā nepilnvērtīgam bērnam jādzīvo pilnvērtīga un cienīga dzīve apstākļos, kas garantē viņa pašcienu, palīdz viņam uzturēt ticību saviem spēkiem un atvieglo viņa iespējas aktīvi piedalīties sabiedrības dzīvē”. Tomēr 2001. gadā ANO Bērna tiesību komiteja izteica bažas par lielo skaitu bērnu, kas Latvijā atrodas institucionālajā aprūpē.⁹ Komiteja arī izteica bažas par to, ka neattīstās bērnu invalīdu integrācija vispārīgajās skolās, jo trūkst labi izglītotu speciālo pedagogu. 2004. gada pavasarī Latvija atkal Komitejai iesniedza regulāro ziņojumu par šo rekomendāciju īstenošanu.¹⁰

1997. gadā Latvija ratificēja Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju (ECPAK)¹¹ un ir parakstījusi, bet nav ratificējusi ECPAK 12. protokolu¹².

⁶ Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (SPPPT), 1976. gada 23. marts, 999 U.N.T.S. 171, pieejams ANO Augstā komisāra cilvēktiesību jautājumos mājas lapā: http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. maijā).

⁷ Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (SPESKT), 1976. gada 3. janvāris, 993 U.N.T.S. 3, pieejams ANO Augstā komisāra cilvēktiesību jautājumos mājas lapā: http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. maijā).

⁸ Starptautiskā Bērna tiesību konvencija (BTK), 1990. gada 2. septembris, 44 U.N.GAOR Supp. (Nr.49) at 167, UN Doc. A/44/49 (1989), pieejama: <http://www.unicef.org/crc/crc.htm> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 26. novembrī).

⁹ 2001. gadā Latvija ANO Bērna tiesību komitejai iesniedza pirmo ziņojumu par Bērna tiesību konvencijas ieviešanu. Šī ziņojuma par Latviju nobeiguma komentāros Bērna tiesību komiteja izteica bažas par lielo skaitu bērnu, kas dzīvo specializētās iestādēs (29. punkts) un mudināja Latviju veikt pasākumus, lai novērstu bērnu dzīvošanu specializētās iestādēs (30. punkts). Komiteja arī izteica bažas par faktu, ka bērniem invalīdiem tiek garantēta papildu valsts palīdzība tikai līdz 16 gadu vecumam un ka bērniem invalīdiem lauku rajonos nav pieejams tāds pats pakalpojums un medikamentu līmenis kā bērniem, kas dzīvo citās valsts daļās. Tā arī ar bažām atzīmē, ka bērnu invalīdu integrācija normālā izglītības sistēmā ir problemātiska, daļēji tādēļ, ka trūkst speciālo pedagogu (37. punkts). Bērna tiesību komiteja, 26. sesija, Bērna tiesību komitejas noslēguma novērojumi par Latviju, 21/02/2001, pieejami: <http://www1.umn.edu/humanrts/crc/latvia2001.html> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā).

¹⁰ Ministru kabineta pilnvarotā pārstāve starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās, *Latvijas Republikas kārtējais ziņojums par 1989. gada Bērna tiesību konvencijas izpildi Latvijā Republikā laika posmā no 2001. gada līdz 2004. gada 1. martam*, pieejams: <http://www.mkparstavis.am.gov.lv/lv/?id=128&parent=20> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 19. jūlijā).

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (ECPAK), 1953. gada 3. septembris, E.T.S. 005, pieejama EP mājas lapā: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 22. oktobrī).

¹² Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (ECPAK) 12. protokols, vēl nav stājies spēkā, pieejams EP mājas lapā: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 25. novembrī).

2002. gadā Latvija ratificēja 1961. gada Eiropas Sociālo hartu (ESH)¹³, bet nav atzinusi par saistošu tās 15. pantu par “cilvēku ar garīgiem vai fiziskiem traucējumiem tiesībām uz profesionālo apmācību, rehabilitāciju un pārorientāciju”. 2004. gada 1. aprīlī Latvija iesniedza Eiropas Padomei pirmo ziņojumu par ESH ieviešanu.¹⁴ Latvija nav ne parakstījusi, ne ratificējusi Eiropas Sociālo hartu jaunajā redakcijā.¹⁵

Latvija ir ratificējusi piecas no astoņām Starptautiskās Darba organizācijas (SDO) pamatkonvencijām¹⁶. Latvija ir ratificējusi SDO 1975. gada Konvenciju par profesionālo orientāciju un profesionālo apmācību cilvēkresursu izveidē (Nr.142), taču tā nav ratificējusi SDO 1983. gada Konvenciju par profesionālo rehabilitāciju un nodarbinātību (Nr.159).

1.2. Nacionālie tiesību akti

Pēc neatkarības atgūšanas 1990. gadā Latvija atjaunoja tās vēsturisko 1922. gada konstitūciju (*Satversmi*). Tā kā 1922. gada Satversmē nebija iekļautas cilvēktiesību normas, 1998. gadā parlaments (*Saeima*)¹⁷ Satversmei pievienoja nodaļu “Cilvēka pamattiesības”,¹⁸ tādējādi “saskaņojot Latvijas konstitūciju ar Eiropas standartiem un izbeidzot

¹³ Eiropas Sociālā harta (ESH), 1961. gada 18. oktobris, C.E.T.S. 35, pieejama: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/35.htm> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 22. oktobrī).

¹⁴ Eiropas Padome, Pirmais ziņojums par Eiropas Sociālās hartas ieviešanu, iesniegusi Latvijas Republikas valdība par laika posmu no 2001. gada 31. marta līdz 2003. gada 31. decembrim, Nr. RAP/Cha/LA/I(2004), pieejama EP mājas lapā: http://www.coe.int/T/E/Human%5FRights/Esc/3%5FReporting%5Fprocedure/1%5FState%5FReports/Social_Charter/XVII-2/Latvia5201st%20Report-1.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 15. martā).

¹⁵ Eiropas Sociālā harta jaunajā redakcijā, 1999. gada 1. jūlijs, C.E.T.S. 163, pieejama: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 22. oktobrī).

¹⁶ Starptautiskā Darba organizācija (SDO) ir noteikusi astoņas SDO pamatkonvencijas: 1930. gada Konvencija par piespiedu darba atcelšanu (Nr.29); 1948. gada Konvencija par asociāciju brīvību un tiesību aizsardzību, apvienojoties organizācijās (Nr.87); 1949. gada Konvencija par tiesībām uz apvienošanas organizācijās un kolektīvo līgumu slēgšanu (Nr.98); 1951. gada Konvencija par vienlīdzīgu atalgojumu (Nr.100); 1957. gada Konvencija par piespiedu darba atcelšanu (Nr.105); 1958. gada Konvencija par diskrimināciju (nodarbinātības un profesijas jomā) (Nr.111); 1973. gada Konvencija par bērnu nodarbinātības izskaušanu un minimālo vecumu (Nr.138); 1999. gada Konvencija par bērnu darba sliktākajiem veidiem (Nr.182). Latvija nav ratificējusi SDO konvencijas Nr.29, 138. un 182.

¹⁷ *Saeima* ir Latvijas Republikas parlaments ar 100 deputātiem.

¹⁸ Latvijas Republikas konstitūcija (*Satversme*), pirmo reizi pieņemta 1922. gada 15. februārī; atjaunota kopš 1993. gada, “LV” 43, 1993. gada 1. jūlijs (pēdējo reizi grozīta 2004. gada 23. septembrī), 8. nodaļa “Cilvēka pamattiesības”, (turpmāk – Satversme) pieejama (angļu valodā): <http://www.ttc.lv/New/lv/tulkojumi/E0013.doc> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 10. decembrī).

neskaidrības par cilvēktiesību vietu Latvijas tiesību aktu hierarhijā”.¹⁹ Satversmes 91. pants nosaka, ka “visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas”.²⁰ Tomēr Satversme skaidri nenosaka, uz kāda pamata diskriminācija tiek aizliegta.

Pievienojoties Eiropas Savienībai, Latvijai ir pienākums pilnībā ieviest ES direktīvas nacionālajos tiesību aktos. Īpaši svarīga ir ES Padomes 2000. gada 27. novembra direktīva Nr. 2000/78/EP, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienādei attieksmei pret nodarbinātību un profesiju (turpmāk – Nodarbinātības direktīva)²¹ un 2000. gada 29. jūnija ES Padomes direktīva Nr. 2000/43/EP, ar ko ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības (turpmāk – Rasu direktīva).²² Lai pilnībā ieviestu ES Nodarbinātības direktīvas normas Latvijas tiesību aktos, ir grozīts Darba likums²³, gan neiekļaujot seksuālo orientāciju kā pamatu diskriminācijas aizliegumam. Tomēr Latvijai vēl jāievieš nacionālajos tiesību aktos Rasu vienlīdzības direktīva.

Lai ievērotu attiecīgās ES direktīvas un nodrošinātu diskriminācijas novēršanu praksē, valdība sagatavoja visaptverošu diskriminācijas novēršanas likumu – Diskriminācijas novēršanas likumprojektu. Pēc konsultācijām ar sabiedriskajām organizācijām Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariātā (ĪUMSILS) izveidotās darba grupas ietvaros likumprojekts parlamentā tika pieņemts pirmajā lasījumā. Tomēr vēlāk, 2005. gada jūnijā likumprojekta izskatīšana tika apturēta.²⁴ Tā vietā tiks grozīti vairāki spēkā esoši likumi (pavisam 11 likumi), lai pārņemtu nacionālajos tiesību aktos ES diskriminācijas novēršanas normas, īpaši ES Rasu direktīvu un Nodarbinātības direktīvu. 2005. gada 14. jūnijā Ministru kabinets atbalstīja nepieciešamos grozījumus

¹⁹ N. Muižnieks, A. Kamenska, I. Leimane, S. Garsvāne, *Cilvēktiesības Latvijā 1998. gadā*, Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1999, 33. lpp.

²⁰ 91. pants par “Vienlīdzību, diskriminācijas aizliegumu” nosaka, ka “visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas.” Satversmes VIII nodaļa, 91. pants.

²¹ ES Padomes 2000. gada 27. novembra direktīva Nr.2000/78/EP, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienādei attieksmei pret nodarbinātību un profesiju, pieejama Eiropas Komisijas mājas lapā: http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/jul/directive78ec_en.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 10. decembrī) (turpmāk – ES Nodarbinātības direktīva).

²² ES Padomes 2000. gada 29. jūnija direktīva Nr. 2000/43/EP, ar ko ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības (turpmāk – Rasu direktīva).

²³ Sk.: IV nodaļas 1.1. punktu.

²⁴ 2005. gada jūnijā Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta (ĪUMSILS) pārstāvji paziņoja LETAi (valsts ziņu aģentūra), ka kopā ar Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisiju ticis izlemts nevirzīt tālākai izskatīšanai parlamentā pašreizējo likumprojektu tā vājās juridiskās kvalitātes dēļ.

četros no šiem likumiem²⁵, bet šā ziņojuma tapšanas laikā parlaments šos grozījumus vēl nebija pieņēmis.

Būtiskākie vispārējie tiesību akti, kas regulē invalīdu tiesības, ir:

- Bērnu tiesību aizsardzības likums (turpmāk – Bērnu tiesību likums);²⁶
- Likums “Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību” (turpmāk – Likums par invalīdiem).²⁷

Bērnu tiesību likums nosaka bērnu, tajā skaitā bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tiesības un paredz tiesības uz izglītību.²⁸ Tajā ir īpaša nodaļa “Bērns ar īpašām vajadzībām”.²⁹ 54. pants nosaka, ka “bērnām ar īpašām vajadzībām ir tādas pašas tiesības uz aktīvu dzīvi, tiesības attīstīties un iegūt vispārējo un profesionālo izglītību atbilstoši savām fiziskajām un garīgajām spējām un vēlmēm, kā arī tiesības piedalīties sabiedriskajā dzīvē kā jebkuram citam bērnam”. Saskaņā ar 55. pantu likums nosaka, ka “valsts un pašvaldība palīdz bērnam ar īpašām vajadzībām iekļauties sabiedrībā un nodrošina viņam medicīniskos un sociālos pakalpojumus” saskaņā ar šo likumu.³⁰

Likums par invalīdiem ir vissvarīgākais vispārējais likums invalīdu tiesību jomā. Likums regulē invalīdu tiesības un nosaka valsts un pašvaldību pienākumus attiecībā uz invalīdu aizsardzību. Tas ietver invaliditātes jēdzienu³¹, kā arī nosaka trīs invaliditātes grupas, kas tiek noteiktas invalīdiem, un viņu darbspēju novērtēšanas kārtību³².

²⁵ Civillikumā, Likumā par sociālo drošību, Valsts civildienesta likumā un Patērētāju tiesību aizsardzības likumā.

²⁶ Bērnu tiesību aizsardzības likums, pieņemts 1998. gada 19. jūnijā, “LV” Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs, pēdējo reizi grozīts 2004. gada 20. maijā, pieejams (angļu valodā): <http://www.ttc.lv/New/lv/tulkojumi/E0103.doc> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 8. decembrī) (turpmāk – Bērnu tiesību likums).

²⁷ Likums “Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību”, pieņemts 1992. gada 29. septembrī, *Ziņotājs*, Nr. 42, 1992. gada 29. oktobris, pēdējo reizi grozīts 2004. gada 31. martā, pieejams (latviešu valodā): <http://pro.nais.dati.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā), (turpmāk – Likums par invalīdiem).

²⁸ Bērnu tiesību likums, 11. un 12. pants.

²⁹ Bērnu tiesību likuma VIII nodaļa. 53. pants definē bērnu ar īpašām vajadzībām kā “bērnu, kuram sakarā ar slimības, traumas vai iedzimta defekta izraisītiem orgānu sistēmas funkciju traucējumiem ir nepieciešama papildu medicīniskā un sociālā palīdzība neatkarīgi no tā, vai likumā paredzētajā kārtībā ir noteikta invaliditāte”. Bērnu tiesību likuma 53. pants.

³⁰ Bērnu tiesību likuma 55. panta otrā daļa.

³¹ Likuma par invalīdiem 4. pants.

³² Likuma par invalīdiem 9. pants. Sk. arī: II nodaļas B.1. punktu.

Speciālās iestādes

Latvijā nav izveidotas īpašas institūcijas diskriminācijas novēršanai ar pienācīgām pilnvarām, kā arī nav speciālu institūciju, kas risinātu lietas par diskrimināciju pret invalīdiem. Kopš 1996. gada Valsts cilvēktiesību birojam, institūcijai ar tiesībsargam līdzīgām funkcijām, ir tiesības ne tikai analizēt cilvēktiesību situāciju Latvijā un izstrādāt rekomendācijas par nepieciešamiem grozījumiem tiesību aktos, bet arī izskatīt sūdzības par cilvēktiesību pārkāpumiem³³. Pašlaik VCB rekomendācijas nav saistošas un birojs nevar piemērot soda sankcijas, piemēram, soda naudu,³⁴ taču tas ir aktīvi iesniedzis pieteikumus Satversmes tiesā par gadījumiem, kur kāda tiesību norma pārkāpj cilvēktiesības.³⁵ Ir bijušas ilgas diskusijas par tiesībsarga nepieciešamību Latvijā. Visbeidzot 2005. gada jūnijā Tiesībsarga biroja likumprojekts Saeimā tika pieņemts pirmajā lasījumā. Saskaņā ar likumu VCB turpmāk tiks reorganizēts un izveidots kā jauns Tiesībsarga birojs, uzņemoties papildu funkcijas diskriminācijas novēršanas jomā.³⁶

2003. gadā Valsts cilvēktiesību birojs vien saņēma 14 rakstiskas sūdzības un sniedza 49 mutiskas konsultācijas par jautājumiem, kas skāra invalīdus.³⁷ 2004. gadā VCB saņēma 17 rakstiskas sūdzības un sniedza 44 mutiskas konsultācijas par invalīdu tiesībām. Lielākā daļa sūdzību, piemēram, 14 no 2004. gadā saņemtajām sūdzībām, saistījās ar Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisiju, kas atbild par pieaugušo invaliditātes novērtēšanu un invaliditātes statusa noteikšanu (sk. IV nodaļas 1.3. punktu). Sūdzības galvenokārt bija par komisijas noteikto invaliditātes grupu: vai nu tā bijusi par

³³ Saskaņā ar 1996. gada likuma "Par Valsts cilvēktiesību biroju" 2. pantu VCB ir šādas funkcijas: "sniegt sabiedrībai informāciju par cilvēktiesībām, kā arī veicināt šo tiesību atzišanu un izpaušanu; izskatīt sūdzības par cilvēktiesību pārkāpumu; nekavējoties reaģēt uz cilvēktiesību pārkāpšanas faktiem, kā arī pēc savas iniciatīvas noskaidrot apstākļus, kas varētu radīt šādu pārkāpumus; pētīt situāciju cilvēktiesību ieviešanā valstī; izstrādāt un koordinēt programmas cilvēktiesību ieviešanas sekmēšanai; veikt Latvijas tiesību normu analīzi; ne retāk kā reizi gadā sniegt rakstveida pārskatu Saeimai". 1996. gada likums "Par Valsts cilvēktiesību biroju", pieņemts 1996. gada 5. decembrī. "LV" Nr. 221, 1996. gada 17. decembris (stājies spēkā 1996. gada 31. decembrī).

³⁴ Gita Feldhūne, *Ziņojums par diskriminācijas apkarošanas pasākumiem 13 kandidātvalstīs. Valsts ziņojums: Latvija*, 2003. gada maijs, Migration Policy Group and MEDE European Consultancy, pieejams: <http://www.migpolgroup.com/uploadstore/LATVIA%20Final%20EN.pdf> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 2. decembrī), 14. lpp. (turpmāk – Feldhūne, *MPG ziņojums – Latvija*).

³⁵ 2002. gadā VCB iesniedza trīs pieteikumus, 2003. gadā – divus pieteikumus un 2004. gadā vienu pieteikumu. Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, "*Cilvēktiesības Latvijā*" 2002. un 2003. gadā, pieejami: <http://www.humanrights.org.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 14. augustā).

³⁶ Tiesībsarga biroja likumprojekts ir pieejams latviešu valodā: <http://www.saeima.lv/saeima8/reg.likprj> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 14. augustā).

³⁷ VCB 2003. gada ziņojums (latviešu valodā), Rīga, 2004, 51. lpp., pieejams: <http://www.vcb.lv/zinojumi/2003.g.zinojums.pdf> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 1. septembrī) (turpmāk – VCB, *Gada pārskats 2003*).

zemu, vai vispār nav piešķirta³⁸ – jo tas savukārt nosaka, vai personai ir tiesības uz sociālajiem pabalstiem. Šis sūdzības pirmām kārtām skāra vairākus invaliditātes veidus, kur kritēriji invaliditātes grupas noteikšanai nav pietiekami izstrādāti.³⁹ Tomēr tas neattiecas uz garīga rakstura traucējumu diagnosticēšanu, jo Latvijā par standarta vadlinijām tiek izmantota Pasaules Veselības organizācijas *Starptautiskās slimību un citu veselības problēmu statistiskās klasifikācijas* Desmitā pārskatītā sistēma (turpmāk – SSK-10).

2. VISPĀRĒJĀ SITUĀCIJA CILVĒKIEM AR INTELEKTUĀLĀS ATTĪSTĪBAS TRAUCĒJUMIEM

Jēdziens “intelektuālās attīstības traucējumi” Latvijas tiesību aktos netiek lietots. Tā vietā plaši tiek izmantoti jēdzieni “garīgā atpalicība” un “personas ar garīga rakstura traucējumiem” (kaut gan pēdējais jēdziens nav definēts tiesību aktos un nav skaidras nostājas, vai tas ietver arī cilvēkus ar psihiskās veselības traucējumiem). Jaunākajos tiesību aktos arvien vairāk tiek izmantots plašāks jēdziens “cilvēki ar īpašām vajadzībām”. Pastāv īpaša procedūra, lai novērtētu intelektuālās attīstības traucējumu līmeni izglītības nolūkiem (bērniem), nodarbinātības nolūkiem (pieaugušajiem) un sociālo pabalstu piešķiršanas mērķiem. Bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem spēju līmeni izglītības nolūkiem nosaka valsts un pašvaldību pedagoģiski medicīniskās komisijas. Novērtējums tiek izdarīts, balstoties uz sertificētu psihiatru noteiktām diagnozēm, kas par pamatu izmanto Pasaules Veselības organizācijas SSK-10 sistēmu. Veselības un darb spēju ekspertīzes ārstu valsts komisija novērtē intelektuālās attīstības traucējumus nodarbinātības un sociālo pabalstu piešķiršanas mērķiem.

18 gadu vecumā personas ar intelektuālās attīstības traucējumiem var atzīt par “ricībnespējīgām” un ar tiesas lēmumu nodot aizgādībā. Tomēr tas notiek relatīvi reti, galvenokārt attiecībā uz cilvēkiem ar smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem. Saskaņā ar tiesību aktiem aizgādībā esošu personu pilsoniskās tiesības ir līdzvērtīgas nepilngadīgo tiesībām, kas atrodas aizbildnībā. Personai ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas atrodas aizgādībā, būtu jāsaņem tiesības strādāt, ar nosacījumu, ka viņa vai viņas aizgādnieks paraksta darba līgumu. Tomēr, tā kā nav bijuši ziņojumi par gadījumiem, kad aizgādībā esošas personas ar intelektuālās attīstības traucējumiem strādātu, ir grūti noteikt, vai praksē šādi gadījumi ir. Pašlaik sociālās aprūpes iestādēs trūkst piemērotu aizgādīgu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tas nozīmē, ka vairākām personām nav bijusi iespēja saņemt savas pensijas vai sociālos pabalstus. Lai risinātu šo situāciju, Rīgas dome pašlaik nodrošina nelielu ikmēneša pabalstu, kas segtu dažas ar aizgādīgu pienākumu pildīšanu saistītas izmaksas. Aizgādības noteikšanas procesus nosaka 1937. gada Civillikums, kurā lietotā terminoloģija, aprakstot cilvēkus ar garīgās attīstības traucējumiem, ir arhaiska, pat aizvainojoša.

Latvijā nav vienotas datu vākšanas sistēmas par cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, turklāt dažādi oficiālie avoti sniedz atšķirīgus datus. Visuzticamākais datu avots ir Garīgās veselības valsts aģentūra (līdz 2004. gadam Psihiatrijas centrs), kuras dati liecina, ka 2003. gadā Latvijā bija 14 281 cilvēks ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tajā skaitā 5547 bērni un jaunieši līdz

³⁸ Ziņojumā nav izklāstīts, vai šis sūdzības nāk no pašam lietā ieinteresētajām personām vai no citām personām (vecākiem vai NVO), kā arī ieinteresēto personu invaliditātes veids.

³⁹ VCB, 2003. gada ziņojums, 51. lpp.

18 gadu vecumam. Izglītības un zinātnes ministrijā ir pieejami dati par bērnu skaitu ar intelektuālās attīstības traucējumiem izglītības sistēmā. Deinstitutionalizācijas process Latvijā ir bijis lēns. 2004. gadā valsts institucionālajā aprūpē, kā arī privātos un nevalstisko organizāciju uzturētos bērnu namos bija 842 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Pieaugušajiem ar garīga rakstura traucējumiem trūkst sabiedrībā balstītu alternatīvu institucionālajai aprūpei. 2004. gadā specializētajos valsts sociālās aprūpes centros personām ar garīga rakstura traucējumiem un veco ļaužu pansionātos atradās gandrīz 2000 pieaugušie ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Liels skaits cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem bija arī 8 psihiatriskajās slimnīcās, kas nodrošina arī ilgtermiņa pacientu aprūpi.

2.1. Definīcijas

Jēdzieni “invaliditāte” un “invalids” tiek definēti Likumā par invalīdiem. 4. pants nosaka, ka invalīds ir

“persona, kurai sakarā ar slimību, traumu vai iedzimtu defektu izraisītiem orgānu sistēmu funkciju traucējumiem ir nepieciešama papildu medicīniskā un sociālā palīdzība un kurai ir noteikta invaliditāte šajā likumā un citos normatīvajos aktos paredzētajā kārtībā”.⁴⁰

5. pants definē invaliditāti kā

“ilgstošu vai nepārejošu ar vecuma pārmaiņām cilvēka organismā nesaistītu fizisko vai psihisko spēju ierobežojumu, kas apgrūtina personas integrāciju sabiedrībā, pilnīgi atņemt vai daļēji ierobežot tās spēju strādāt un sevi apkopt”.⁴¹

Likuma 7. pants nosaka atšķirības starp invaliditāti, kas radusies fizisko spēju ierobežojuma dēļ, un “psihisku slimību rezultātā radušos invaliditāti”.⁴²

Jēdziens “intelektuālās attīstības traucējumi”, kas tiek lietots šajā ziņojumā, Latvijas tiesību aktos netiek izmantots.⁴³ Latvijā intelektuālās attīstības traucējumu diagnozei par

⁴⁰ Likums par invalīdiem, 4. pants.

⁴¹ Likums par invalīdiem, 5. pants.

⁴² “Invaliditātes, kas radusies psihiskas slimības rezultātā” definīcija ietver: “psihozes bez somatiska cēloņa (endogēnas psihozes); neatgriezeniskus psihiskus traucējumus, kuru cēlonis ir somatiska saslimšana, trauma vai iedzimts agrīns dažādas izcelsmes centrālās nervu sistēmas bojājums ar dziļu psihiskās attīstības atpalicību; alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu atkarības dēļ radušos smagus somatiskus bojājumus un plānprātību; smagas hroniskas neirozes, kas nepakļaujas ilgstošai ārstēšanai, kā arī citas dažādas izcelsmes dziļas personības izmaiņas”. Likuma par invalīdiem 4. un 7. pants.

⁴³ Jēdziens “intelektuālās attīstības traucējumi” (raksturots arī kā “mācīšanās traucējumi” vai “garīgā atpalicība”) šeit tiek attiecināts uz stāvokli, kas saglabājas mūža garumā, parasti sākas kopš dzimšanas vai izveidojas pirms 18 gadu vecuma. Tas ir pastāvīgs stāvoklis, ko raksturo intelektuālās spējas, kas ir ievērojami zemākas par vidusmēra intelektuālajām spējām un kā sekas ir ievērojami funkcionāli ierobežojumi intelektuālajā funkcionēšanā un adaptīvā uzvedībā, kas izpaužas kā vispārējās, sociālās un praktiskās adaptācijas spējas.

pamatu tiek izmantota SSK-10 sistēma, un atbilstoši SSK-10 sistēmā lietotajai terminoloģijai⁴⁴ psihiatri galvenokārt lieto jēdzienu “persona ar garīgo atpalicību”⁴⁵. Cits plaši izmantots jēdziens ir “personas ar garīga rakstura traucējumiem”. Kaut gan šis jēdziens tiesību aktos netiek definēts, profesionāļi uzskata, ka tas attiecas uz cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

Jaunākajos tiesību aktos tiek izmantots plašāks, Latvijā samērā jauns jēdziens “cilvēki ar īpašām vajadzībām”. Piemēram, 2000. gada 9. martā tika grozīts Bērna tiesību aizsardzības likums, lai tajā iekļautu jēdziena “bērns ar īpašām vajadzībām” definīciju:

“bērns, kuram sakarā ar slimības, traumas vai iedzimta defekta izraisītiem orgānu sistēmas funkciju traucējumiem ir nepieciešama papildu medicīniskā un sociālā palīdzība neatkarīgi no tā, vai likumā paredzētajā kārtībā ir noteikta invaliditāte”.⁴⁶

Šī definīcija ir ļoti plaša un tajā tiek ietverti arī bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

2.2. Diagnoze un intelektuālās attīstības traucējumu novērtēšana

Pastāv dažādas procedūras, lai novērtētu intelektuālās attīstības traucējumus bērniem izglītības mērķiem, pieaugušajiem – nodarbinātības mērķiem – un gan pieaugušajiem, gan bērniem – sociālo pabalstu pieejamībai.

Valsts un pašvaldību pedagoģiski medicīniskās komisijas izvērtē bērnu un jauniešu invalidu (līdz 18 gadu vecumam) apgūstamo mācību programmu un skolu, kura šiem bērniem būtu jāapmeklē. Komisija novērtē bērnus invalidus atbilstoši Ministru kabineta

⁴⁴ SSK-10 sistēmā tiek izmantots jēdziens “garīgā atpalicība”, nevis “intelektuālās attīstības traucējumi”. Sk.: *SSK-10 Garīgās atpalicības vadlīnijas [ICD-10 Guide to Mental Retardation]*, Pasaules Veselības organizācija, pieejamas PVO mājas lapā: http://www.who.int/mental_health/media/en/69.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 1. novembrī), 10.–12. lpp.

⁴⁵ Ministru kabineta noteikumos, kas regulē invaliditātes noteikšanu bērniem līdz 16 gadu vecumam, ir iekļauta nodaļa “Garīga rakstura un uzvedības traucējumi”, kas tiek balstīta uz SSK-10 sistēmā izmantotiem jēdzieniem. Šī nodaļa skaidro, ka, piemēram, *viegli* intelektuālās attīstības traucējumi (tiek izmantots jēdziens “garīgā atpalicība”) var tikt apvienoti ar citiem invaliditātes veidiem un ka bērni ar *viegliem, vidēji smagiem, smagiem* vai *dziļiem* intelektuālās attīstības traucējumiem katrs jāizglīto saskaņā ar individuālu programmu. Ministru kabineta 2003. gada 19. novembra noteikumi Nr. 650 “Invaliditātes ekspertīzes kārtība Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijā”, “LV”, 2003. gada 25. novembris, ar grozījumiem līdz 2004. gada 1. aprīlim (turpmāk – Noteikumi par invaliditātes noteikšanu).

⁴⁶ Bērnu tiesību likuma 53. pants.

noteikumiem.⁴⁷ Saskaņā ar tajos noteikto novērtēšanas sistēmu bērniem un jauniešiem invalīdiem tiek noteikts viens no trim līmeņiem (A, B vai C) atbilstoši individuālajai invaliditātes smaguma pakāpei. Citi Ministru kabineta noteikumi nosaka trīs traucējumu līmeņus (A, B un C), balstoties uz SSK-10 sistēmas noteiktām definīcijām.⁴⁸ Bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem šie trīs līmeņi atbilst šādām trim intelektuālās attīstības traucējumu diagnozēm:⁴⁹

- A līmenis: *viegli* intelektuālās attīstības traucējumi – līdzvērtīgi F-70 (SSK-10 sistēmā);
- B līmenis: *vidēji smagi* intelektuālās attīstības traucējumi – līdzvērtīgi F-71;
- C līmenis: *smagi* intelektuālās attīstības traucējumi – līdzvērtīgi F-72 (*smagi* intelektuālās attīstības traucējumi) un F-73 (*dziļi* intelektuālās attīstības traucējumi).

Pieaugušajiem, kā arī bērniem, lai noteiktu tiesību uz sociālajiem pabalstiem pieejamību, invaliditāti nosaka Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija un tās reģionālās nodaļas. Lai noteiktu invaliditāti, medicīniskā komisija ņem vērā indivīda fizisko un garīgo spēju ierobežojumus, viņa spējas integrēties sabiedrībā un spējas strādāt un rūpēties par sevi.⁵⁰

Pieaugušajiem – personām vecumā virs 16 gadiem – komisija nosaka invaliditāti individuāli, saskaņā ar vienu no trim invaliditātes grupām (I, II vai III), balstoties uz indivīda garīgo vai fizisko spēju ierobežojumu. Likums par invalīdiem nosaka šādas trīs invaliditātes grupu vispārējās definīcijas (citi Ministru kabineta noteikumi nosaka detalizētākas definīcijas):⁵¹

⁴⁷ Ministru kabineta 2001. gada 20. novembra noteikumi Nr. 480 “Par Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas un pašvaldību pedagoģiski medicīnisko komisiju kompetenci”, “LV” Nr. 171, 2001. gada 27. novembris (stājušies spēkā 2001. gada 28. novembrī), pieejami: <http://pro.nais.dati.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā) (turpmāk – Noteikumi par pedagoģiskajām komisijām).

⁴⁸ Ministru kabineta 2001. gada 20. novembra noteikumi Nr. 490 “Noteikumi par izglītojamo uzņemšanu internātskolā, speciālās izglītības iestādē un pirmsskolas izglītības iestādes speciālajā grupā un atskaitīšanu no speciālās izglītības iestādes un pirmsskolas izglītības iestādes speciālās grupas”, publicēts “Latvijas Vēstnesī” Nr. 171, 2001. gada 27. novembris (stājušies spēkā 2001. gada 28. novembrī), pieejami: <http://pro.nais.dati.lv> (latviešu valodā) (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā) (turpmāk – Noteikumi par uzņemšanas procesu), pielikums.

⁴⁹ Tomēr šie trīs līmeņi (*viegli*, *vidēji smagi* un *smagi*) nav noteikti Ministru kabineta noteikumos. Intervijas ar Ludmilu Zilbermani, Jelgavas psihoneiroloģiskās slimnīcas “Ģintermuiža” Bērnu nodaļas galveno psihiatri, Jelgava, 2004. gada 25. marts, un Rasmu Vīganti, Izglītības un zinātnes ministrijas Vispārējās izglītības departamenta vecāko referenti, Rīga, 2004. gada 4. marts.

⁵⁰ Likuma par invalīdiem 10. pants, Noteikumi par invaliditātes noteikšanu.

⁵¹ Likuma par invalīdiem 9. pants.

- **I invaliditātes grupa** (vissmagākā) tiek noteikta, ja personai ir ļoti izteikts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, integrācija sabiedrībā bez personas vajadzībām atbilstošas pastāvīgas palīdzības nav iespējama, darba un sevis apkopšanas spējas ir ļoti ierobežotas.
- **II invaliditātes grupa** tiek noteikta, ja personai ir izteikts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, integrācija sabiedrībā bez personas vajadzībām atbilstošas palīdzības nav iespējama, darba un sevis apkopšanas spējas ir ierobežotas.
- **III invaliditātes grupa** tiek noteikta, ja personai ir mēreni izteikts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, integrācija sabiedrībā bez personas vajadzībām atbilstošas palīdzības ir apgrūtināta, darba un sevis apkopšanas spējas ir ierobežotas.

Komisija arī individuāli novērtē darba spēju zudumu, taču šāds novērtējums netiek veikts gadījumos⁵², kur invaliditāte tiek noteikta kopš bērnības (kā tas ir vairumā gadījumu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem).

Svarīgi atzīmēt, ka Latvijā jēdziena “invaliditāte” juridiskā interpretācija ir ļoti šaura. Tikai tie cilvēki, kam medicīniskā komisija ir piešķirusi invaliditātes grupu, oficiāli tiek uzskatīti par “invalidiem”.

2.3. Aizbildnība

Latvijā aizbildnība tiek nodibināta tikai pār nepilngadīgajiem, vecumā līdz 18 gadiem. Pieaugušie ar garīga rakstura traucējumiem (tajā skaitā intelektuālās attīstības traucējumiem), ko tiesas ir atzinušas par “rīcībnespējīgiem”, tiek nodoti aizgādībā.⁵³ Tomēr lielākā daļa pieaugušo ar intelektuālās attīstības traucējumiem netiek nodoti aizgādībā. 2002. gadā Latvijā aizgādībā atradās 1187 cilvēki.⁵⁴ Šis ir vispārējs skaitlis, jo statistika neklasificē aizgādību pār cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un aizgādību citu iemeslu dēļ.

Latvijā pieaugušā ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodošanu aizgādībā regulē 1937. gada Civillikums.⁵⁵ Terminoloģija, kas tiek izmantota šajā likumā, aprakstot cil-

⁵² Noteikumi par invaliditātes noteikšanu.

⁵³ 1937. gada 28. janvāra Civillikums, 1993. gada *Ziņotājs* Nr. 22/23, likums pēdējo reizi grozīts 2004. gada 11. oktobrī, pieejams Internetā: <http://www.ttc.lv/lv/publikācijas/civillikums.pdf> (angļu un latviešu valodā), 217. pants (turpmāk – Civillikums).

⁵⁴ Intervija ar Sigitu Rozentāli, Sociālās palīdzības fonda pārstāvi, Rīga, 2004. gada 19. janvāris. Sociālās palīdzības fonds (kopš 2004. gada Sociālo pakalpojumu pārvalde) organizē un koordinē valsts finansētas sociālās aprūpes un sociālās palīdzības pakalpojumus Latvijā. Fonds atbild par institucionālo aprūpi, kā arī nodrošina ikgadēju finansējumu dienas aprūpes centru atvēršanai cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

⁵⁵ Civillikuma 1. daļa, 4. nodaļas Otrās apakšnodaļas II sadaļa.

vēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem (“garā slimie” vai “plānprātīgie”), ir arhaiska, pat aizvainojoša, tā jāprecizē atbilstoši pašreizējiem starptautiskajiem standartiem.

Saskaņā ar Civillikumu tikai tiesas var noteikt, ka pieaugušais ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir “ricības nespējīgs”.⁵⁶ Aizgādību var ierosināt radnieki, prokuratūra vai “katra sveša persona, kas pierādījusi savu interesi lietā” (tajā skaitā, piemēram, tās sociālās aprūpes iestādes vadītājs, kurā persona uzturas).⁵⁷ Lietu uzsāk, iesniedzot pieteikumu tiesai. Tiesa lemj par psihiatriskās ekspertīzes nepieciešamību, ko var veikt vai nu ambulatori, vai stacionāri – psihiatriskajā slimnīcā.⁵⁸

Ja tiesa uzskata, ka indivīds ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir “ricības nespējīgs”⁵⁹, tai par to jāpaziņo bāriņtiesai⁶⁰, kas savukārt personai ieceļ vienu vai vairākus aizgādņus. Aizgādņim tiek uzticēta visa indivīda mantas pārvaldība un sevišķi “gādība par viņa personu”.⁶¹ Bāriņtiesai jāizvērtē ieceltais aizgādņis vai aizgādņi, lai nodrošinātu, ka personai vai personām “būtu šā pienākuma izpildīšanai vajadzīgās spējas un īpašības”.⁶² Tiklīdz aizgādņis ir iecelts, bāriņtiesai jā sagatavo ziņojums par aizgādņībā esošā mantu un vēlāk jāuzrauga aizgādņa darbība.⁶³

Tiesības personai ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas tiek nodota aizgādņībā, ir līdzvērtīgas nepilngadīgā tiesībām, kurš ir nodots aizbildnībā, īpaši attiecībā uz īpašuma pārvaldīšanu un indivīda pārstāvību likuma priekšā.⁶⁴ Šobrīd spēkā esošais Civillikums liedz tiesības strādāt personai ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas atrodas

⁵⁶ Civillikuma 359. pants.

⁵⁷ Civillikuma 359. pants.

⁵⁸ Civilprocesa likuma 267. panta pirmā daļa noteic, ka “tiesa izlemj jautājumu par tiesu psihiatriskās un, ja nepieciešams, tiesu psiholoģiskās ekspertīzes noteikšanu”. Civilprocesa likums, pieņemts 1998. gada 14. oktobrī (stājies spēkā 1999. gada 1. martā), pēdējo reizi grozīts 2004. gada 2. septembrī, “LV” Nr.326/330, pieejams Internetā (angļu valodā): <http://www.ttc.lv/New/lv/tulkojumi/E0044.doc>

⁵⁹ Civilprocesa likuma 268. pants nosaka: “(1) Ja tiesa uz tiesu ekspertīzes atzinuma un citu pierādījumu pamata konstatē, ka personai gara slimības vai plānprātības dēļ trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju un šī persona nespēj savu darbību vadīt vai saprast tās nozīmi, tā taīsa spriedumu par šīs personas atzīšanu par ricībnespējīgu un aizgādņības nodibināšanu. (2) Pēc sprieduma stāšanās likumīgā spēkā tā norakstu nosūta bāriņtiesai (pagasttiesai) – aizgādņa iecelšanai personai un tās mantai. [...]”.

⁶⁰ Latvijā bāriņtiesa principā nozīmē to pašu, ko aizbildnības tiesa. Bāriņtiesas nav daļa no tiesu sistēmas, bet tās izveido pašvaldības adopcijas, aizbildnības un aizgādņības lietu izskatīšanai.

⁶¹ Civillikuma 360. pants.

⁶² Civillikuma 240. pants.

⁶³ Civillikuma 331. pants.

⁶⁴ Civillikuma 356. pants.

aizgādībā. Tomēr būtu jāapsver iespēja nodrošināt tiesības strādāt, ar nosacījumu, ka personas aizgādānis paraksta darba līgumu.⁶⁵

Sociālās aprūpes centri ir atbildīgi par aizgādības noteikšanas procedūras ierosināšanu tiem iemītņiekiem, kas tiek atzīti par "rīcībnespējīgiem". Tomēr, saskaņā ar sociālās aprūpes centru direktoru teikto, ir būtisks skaits iemītņieku ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kam būtu jāveic ekspertīze, lai noteiktu, vai viņiem trūkst "rīcības spējas". Galvenokārt tas ir tādēļ, ka līdz 2003. gadam tikai neliela daļa no sociālās aprūpes centru iemītņiekiem tika atzīti par rīcībnespējīgiem, jo institūcijām nebija pieredzes lietu ierosināšanai par atzīšanu par rīcībnespējīgu. 2003. gadā Labklājības ministrija aicināja institūciju vadītājus izvērtēt iespēju vērsties tiesā iemītņieku atzīšanai par rīcībnespējīgiem tajos gadījumos, kad tas tiek uzskatīts par nepieciešamu. Sociālās aprūpes centros atrodas daudz pieaugušo, kas praktiski nespēj paši pieņemt lēmumus un rūpēties par sevi un kuri, pēc direktoru domām, būtu jānodod aizgādībā.⁶⁶ 2003. gadā vairāki sociālās aprūpes centri izšķīrās par 20 lietu vienlaicīgu nosūtīšanu tiesām, lūdzot pieņemt lēmumu par rīcībnespēju aizgādības nodibināšanas nolūkā.⁶⁷

Tā kā ir ļoti grūti atrast labprātīgus un atbilstošus aizgādņus, Labklājības ministrija ierosināja sociālās aprūpes centriem iecelt aizgādni no personāla vidus. Tomēr no cilvēktiesību viedokļa Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs (LCESC) iesaka rūpīgāk izvērtēt šādu risinājumu iespējamā interešu konflikta dēļ.⁶⁸ Šajā pašā LCESC ziņojuma projektā arī tiek ieteikts valdībai pārskatīt aizgādības sistēmu un aizgādņu iecelšanas procesu.

⁶⁵ Civillikuma 2184. pants: "Darbiniekam darbs jādara personīgi, ja nav norunāts vai pēc apstākļiem pieņemams citādi."; Civillikuma 1405. pants: "Lai darījumam būtu tiesisks spēks, ir vajadzīgs, lai tā dalībniekiem būtu tiesību spēja un rīcības spēja; darījumi, ko taisījušas tiesību vai rīcības nespējīgas personas, nav spēkā."; Civillikuma 1546. pants: "Līgums, kurā apsolīts, ka trešā persona kaut ko izpildīs, nesaista ne apsolītāju, ne arī trešo personu." Sk. <http://www.ttc.lv/lv/publikacijas/civillikums.pdf>

⁶⁶ Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs ir sabiedriska institūcija, kas darbojas kopš 1993. gada ar mērķi veicināt Latvijā cilvēktiesības un iecietību ar monitoringa, pētījumu, interešu aizstāvības, juridiskās palīdzības un apmācību palīdzību. Kopš 1998. gada LCESC ir Starptautiskās Helsinku Cilvēktiesību federācijas daliborganizācija. LCESC regulāri uzrauga cilvēktiesību situāciju garīgās veselības aprūpes institūcijās. 2003. gadā LCESC veica monitoringa vizītes 16 sociālās aprūpes centros cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem. Informāciju, kas tiek sniegta šajā rindkopā, LCESC pārstāvji ieguva monitoringa vizīšu laikā 2003. gada augustā un 2004. gada jūnijā – novembrī. Plašāka informācija pieejama LCESC mājas lapā: <http://www.humanrights.org.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā).

⁶⁷ Ieva Leimane-Veldmeijere un Uldis Veits, *Apstākļi specializētajos sociālās aprūpes centros cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem*, nepublicēta ziņojuma projekts, Rīga, LCESC, 2004. (turpmāk – Leimane un Veits, *Apstākļi sociālās aprūpes centros*).

⁶⁸ Leimane un Veits, *Apstākļi sociālās aprūpes centros*; arī Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, *Cilvēktiesības Latvijā 2004. gadā*, Rīga, 2005, pieejams: http://www.humanrights.org.lv/upload_file/Parskats2004_en_pdf, 20. lpp. (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 19. jūlijā) (turpmāk – LCESC, *Cilvēktiesības Latvijā 2004. gadā*).

Ir vērts pieminēt Rīgas domes⁶⁹ praksi, kas aizbildņiem un aizgādņiem⁷⁰ maksā ikmēneša pabalstu, ja persona, kas nodota aizgādībā, ir dzīvojusi Rīgā laikā, kad tika ierosināta lieta tiesā par aizgādības nodibināšanu. Aizgādņiem maksātais pabalsts ir relatīvi mazs⁷¹ un tiek piešķirts ar mērķi nodrošināt aizgādņiem finansiālā atbalsta minimumu, lai viņi varētu pildīt savus pienākumus, nevis kā materiāls stimuls. Piemēram, ja persona, kas atrodas aizgādībā, atrodas sociālās aprūpes centrā, aizgādņim droši vien ir jāmaksā par transportu, lai nokļūtu līdz personai. Ir vairāki gadījumi, kad aizgādņa pienākumus nevēlas uzņemt neviens no sabiedrības pārstāvjiem sociālās aprūpes centra atrašanās vietā personām, kam nav radnieku. Piemēram, vienā sociālās aprūpes centrā vairāk nekā sešus mēnešus bāriņtiesa nespēja atrast aizgādņus 55 cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, ko tiesa bija atzinusi par rīcībnespējīgiem.⁷² Šādā situācijā tiek pārkāptas šo cilvēku tiesības. It īpaši tas nozīmē, ka šajā laikā viņiem nebija pieejamas pensijas un sociālie pabalsti, lai viņi varētu iegādāties ikdienas sīkpreces, piemēram, cigaretes un saldumus.

2.4. Statistikas dati

Pašreizējai datu vākšanas sistēmai Latvijā ir vairāki nopietni trūkumi, kas apgrūtina patiesās situācijas precīzu novērtējumu, īpaši par cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Nav pieejami precīzi dati, cik tieši cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir Latvijā un vai tiem ir vai nav piešķirta invaliditātes grupa, jo dažādi oficiāli avoti piedāvā dažādus datus. Labklājības ministrija ir izdevusi statistikas biļetenu par cilvēkiem ar invaliditāti laika posmā no 1997. līdz 2003. gadam⁷³, tomēr šie dati ir diezgan vispārīgi – piemēram, kategorijā “garīgie un uzvedības traucējumi” ir iekļauti gan cilvēki ar psihiskās veselības problēmām, gan cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

⁶⁹ Rīgas domes 2002. gada 5. novembra saistošie noteikumi Nr. 29 par Rīgas pašvaldības pabalstu garā slimo rīcībnespējīgo personu aizgādņiem, pieejami latviešu valodā Rīgas domes Labklājības departamenta mājas lapā: http://www.ld.riga.lv/acts/gara_slimo_pabalsts (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā).

⁷⁰ LCESC ir pārrunājis šo sistēmu ar Bērnu un ģimenes lietu ministrijas pārstāvjiem, kas atbild par aizbildības un aizgādības jautājumiem un kas atzina sistēmu par derīgu.

⁷¹ Aizgādānis saņem 20 latu (28 eiro) mēnesī, ja persona, kas nodota aizgādībā, dzīvo aizgādņa ģimenē, un 10 latu (14 eiro), ja persona, kas nodota aizgādībā, dzīvo specializētajā sociālās aprūpes centrā vai ārstniecības iestādē. Intervija ar Bērnu un ģimenes lietu ministrijas pārstāvi Lailu Riekstu-Riekstiņu Rīgā, 2004. gada 24. augustā.

⁷² LCESC, *Cilvēktiesības Latvijā 2004. gadā*, 20. lpp. Dati tika iegūti LCESC veiktās monitoringa vizītes laikā sociālās aprūpes centrā “Litene” 2005. gada 15. februārī. Intervija ar sociālās aprūpes centra direktoru J. Kļaviņu.

⁷³ Labklājības ministrija, Statistikas biļetens “Cilvēki ar invaliditāti 1997–2003”, Rīga, 2004, pieejams latviešu valodā: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/cilv_ar_invaliditati.doc (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 19. jūlijā).

Saskaņā ar 2000. gada tautas skaitīšanas datiem Latvijā ir 2 331 500 iedzīvotāju.⁷⁴ Saskaņā ar Garīgās veselības valsts aģentūras⁷⁵ informāciju 2003. gadā Latvijā kopumā bija reģistrēti 64 198 cilvēki ar psihiskās veselības traucējumiem vai uzvedības problēmām.⁷⁶ No tiem 14 281 cilvēkam (vai aptuveni 22 procentiem) bija intelektuālās attīstības traucējumi,⁷⁷ tajā skaitā 5547 bija bērni un jaunieši ar intelektuālās attīstības traucējumiem vecumā līdz 18 gadiem.⁷⁸ 2003. gadā no visiem cilvēkiem, kas klasificējas atbilstoši I, II vai III invaliditātes grupai, 19 890 cilvēki bija ar dažādiem psihiska rakstura traucējumiem. To skaitā 5560 cilvēku bija ar intelektuālās attīstības traucējumiem⁷⁹ – no viņiem 181 cilvēkam ar intelektuālās attīstības traucējumiem 2003. gadā invaliditātes grupa tika piešķirta pirmo reizi mūžā.⁸⁰ Bez tam 858 bija bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem.⁸¹

Deinstitutionalizācijas process Latvijā noris lēni. Saskaņā ar Labklājības ministrijas datiem, 2004. gadā valsts un pašvaldību līmeņa institucionālā aprūpē atradās pavisam 821 bērns ar intelektuālās attīstības traucējumiem, vēl 21 bērns ar intelektuālās attīstības

⁷⁴ LR Centrālā statistikas pārvalde, *Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti*, Rīga, 2002, 11. lpp.

⁷⁵ Garīgās veselības valsts aģentūra (līdz 2004. gadam Psihiatrijas centrs) atbild par garīgās veselības aprūpes jomas koordinēšanu un metodoloģisku vadību, kā arī par attiecīgo statistikas datu vākšanu un analīzi. Tā ir arī valsts aģentūra, kas atbild par visu personu ar psihiskās veselības traucējumiem reģistra uzturēšanu Latvijā. Garīgās veselības valsts aģentūra atrodas Veselības ministrijas pārziņā. Kopš 2000. gada Garīgās veselības valsts aģentūra ir apvienota ar Rīgas Psihoneiroloģisko slimnīcu, kas tagad ir Garīgās veselības valsts aģentūras struktūrvienība. Pašlaik norit debates ar Veselības ministriju, vai šajā reģistrā būtu jāiekļauj dati par visiem cilvēkiem ar psihiska rakstura traucējumiem vai tikai par pacientiem, kas tiek uzskatīti par potenciāli bīstamiem sev vai citiem.

⁷⁶ Veselības ministrija, *Psīhiskās veselības aprūpe Latvijā 2003. gadā, Statistikas gadagrāmata*, 4. izdevums, Rīga, Psihiatrijas centrs, Veselības ministrija, 2004, 16. lpp. (turpmāk – Veselības ministrija, *Psīhiskās veselības aprūpe 2003. gadā, Statistikas gadagrāmata*).

⁷⁷ Garīgās veselības valsts aģentūra lieto jēdzienu “persona ar garīgo atpalcību”, kas ir līdzvērtīgs jēdzienam “persona ar intelektuālās attīstības traucējumiem”, kas ir definēts un izmantots šajā ziņojumā.

⁷⁸ No šiem cilvēkiem (ieskaitot bērnus) ar intelektuālās attīstības traucējumiem lielākajai daļai (8333 cilvēkiem vai aptuveni 58%) bija *viegli* intelektuālās attīstības traucējumi, 3696 (vai aptuveni 26%) bija *vidēji smagi* intelektuālās attīstības traucējumi un 2252 (aptuveni 16%) bija cita veida intelektuālās attīstības traucējumi. Veselības ministrija, *Psīhiskās veselības aprūpe 2003. gadā, Statistikas gadagrāmata*, 72. lpp.

⁷⁹ Veselības ministrija, *Psīhiskās veselības aprūpe 2003. gadā, Statistikas gadagrāmata*, 36. lpp.

⁸⁰ Tai skaitā invaliditātes grupa pirmo reizi mūžā tika piešķirta 67 bērniem vecumā līdz 16 gadiem un 114 cilvēkiem vecumā no 16 līdz 59 gadiem. Veselības ministrija, *Psīhiskās veselības aprūpe 2003. gadā, Statistikas gadagrāmata*, 40. lpp.

⁸¹ Bērnu un jauniešu vecumā līdz 18 gadiem vidū intelektuālās attīstības traucējumi dominē visu psihiatrisko diagnožu vidū (74% diagnožu). Veselības ministrija, *Psīhiskās veselības aprūpe 2003. gadā, Statistikas gadagrāmata*, 36. lpp.

traucējumiem atradās privātos un nevalstisko organizāciju uzturētos bērnu namos.⁸² Latvijā ir viena ilgtermiņa ārstēšanās psihoneiroloģiskā slimnīca bērniem Ainažos, un tā atrodas Veselības ministrijas pārziņā. Labklājības ministrijas pārziņā atrodas arī trīs specializētie sociālās aprūpes centri bērniem vecumā no 4 līdz 18 gadiem ar *smagiem* garīga rakstura traucējumiem, galvenokārt ar intelektuālās attīstības traucējumiem. 2004. gadā šajos trīs aprūpes centros atradās 359 bērni ar invaliditāti, no tiem 349 bija bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Institucionālo aprūpi nodrošina arī citas bērnu institūcijas, kas atrodas Labklājības ministrijas pārziņā. To skaitā pieci bērnu sociālās aprūpes centri bērniem-bāreņiem – 2004. gadā šajos centros atradās 564 bērni, to vidū 217 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Ir arī 48 bērnu nami-patversmes – 2004. gadā no visiem bērniem, kas atradās šajās patversmēs, 255 bija bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

Latvijā ir 31 specializētais valsts sociālās aprūpes centrs pieaugušajiem ar “garīga rakstura traucējumiem”. 2004. gadā šajos aprūpes centros pavisam atradās 4381 cilvēks, to skaitā 1755 cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem.⁸³ Ir arī 72 sociālās aprūpes centri jeb pansionāti veciem cilvēkiem, ko uztur vietējās pašvaldības, tajos 2004. gadā bija 146 iemītnieki ar intelektuālās attīstības traucējumiem (no pavisam 5022 iemītniekiem).⁸⁴ Latvijā ir arī astoņas psihoneiroloģiskās slimnīcas, kas atrodas Veselības ministrijas pārziņā, lielākā daļa no tām arī nodrošina ilgtermiņa pacientu aprūpi, tai skaitā pacientu ar intelektuālās attīstības traucējumiem aprūpi (nav pieejami precīzi dati par viņu skaitu⁸⁵). Kaut gan tiek atzīts, ka institucionālā aprūpe nav labākais risinājums cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem vai vispārīgāk – cilvēkiem ar garīga rakstura un psihiskās veselības traucējumiem –, trūkst alternatīvu sabiedrībā balstītu pakalpojumu cilvēkiem ar garīga rakstura un psihiskās veselības traucējumiem.

⁸² Visi dati par bērnu institucionālo sociālo aprūpi tika iegūti no Labklājības ministrijas Sociālo pakalpojumu pārvaldes, pieejami latviešu valodā: http://www.socpp.gov.lv/lv/files/jjjj2.5.%20Bernu_gariga_attistiba.xls (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 19. jūlijā).

⁸³ 1561 cilvēkam bija šizofrēnija (F20-F29), pārējiem iemītniekiem bija demence vai cita veida “garīgie traucējumi”. No pavisam 1755 cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem 230 bija *viegli* intelektuālās attīstības traucējumi (F-71), 734 bija *smagi* intelektuālās attīstības traucējumi (F-72) un 500 bija *dziļi* intelektuālās attīstības traucējumi (F-73). Labklājības ministrijas Sociālo pakalpojumu pārvaldes dati, pieejami latviešu valodā: http://www.socpp.gov.lv/lv/files/PA_tab_7.xls (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 19. jūlijā).

⁸⁴ No šiem 146 cilvēkiem 50 bija *viegli* intelektuālās attīstības traucējumi, 58 bija *vidēji smagi* intelektuālās attīstības traucējumi un 22 bija *dziļi* intelektuālās attīstības traucējumi.

⁸⁵ Skaitļi svārstās galvenokārt arī tādēļ, ka dažiem cilvēkiem, kam nav ģimenes atbalsta vai atbilstošu sociālās aprūpes pakalpojumu, ir jāpaliek psihoneiroloģiskajā slimnīcā, līdz viņiem atrod vietu specializētajā sociālās aprūpes centrā. Gaidīšanas laiks var būt no viena līdz diviem gadiem, jo uz vietu sociālās aprūpes centrā ir gara rinda. Saskaņā ar Sociālo pakalpojumu pārvaldes sniegtajiem datiem, 2004. gada 1. janvārī rindā uz vietu sociālās aprūpes centrā bija reģistrēti 766 cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem. Labklājības ministrijas Sociālo pakalpojumu pārvaldes dati, pieejami latviešu valodā: http://www.socpp.gov.lv/lv/files/Statistikas_parsk_analize_2003.doc (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 19. jūlijā), 19. lpp.

III. Izglītības pieejamība

1. TIESISKAIS UN ADMINISTRATĪVAIS PAMATS

Satversme garantē tiesības uz izglītību. To papildina Bērnu tiesību likums, Izglītības likums un Vispārējās izglītības likums. Latvijas tiesību akti paredz tiesības uz izglītību bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un risina speciālās izglītības jautājumus gan vispārīzglītojošās, gan speciālajās skolās. Bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem var apmeklēt vispārīzglītojošo skolu, ja skolai ir nepieciešamais nodrošinājums, kas der bērniem ar ipašām vajadzībām, un ja tā piedāvā licencētu speciālās izglītības programmu. Tomēr likums nenosaka tiesības bērniem apmeklēt tādu vispārīzglītojošo skolu, kam nav licencētas speciālās izglītības programmas.

Latvijā nav valsts politikas attiecībā uz agrinās korekcijas pakalpojumu nodrošināšanu bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem līdz sešu gadu vecumam; valdība nenodrošina nekādus agrinās korekcijas pakalpojumus un nav piešķirusi līdzekļus, lai padarītu šos pakalpojumus pieejamus. Viens modelis, kuru var izmantot skaidras valdības politikas izstrādei šajā jomā, ir nevalstiskās organizācijas “Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācija” sniegtā agrinās korekcijas programma. Tā piedāvā labas prakses modeļus, ko varētu pārņemt valsts līmenī, ja tiktu piešķirts pietiekams valsts finansējums un atbalsts.

Izglītības nolūkiem valsts un pašvaldību pedagoģiski medicīniskās komisijas novērtē bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem atbilstoši vienam no trīs intelektuālās attīstības traucējumu līmeņiem: A līmenis (viegli intelektuālās attīstības traucējumi), B līmenis (vidēji smagi intelektuālās attīstības traucējumi) vai C līmenis (smagi intelektuālās attīstības traucējumi). Balstoties uz šo izvērtējumu, komisija iesaka speciālās izglītības programmas, kas bērnam ar intelektuālās attīstības traucējumiem būtu jāapmeklē. Izvēloties bērnam skolu, jāņem vērā arī vecāku viedoklis. Uz komisijas ieteikuma pamata un sadarbībā ar vecākiem rajonu Izglītības pārvaldes iesaka vietējo skolu, kas nodrošina komisijas ieteikto mācību programmas veidu. Ja vecāki nepiekrīt tam, ka viņu bērns apmeklē speciālo skolu, viņiem jāspēj reģistrēt bērnu vispārīzglītojošā skolā. Taču, ja šai skolai nav ieteiktās licencētās speciālās izglītības programmas, viņu bērns tomēr nevar saņemt nepieciešamo atbalstu sava potenciāla sasniegšanai.

1.1. Tiesības uz izglītību

Satversme katram garantē tiesības uz izglītību. 112. pants nosaka, ka “valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību. Pamatizglītība ir obligāta”. Šis pants attiecas arī uz cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

Būtiskākie tiesību akti, kas regulē izglītību bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem:

- Bērnu tiesību aizsardzības likums (turpmāk – Bērnu tiesību likums);

- Vispārējās izglītības likums;⁸⁶
- Izglītības likums.⁸⁷

Bērnu tiesību aizsardzības likums nosaka bērnu, tajā skaitā bērnu ar īpašām vajadzībām, tiesības uz izglītību. 11. pants nosaka, ka “valsts nodrošina visiem bērniem vienādas tiesības un iespējas iegūt izglītību atbilstoši katra spējām”. Tas nosaka arī bērnu tiesības uz bezmaksas pirmsskolas, pamatskolas un vidusskolas izglītību, kā arī profesionālo apmācību. Saskaņā ar šo pantu “profesijas apguve tiek nodrošināta izglītības iestādēs, bet bērniem, kuri sasnieguši 15 gadu vecumu un ir reģistrējušies kā bezdarbnieki, – ar Valsts nodarbinātības dienesta starpniecību”. 12. pants nosaka tiesības iegūt profesiju un izvēlēties atbilstošu nodarbinātību. 54. pants, kas nosaka bērnu ar īpašām vajadzībām tiesības dzīvot pilnvērtīgu dzīvi, nosaka, ka

“Bērnam ar īpašām vajadzībām ir tādas pašas tiesības uz aktīvu dzīvi, tiesības attīstīties un iegūt vispārējo un profesionālo izglītību atbilstoši savām fiziskajām un garīgajām spējām un vēlmēm, kā arī tiesības piedalīties sabiedriskajā dzīvē kā jebkuram citam bērnam”.⁸⁸

Kaut gan tas nav tieši pateikts, šai tiesību normai vajadzētu nozīmēt, ka bērniem ar īpašām izglītības vajadzībām, ieskaitot bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem, jābūt tādām pašām tiesībām iegūt vispārīzglītojošo izglītību kā citiem bērniem.

Speciālās izglītības tiesiskais pamats Latvijā ir noteikts Izglītības likumā un 1999. gada Vispārējās izglītības likumā.⁸⁹

Izglītības likums definē Latvijas izglītības sistēmu.⁹⁰ 3. pants nosaka, ka pilsoņiem⁹¹ ir “vienlīdzīgas tiesības iegūt izglītību neatkarīgi no mantiskā un sociālā stāvokļa, rases, tautības, dzimuma, reliģiskās un politiskās pārliecības, veselības stāvokļa, nodarbošanās un dzīvesvietas”. 42. pants regulē speciālās izglītības programmas. Šis pants nosaka, ka

⁸⁶ Vispārējās izglītības likums, pieņemts 1999. gada 10. jūnijā, “LV” Nr. 213/215, 1999. gada 30. jūnijs (stājies spēkā 1999. gada 14. jūlijā), pēdējo reizi grozīts 2004. gada 23. septembrī, pieejams: <http://pro.nais.dati.lv> (latviešu valodā) (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā).

⁸⁷ Izglītības likums, pieņemts 1998. gada 29. oktobrī, “LV” Nr. 343/344, 1998. gada 17. novembris, pēdējo reizi grozīts 2004. gada 5. februārī (stājies spēkā 1999. gada 1. jūnijā), pieejams: www.ttc.lv/New/lv/tulkojumumi/E0121.doc (angļu valodā) (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 8. decembrī).

⁸⁸ Bērnu tiesību likums, 54. pants.

⁸⁹ 1999. gada Profesionālās izglītības likums tikai vienā teikumā piemin cilvēkus ar īpašām vajadzībām. Izglītības likuma 42. panta trešā daļa.

⁹⁰ Izglītības likuma 6. pants.

⁹¹ Tas attiecas arī uz personām, kam ir nepilsoņa pase vai ir izsniegta pastāvīgās uzturēšanās atļauja, kā arī uz Eiropas Savienības valstu pilsoņiem, kam izsniegta termiņuzturēšanās vai pastāvīgās uzturēšanās atļauja.

persona ar īpašām vajadzībām “var iegūt speciālo izglītību izglītības iestādē, ja tai šajā iestādē ir nodrošinātas iespējas iegūt veselības stāvoklim un attīstības traucējuma raksturam atbilstošu izglītību”.⁹²

Vispārējās izglītības likums definē speciālo izglītību, nosakot, ka:

“Speciālā izglītība rada iespējas un apstākļus izglītojamajiem ar speciālām vajadzībām iegūt savam veselības stāvoklim, spējām un attīstības līmenim atbilstošu izglītību jebkurā izglītības iestādē, vienlaikus nodrošinot izglītojamā pedagoģiski psiholoģisko un medicīnisko korekciju, sagatavotību darbam un dzīvei sabiedrībā”.⁹³

Likuma 49. pants nosaka, ka speciālo izglītību var iegūt jebkurā skolā. Būtiski, ka 53. pants nosaka, ka vispārīzglītojošās skolas var integrēt bērnus ar īpašām vajadzībām, ja skolai ir licencēta speciālās izglītības programma. Likums arī definē, kas ir speciālās izglītības programma. Paredzēts, ka speciālās izglītības programmas bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ilgst deviņus gadus. Tomēr bērniem, kas tiek apmācīti ar individuālo izglītības programmu palīdzību (bērniem ar C līmeņa traucējumiem), programmu īstenošana var tikt pagarināta līdz 12 gadiem.⁹⁴

Vispārējās izglītības likums nosaka, ka atbildīgās institūcijas par intelektuālās attīstības traucējumu novēršanu izglītības mērķiem un par vispiemērotākās speciālās izglītības programmas bērnam ar invaliditāti noteikšanu ir valsts un pašvaldību pedagoģiski medicīniskās komisijas.⁹⁵

Speciālās iestādes

Nav speciālu iestāžu vai procedūru, kas izskatītu diskriminācijas gadījumus izglītībā. Kopš 1996. gada pilnvaras izskatīt sūdzības par cilvēktiesību pārkāpumiem, arī par tiem, kas saistīti ar izglītību, ir bijušas Valsts cilvēktiesību birojam (VCB) – institūcijai ar tiesībsargam līdzīgām funkcijām –, kas 2003. gadā izveidoja jaunu departamentu, kurš nodarbojas ar bērnu tiesībām.

VCB ir saņēmis vairākas sūdzības par skolu sniegtās izglītības kvalitāti, dažas no sūdzībām skāra bērnus ar īpašām izglītības vajadzībām. Piemēram, 2004. gada pirmajā ceturksnī VCB saņēma septiņas sūdzības par bērnu saņemtās izglītības un institucionālās aprūpes kvalitāti (taču nav precizēts, kāda veida skolas attiecīgie skolēni apmeklēja). Viena sūdzība tika saņemta par speciālās skolas sniegtās izglītības kvalitāti (sk. III. 3.2.2. no-

⁹² Izglītības likuma 42. panta pirmā daļa.

⁹³ Vispārējās izglītības likuma 49. pants.

⁹⁴ Vispārējās izglītības likuma 49. pants.

⁹⁵ Vispārējās izglītības likuma 54. pants.

daļu). 2003. gadā VCB saņēma sūdzības arī par bērnu ar uzvedības problēmām integrāciju vispārizglītojošās skolās, aizbildinoties ar to, ka šo bērnu traucējošā uzvedība pārkāpj citu bērnu un skolotāju tiesības.⁹⁶ Balstoties uz šīm sūdzībām, 2003. gadā VCB veica pētījumu un rīkoja apaļā galda diskusijas par bērnu ar uzvedības problēmām integrācijas labāko praksi vispārizglītojošās skolās. VCB secināja, ka daudzās vispārizglītojošajās skolās trūkst speciālo pedagogu, sociālo pedagogu un psihologu. Birojs arī izstrādāja rokasgrāmatu skolām par skolēniem ar uzvedības problēmām⁹⁷. Kaut gan VCB nespēj risināt visas problēmas, ar ko saskaras bērni ar īpašām vajadzībām, tā veiktās iniciatīvas noteikti ir vērtējamā pozitīvi.

1.2. Izglītības sistēmas struktūra un vadība

Latvijā obligātā izglītība (pamatizglītība) ilgst deviņus gadus, parasti vecumā no 6 līdz 15 gadiem.⁹⁸ Saskaņā ar likumu, “pamatizglītības iegūšana vai pamatzglītības iegūšanas turpināšana līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai ir obligāta”.⁹⁹

Saskaņā ar 1998. gada Izglītības likumu Latvijā ir trīs izglītības veidi: vispārējā izglītība, profesionālā un akadēmiskā izglītība.¹⁰⁰ Tām ir šādas izglītības pakāpes: pirmsskolas izglītība, pamatzglītība, vidējā izglītība un augstākā izglītība.¹⁰¹ Audzēkņi var pāriet uz nākamo pakāpi tad, kad sekmīgi ir pabeigta iepriekšējā pakāpe.¹⁰²

Izglītības iestāžu atbilstību attiecīgajām juridiskajām prasībām izglītības jomā kontrolē Izglītības Valsts inspekcija, kas atrodas Izglītības un zinātnes ministrijas pakļautībā.¹⁰³

⁹⁶ Valsts cilvēktiesību birojs, *2003. gada ziņojums*, Rīga, Jelgavas tipogrāfija, 2004 (turpmāk – VCB, *2003. gada ziņojums*).

⁹⁷ VCB, *2003. gada ziņojums*.

⁹⁸ Vispārējās izglītības likuma 30. pants nosaka, ka “pamatzglītības programmas tiek īstenotas 9 gadu laikā”, 32. pants nosaka, ka “pamatzglītības iegūvi sāk tajā kalendārajā gadā, kurā izglītojamajam aprit 7 gadi”. Vispārējās izglītības likuma 29. pants nosaka, ka pamatzglītību var iegūt arī speciālas izglītības iestādē vai internātskolā.

⁹⁹ Izglītības likuma 4. pants.

¹⁰⁰ 1998. gada Izglītības likuma 6. pants.

¹⁰¹ Pamatizglītība tiek noteikta kā “izglītības pakāpe, kurā notiek sagatavošanās izglītībai vidējā pakāpē vai profesionālajai darbībai, sabiedrības un cilvēka individuālajā dzīvē nepieciešamo pamatzināšanu un pamatprasmju apguve, vērtīborientācijas veidošanās un iesaiste sabiedrības dzīvē”. Izglītības likuma preambula.

¹⁰² Izglītības likuma 5. pants.

¹⁰³ Izglītības likuma 20. pants.

Tomēr atbildība par izglītības organizēšanu un nodrošināšanu ir decentralizēta municipalitāšu (t.i., vietējo pašvaldību¹⁰⁴) līmenī.¹⁰⁵ Katrai pašvaldībai ir pienākums:

“savā administratīvajā teritorijā dzīvojošajiem bērniem nodrošināt iespēju iegūt pirmsskolas izglītību un pamatizglītību bērna dzīvesvietai tuvākajā mācību iestādē, nodrošināt jauniešiem iespēju iegūt vidējo izglītību”.¹⁰⁶

Vispārīzglītojošās skolas un privātās skolas galvenokārt atrodas vietējo pašvaldību pārziņā, kaut gan dažas skolas ir valsts dibinātas skolas. Tomēr abos gadījumos skolas saņem valsts finansējumu ar Izglītības un zinātnes ministrijas starpniecību, un tās pārbauda Valsts izglītības inspekcija. Pašvaldību speciālās skolas un speciālās internātskolas izveido un vada vietējās pašvaldības sadarbībā ar Izglītības un zinātnes ministriju – tās nodrošina izglītību tikai vietējās pašvaldības teritorijā dzīvojošiem skolēniem.¹⁰⁷ Valsts speciālās skolas un speciālās internātskolas nodrošina izglītību skolēniem ar īpašām vajadzībām no dažādām pašvaldībām un tās atrodas Izglītības un zinātnes ministrijas tiešā pārziņā.

Vietējās pašvaldības ir atbildīgas par speciālo izglītības programmu nodrošināšanu. To pienākums ir:

“saskaņojot ar Izglītības un zinātnes ministriju, dibināt, reorganizēt un likvidēt internātskolas, speciālās izglītības iestādes un klases bērniem ar speciālām vajadzībām, profesionālās izglītības iestādes un interešu izglītības iestādes, izņemot valsts un privātās izglītības iestādes”.¹⁰⁸

Vietējās pašvaldības atbild arī par rajonu Izglītības pārvalžu nodibināšanu.¹⁰⁹ Latvijā ir 39 rajonu Izglītības pārvaldes. To galvenie uzdevumi ir šādi: nodrošināt tiesību aktu ieviešanu izglītības jomā sava rajona administratīvajā teritorijā; izstrādāt priekšlikumus valsts budžeta līdzekļu sadalei pedagogu algām; kopā ar Izglītības un zinātnes ministriju iesniegt priekšlikumus izglītības iestāžu izveidei, slēgšanai vai reorganizācijai, piedalīties

¹⁰⁴ 2005. gada janvārī Latvijā bija 556 pašvaldības. To skaitā 530 vietējās pašvaldības *vietējā* vai pirmajā teritoriālajā līmenī (7 republikas pilsētas, 53 pilsētas, 444 pagasti un 26 apvienotās pašvaldības), kā arī 33 *reģionālajā* vai otrajā līmenī (26 rajoni un 7 republikas pilsētas). Katrā pašvaldībā ir dome, kas sastāv no ievēlātiem deputātiem. Rajonu līmenī ir rajonu padomes, kas sastāv no vietējo rajona pašvaldību (t.i., pagastu, apvienoto pašvaldību un pilsētu) priekšsēdētājiem. Informācija angļu valodā pieejama Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas (RAPLM) mājas lapā: <http://www.rapl.gov.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 24. augustā).

¹⁰⁵ Izglītības likuma 18. pants nosaka, ka “pašvaldības izglītības pārvaldi izveido rajona vai republikas pilsētas pašvaldība, lai īstenotu savu kompetenci izglītībā”.

¹⁰⁶ Izglītības likuma 17. panta pirmā daļa.

¹⁰⁷ Vispārējās izglītības likuma 51. pants.

¹⁰⁸ Izglītības likuma 17. pants.

¹⁰⁹ 1998. gada Izglītības likuma 18. pants.

savas administratīvās teritorijas skolu izglītības programmu akreditācijā; koordinēt skolotāju metodoloģisko darbu un tālākizglītību; koordinēt skolu darbību savā administratīvajā teritorijā; koordinēt pašvaldību pedagoģiski medicīnisko komisiju darbu.¹¹⁰

1.3. Garīga rakstura traucējumu novērtēšana izglītības nolūkiem

Bērna ar īpašām vajadzībām, ieskaitot intelektuālās attīstības traucējumus, novērtēšanu izglītības nolūkiem regulē MK noteikumi “Par Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas un pašvaldību pedagoģiski medicīnisko komisiju kompetenci” (turpmāk – Noteikumi par pedagoģiskajām komisijām).¹¹¹ Saskaņā ar šiem noteikumiem, Izglītības un zinātnes ministrija ir atbildīga par Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas (turpmāk – valsts komisija) un reģionālo komisiju (turpmāk – pašvaldību komisijas) izveidi.¹¹² Pašlaik ir 39 pašvaldību pedagoģiski medicīniskās komisijas – viena uz katru rajona Izglītības pārvaldi (sk. augstāk).

Gan valsts, gan pašvaldību komisijas ir atbildīgas par bērnam vispiemērotākās izglītības programmas izvēli, ņemot vērā bērna vecumu, spējas, veselības stāvokli un attīstības līmeni.¹¹³ To pienākumos ietilpst arī bērnu ar īpašām izglītības vajadzībām, ieskaitot bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem, integrācijas veicināšana vispārīzglītojošās skolās.¹¹⁴

Ir būtiski atzīmēt, ka komisijas var tikai *ieteikt* vispiemērotāko izglītības programmu, taču vecākiem pieder pēdējais vārds, izlemjot, kuru skolu viņu bērns ar īpašām vajadzībām apmeklēs.¹¹⁵ Rajona Izglītības pārvaldes koordinē vispiemērotākās skolas atrašanas procesu, lai bērnu ar invaliditāti integrētu viņa dzīvesvietas apkaime.

Tomēr saskaņā ar Izglītības likumu skolēni ar īpašām vajadzībām, ieskaitot intelektuālās attīstības traucējumus, var tikt pieņemti vispārīzglītojošā skolā *tikai tad*, ja skolai ir licencēta speciālās izglītības programma ar “atbilstošu nodrošinājumu”, kas der bērniem ar īpašām vajadzībām.¹¹⁶ Ja skolā nav brīvu vietu, vecākiem iesaka sūtīt bērnu citā skolā,

¹¹⁰ Kaut gan nav kopīgu noteikumu par rajonu Izglītības pārvalžu darbību, praksē to pienākumi ir ļoti līdzīgi. Līdz ar to augstāk uzskaitītie pienākumi ir pārvaldēm raksturīgie pienākumi (tiek uzskaitīti trīs rajonu Izglītības pārvalžu – Jēkabpils, Tukuma un Rēzeknes – pienākumi).

¹¹¹ Noteikumi par pedagoģiskajām komisijām.

¹¹² Vispārējās izglītības likuma 54. pants.

¹¹³ Noteikumu par pedagoģiskajām komisijām 2.1. punkts.

¹¹⁴ Noteikumu par pedagoģiskajām komisijām 2.2. punkts.

¹¹⁵ Intervija ar Māru Burčaku, Sabiles speciālās skolas skolotāju un pedagoģiski medicīniskās komisijas locekli, Sabile, 2004. gada 25. marts.

¹¹⁶ Vispārējās izglītības likuma 53. pants.

kam ir licencēta speciālās izglītības programma. Šie Izglītības likuma noteikumi paredz, ka Izglītības pārvalde vai skola var atteikties uzņemt bērnu noteiktā skolā, ja attiecīgajā skolā nav atbilstošas speciālās izglītības programmas. Praksē šādi gadījumi ir bijuši. Piemēram, vairāki bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem mācījās Aizkraukles sākumskolā, kas ir vispārīzglītojošā skola no 1. līdz 6. klasei. Tomēr pēc šīs skolas pabeigšanas bērni nevarēja turpināt mācības vispārīzglītojošā skolā, jo Aizkraukles novada ģimnāzija atteikusies licencēt speciālās izglītības programmas, uzskatot, ka tas varētu "graut skolas prestižu".¹¹⁷

Novērtēšanas process

Komisija var noteikt bērnam attīstības traucējumu līmeni atbilstoši vienam no trīs intelektuālās attīstības traucējumu līmeņiem: A, B vai C (no tiem vissmagākais ir C līmenis).¹¹⁸ Ilgus gadus tika uzskatīts, ka bērnus ar *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem apmācīt ir neiespējami. Tikai 1990. gadu sākumā speciālās skolas sāka nodrošināt izglītību arī bērniem, kam bija noteikti *smagi* intelektuālās attīstības traucējumi. 1989. gadā tikai 15 bērni ar *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā apmeklēja speciālās skolas, taču pašlaik aptuveni 870 bērnu ar *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem iegūst speciālo izglītību speciālās skolās un vispārīzglītojošās skolās.¹¹⁹

Pašvaldību komisijas veic pirmā līmeņa novērtēšanu. Lai novērtētu bērna intelektuālo vai fizisko attīstību, tiek sasaukta īpaša pašvaldības komisija, kurā ietilpst speciālais pedagogs, psihiatrs, psihologs, vietējās rajona Izglītības pārvaldes pārstāvis un logopēds. Saskaņā ar Noteikumiem par pedagoģiskajām komisijām bērna vecākiem (vai aizbildņiem) vai nu pašiem jābūt klāt pārbaudē, vai rakstiski jāpiekrīt pārbaudes veikšanai.¹²⁰

Pašvaldību komisija novērtē tikai tos bērnus, kas dzīvo attiecīgās pašvaldības administratīvajā teritorijā. Attiecībā uz bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem komisijām ir šādi galvenie pienākumi. Pirmkārt, novērtēt to attīstības, prasmju un veselības stāvokļa līmeni, balstoties uz komisijai iesniegtajām medicīniskajām un psihiatriskajām diagnozēm un izglītības novērtējumu, kā arī balstoties uz komisijas pašas novērtējumiem. Otrkārt, sniegt atzinumu par spējām (pirmsskolas vecuma bērniem un bērniem sākumskolas klasēs (1. līdz 4. klase)), psiholoģisko attīstību un attīstības traucējumiem, kā arī ieteikt vispiemērotāko izglītības programmu.

Pašvaldību komisijas var ieteikt bērnam ar intelektuālās attīstības traucējumiem apmeklēt speciālu mācību programmu speciālā vai vispārīzglītojošā skolā. Tām ir arī tiesības

¹¹⁷ Telefona intervija ar Izglītības un zinātnes ministrijas pārstāvi, 2005. gada 18. jūlijs.

¹¹⁸ Sk. II.2.2. nodaļu.

¹¹⁹ Laura Dzērve, "Bez turpinājuma iemācītais pazudis", "Diena", 2003. gada 15. marts.

¹²⁰ Noteikumu par pedagoģiskajām komisijām 3.1. un 6.1. punkti.

ieteikt mājas apmācības programmu vai izglītības programmu medicīniskās aprūpes institūcijā, taču šādiem ieteikumiem jābalstās uz sertificēta ārsta atzinumu.¹²¹

Pašvaldību komisija var nosūtīt bērnu uz valsts komisiju papildu izmeklēšanai, ja tas tiek uzskatīts par nepieciešamu. Valsts komisija atbild par:

- visu vecumu izglītojamo spēju un attīstības līmeņa, un veselības stāvokļa novērtēšanu;
- atzinumu sniegšanu par izglītojamā veselības stāvoklim vispiemērotāko izglītības programmu;
- izglītojamā mācīšanās grūtību vai uzvedības traucējumu iemeslu noteikšanu;
- pašvaldību komisiju darbības koordinēšanu, kā arī procedūras un noteikumu precīzas ievērošanas nodrošināšanu;
- strīdu par pašvaldību komisiju darbību izskatīšanu;
- konsultāciju sniegšanu pedagogiem, izglītības iestāžu medicīniskajam personālam un vecākiem (vai aizbildņiem).

Valsts komisijai ir tiesības atcelt vai grozīt pašvaldību komisiju lēmumus, ieteikt pārbaudīt izglītojamā veselības stāvokli ārstniecības iestādē un ilgstoši slimojošiem izglītojamiem ieteikt atbilstošu mājas apmācības programmu vai arī ārstniecības iestādes nodrošinātu izglītības programmu (programmas ieteikumam jābūt balstītam uz sertificēta ārsta atzinumu). Valsts komisijai ir tiesības pieņemt izglītības iestādēm saistošus lēmumus un kontrolēt to izpildi.¹²²

Valsts komisijas lēmumi par piemērotas izglītības programmas noteikšanu bērnam ir saistoši gan valsts, gan pašvaldību speciālajām un vispārīzglītojošām skolām, savukārt pašvaldību komisiju lēmumi ir saistoši tikai pašvaldību pārziņā esošām skolām.

Komisiju darbs ticis kritizēts, piemēram, par to, ka psihologi, kas strādā komisijās, ir apmācīti atbilstoši vispārējās psiholoģijas programmām un tādēļ to viedoklis bieži vien atšķiras no speciālo pedagogu viedokļa. Lai izvairītos no šādām situācijām, piemēram, vecākiem no Aizkraukles rajona tika piedāvāts Rīgas Gaīļezera slimnīcas psihiatra papildu viedoklis gadījumā, ja viņus neapmierina komisijas speciālā pedagoga vai psihologa veiktā novērtējuma rezultāti.¹²³

¹²¹ Noteikumu par pedagoģiskajām komisijām 6.1., 6.2., 6.3., 7.1., 7.3. punkti.

¹²² Noteikumu par pedagoģiskajām komisijām 3.1., 3.2., 3.3., 3.5., 3.6., 3.9., 4.2., 4.3., 4.4., 4.5. punkti.

¹²³ Komentārs tika izteikts ASI apaļā galda diskusijā, Rīgā, 2004. gada 22. jūnijā. *Paskaidrojums: 2004. gada jūnijā ASI Latvijā organizēja apaļā galda diskusiju, lai aicinātu izteikt kritiku par šī ziņojuma projektu. Ekspertu vidū bija valdības, vecāku, darba devēju un NVO pārstāvji.*

Vecāki, kurus neapmierina pašvaldību komisijas viedoklis, var lūgt atkārtotu novērtējumu valsts komisijai. Saskaņā ar Noteikumiem par pašvaldību komisijām visi strīdi, kas skar valsts komisijas pieņemtus lēmumus, tiek izskatīti atbilstoši likumos un noteikumos paredzētajai procedūrai.¹²⁴ Tā kā valsts komisijas pieņemtie lēmumi ir administratīvie akti, kopš 2004. gada 1. februāra tos var pārsūdzēt nesen izveidotajās administratīvajās tiesās.

Praksē, ja vecākus neapmierina valsts komisijas lēmums, viņi var meklēt ārstu, kas sniegs citu diagnozi, atbalstot viņu bērna uzņemšanu vispārīgglītojošā skolā.¹²⁵ Tomēr, pat ja vecākiem izdodas panākt viņu bērna uzņemšanu vispārīgglītojošā skolā, bērnam tomēr vēlāk var rasties problēmas, ja speciālas izglītības programmas vai adekvāta atbalsta trūkuma dēļ vispārīgglītojošā skolā viņš nevarēs nokārtot eksāmenus. Šādos gadījumos komisija izdos lēmumu par atbrīvojumu no eksāmeniem, tomēr bērns nesaņems atestātu par skolas beigšanu un tādēļ nevarēs pieteikties mācībām arodskolā.

1.4. Agrinā korekcija

Agrinās korekcijas pakalpojumu, kā arī cita atbalsta, kas tiek piedāvāts maziem bērniem un viņu ģimenēm, ja bērns atrodas īpašā stāvoklī vai viņam ir īpašas vajadzības, kas var negatīvi ietekmēt bērna attīstību, mērķis ir samazināt šā bērna stāvokļa sekas un uzlabot bērna attīstību un integrāciju. Agrinā korekcija var sākties jebkurā laikā starp dzimšanu un skolas vecumu. Atkarībā no bērna vajadzībām to var piedāvāt vairākās vietās (mājās, veselības centrā vai slimnīcā) un to var veikt dažādi darbinieki (piemēram, speciālas izglītības pedagogi, ergoterapeiti, psihologi, sociālie darbinieki vai medicīnas māsas).

Bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem agrinās korekcijas (vai rehabilitācijas) pakalpojumi ir īpaši būtiski, lai sagatavotu bērnu integrācijai vispārīgglītojošā skolā vai bērnudārzā. Tomēr pašlaik Latvijā Izglītības un zinātnes ministrija nav izstrādājusi nopietnu politiku attiecībā uz agrinās korekcijas pakalpojumiem. Nevalstiskās organizācijas "Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācija"¹²⁶ piedāvātā agrinās korekcijas programma piedāvā labas prakses modeli agrinās korekcijas pakalpojumu sniegšanai, taču tā pašlaik ir vienīgā programma Latvijā ar šādiem pakalpojumiem bērniem ar *vidēji smagiem*, *smagiem* un *dziļiem* intelektuālās attīstības traucējumiem. Kaut gan šis modelis ir ļoti interesants, pašlaik tā ir diezgan neliela mēroga iniciatīva, kam trūkst valdības atbalsta un finansējuma.

¹²⁴ Noteikumu par pedagoģiskajām komisijām 5. punkts.

¹²⁵ Intervija ar Māru Burčaku, Sabiles speciālās skolas skolotāju un pedagoģiski medicīniskās komisijas locekli, Sabile, 2004. gada 25. marts.

¹²⁶ Portidžas modelis tika izstrādāts, pārbaudīts un novērtēts Amerikas Savienotajās Valstīs piecu gadu laikā 1970. gadu sākumā. Tas ir balstīts uz pārliecību, ka vecāki ir bērna pirmie un vissvarīgākie skolotāji un ka agrinajai korekcijai jā sākas mājās, bērna dabiskajā vidē. Latvijas Portidžas apmācību modelis balstās uz Portidžas modeli, kas izmantots Lielbritānijā, taču ir ticis adaptēts tā, lai tas atbilstu nacionālajām īpatnībām.

Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācijas piedāvātais Portidžas modelis, kas ir balstīts uz mājas apmācību, sniedz atbalstu bērniem ar īpašām vajadzībām, kas dzīvo mājās kopā ar savu ģimeni. Šajā modeli ir izmantota Portidžas metodoloģija, kā arī augmentatīvas un alternatīvas sazināšanās metodoloģijas pamatprincipi, tajā skaitā darbs ar datoru un mūzikas terapija.¹²⁷ Portidžas sistēmas mērķis ir iespējami agrākā vecumā sagatavot bērnus sociālai integrācijai. Portidžas programma ir piemērota bērniem ar dažādiem attīstības traucējumiem kopš dzimšanas līdz 6 vai 7 gadu vecumam. To finansē dažas pašvaldības un starptautiskie fondi. Taču līdz šim ne Izglītības un zinātnes ministrija, ne Veselības ministrija, ne Labklājības ministrija nav snieguši finansējumu.

2004. gada vasarā Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācija sniedza agrinās korekcijas pakalpojumus vidēji 200 bērniem un to vecākiem visā Latvijā. Asociācija ir atvērusi centrus Rīgā, kā arī Valmieras, Kuldīgas, Jēkabpils un Gulbenes pašvaldībās. Plāns atvērt agrinās korekcijas centrus arī Liepājā un Daugavpili neīstenojās, jo šīs pašvaldības neizrādīja pietiekamu interesi. Pašlaik asociācija strādā ar Ventspils pašvaldību, lai saņemtu finansējumu Portidžas programmas atvēršanas un vadīšanas izmaksām.¹²⁸

2. VALDĪBAS IZGLĪTĪBAS POLITIKA

Pašlaik Latvijā nav izplatīta bērnu ar īpašām izglītības vajadzībām (vispārīgā nozīmē) integrācija vispārizglītojošās skolās, kaut gan valdība strādā pie turpmākas integrācijas veicināšanas politikas. 1998. gada koncepcija "Vienādas iespējas visiem" paredz valsts un reģionālo programmu izveidi bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem agrinās integrācijas veicināšanai vispārizglītojošās skolās. Tomēr pašlaik daudzi koncepcijā ietvertie izglītības mērķi vēl ir īstenojami. "Izglītības attīstības koncepcijas 2002.–2005.gadam" mērķis ir reformēt izglītības sistēmu, lai veicinātu cilvēku ar īpašām vajadzībām integrāciju vispārējās, profesionālās, augstākās un speciālās izglītības programmās. Ar Ziemeļvalstu Ministru padomes atbalstu Latvija ir uzlabojusi speciālo pedagogu pasniegšanas līmeni un nodibinājusi lielāku sadarbību starp universitātēm, speciālajām un vispārizglītojošām skolām, kā arī starp speciālajām un profesionālās izglītības skolām.

2.1. Nacionālā izglītības politika

Saskaņā ar 1998. gada Izglītības likumu Izglītības un zinātnes ministrija ir atbildīga par vienotas valsts izglītības politikas un attīstības stratēģijas ieviešanu. Ministrija ir atbildīga arī par izglītības noteikumu projektu izstrādi, izglītības programmu licencēšanu,

¹²⁷ Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācija, "Portidža Eiropā – jaunu apvāršņu pavērsšana agrinā bērnības korekcijā", sagatavotie materiāli Pirmajai Eiropas Portidžas konferencei, Rīga, 2001. gada 24.–26. oktobris.

¹²⁸ Intervija ar Inetu Kursieti, Latvijas Portidžas mācībsistēmas asociācijas vadītāju, Rīga, 2004. gada 26. februāris un 2004. gada 20. augusts.

izglītības programmu un izglītības iestāžu akreditāciju un valsts izglītības standartu noteikšanu.¹²⁹

Bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem izglītības jomā ir divi būtiski politikas dokumenti:

- Konceptija “Vienādas iespējas visiem”, 1998. gads (turpmāk – *Vienādu iespēju koncepcija*);¹³⁰
- “Izglītības attīstības koncepcija 2002.–2005. gadam”, 2002. gads (turpmāk – *Izglītības attīstības koncepcija*).¹³¹

Vienādu iespēju koncepcija nosaka vadlīnijas un pasākumus vienādu iespēju radīšanai visiem sabiedrības locekļiem, to skaitā cilvēkiem ar invaliditāti. Koncepciju kopā ar tai pievienoto darbības plānu Labklājības ministrija izstrādāja laika posmam līdz 2010. gadam. Labklājības ministrija koordinē visas atbildīgās ministrijas, kas ir iesaistītas koncepcijas ieviešanā.¹³² Koncepcijas ieviešanu koordinē un uzrauga Nacionālā Invalidu lietu padome, kas atrodas Labklājības ministrijas pakļautībā. Padomē ir dažādu ministriju un attiecīgo NVO pārstāvji.

Viens no galvenajiem *Vienādu iespēju koncepcijas* noteiktajiem izglītības uzdevumiem ir nodrošināt tiesības uz izglītību cilvēkiem ar invaliditāti. Šim mērķim tā paredz valsts un reģionālo programmu izveidi bērnu invalidu agrīnai integrācijai vispārīzglītojošās skolās.¹³³ Koncepcijā ir pieminēta arī nepieciešamība izveidot institūciju (sauktu par Valsts speciālās izglītības centru), kas sekotu līdzī bērnu invalidu attīstībai no traucējumu noteikšanas brīža un izstrādātu individuālās izglītības programmas, kā arī sekotu to izpildei.¹³⁴ Koncepcija paredz arī pasākumus profesionālās apmācības nodrošināšanai vispārīzglītojošās izglītības sistēmas ietvaros, tai skaitā vairākus pasākumus bērniem ar invaliditāti.

¹²⁹ Izglītības likuma 15. pants.

¹³⁰ Ministru kabinets, *Koncepcija “Vienādas iespējas visiem”*, pieņemta 1998. gada 30. jūnijā (nav publicēta “Latvijas Vēstnesī”), pieejama latviešu valodā: <http://ppd.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=1539> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā) un angļu valodā: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/VIV_text.doc (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā) (turpmāk – *Vienādu iespēju koncepcija*).

¹³¹ Izglītības attīstības koncepcija 2002.–2005. gadam, pieņēmis Ministru kabinets 2002. gada 17. jūlijā, pieejama latviešu valodā: <http://mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=1468> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā) (turpmāk – *Izglītības attīstības koncepcija*).

¹³² Labklājības ministrija, Izglītības un zinātnes ministrija, Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija, Kultūras ministrija, Satiksmes ministrija un Ekonomikas ministrija.

¹³³ *Vienādu iespēju koncepcija*, 15. lpp., 4.1. nodaļa.

¹³⁴ *Vienādu iespēju koncepcija*, 13. lpp.

2004. gada beigās valdība publicēja pirmo ziņojumu par *Vienādu iespēju koncepcijas* ieviešanu dzīvē.¹³⁵ Šis ziņojums atklāj vairākas būtiskas problēmas, piemēram, ka adekvāta sabiedrības atbalsta trūkuma dēļ ģimenes bieži vien ir spiestas ievietot savus ģimenes locekļus ar invaliditāti specializētajās aprūpes iestādēs. Ziņojumā tika arī apstiprināts, ka vēl nav izveidots Valsts speciālās izglītības centrs. Paredzēts, ka šā centra loma būs uzlabot speciālās izglītības saturu un veikt sistemātisku bērnu attīstības traucējumu diagnostiku. Tomēr līdz šim brīdim nav precizēti centra pienākumi un nav skaidrs, vai (un cik lielā mērā) tas pārņems šos pienākumus no pastāvošajām komisijām.

Izglītības un zinātnes ministrija ir sagatavojusi *Izglītības attīstības koncepciju*, tajā ir noteikti mērķi un uzdevumi izglītības sistēmas attīstībai laika posmam no 2002. līdz 2005. gadam. Koncepcija tiek īstenota pakāpeniski, un katru gadu Izglītības un zinātnes ministrija sniedz ziņojumu Ministru kabinetam par tās ieviešanu.¹³⁶ Attiecībā uz bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem apmācību ziņojumos tiek uzskaitīti visi grozījumi izglītību regulējošos noteikumos. Līdz 2005. gada beigām ministrijai jāiesniedz Ministru kabinetā jauna programma par laika posmu no 2006. līdz 2009. gadam.

Galvenais *Izglītības attīstības koncepcijas* mērķis ir pārmaiņas izglītības sistēmas reformā, lai veicinātu demokrātijas un sociāli integrētas sabiedrības attīstību, kas būtu balstīta uz zināšanām un palielinātu Latvijas iedzīvotāju dotības un konkurences spējas. Tās mērķis ir arī veicināt cilvēku ar īpašām vajadzībām integrāciju vispārējās, profesionālās, augstākās izglītības un speciālās izglītības programmās.¹³⁷ Atzīstot, ka pašlaik Latvijā nav plaši izplatītas prakses bērnu ar īpašām vajadzībām integrēšanai vispārīzglītojošās skolās, *Izglītības attīstības koncepcija* nosaka noteiktajam laika posmam šādus mērķus¹³⁸:

- apmācīt vispārīzglītojošo skolu skolotājus, aroda skolotājus, pedagoģisko augstskolu studentus un arodskolu skolotājus darbam ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām;
- palielināt izglītības iestāžu pieejamību bērniem ar īpašām vajadzībām;
- sākt speciālo skolu pārveidošanu par integrētām vispārīzglītojošām skolām.

Bez šiem diviem galvenajiem politikas dokumentiem Bērnu un ģimenes lietu ministrija ir atbildīga arī par gadskārtējās “Valsts programmas bērna un ģimenes stāvokļa uzlabošanai”

¹³⁵ Labklājības ministrija, *Pirmais ziņojums par koncepcijas “Vienādas iespējas visiem” ieviešanu*, 2002, publicēts bukletā “*Kopējās rīcības platforma*” (latviešu valodā), NVO *Apeirons*, Rīga, Apeirons, 2004 (turpmāk – Vienādu iespēju koncepcija, 2004. gada ziņojums), 34. lpp.

¹³⁶ Līdz šim iesniegti trīs ziņojumi – 2002., 2003. un 2004. gadam.

¹³⁷ *Izglītības attīstības koncepcija* īpaši neatsaucas uz cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Tomēr parasti ar jēdzienu “bērni ar īpašām vajadzībām” saprot arī bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

¹³⁸ *Izglītības attīstības koncepcija*, 17. lpp.

izstrādi. Programmā 2003. gadam¹³⁹ tika iekļauta metodoloģijas un izglītības programmu izstrāde neatkarīgas dzīves prasmju apguves mācīšanai bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Tās mērķis ir publicēt trīs mācību grāmatas vieglajā valodā cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, lai atbalstītu neatkarīgas dzīves prasmju programmu. Valdība šo uzdevumu veikšanai¹⁴⁰ ir piešķīrusi 5400 latu (aptuveni 7684 eiro).¹⁴¹

2.2. ES, Ziemeļvalstu Ministru padomes un valdības izglītības politika

Pirms Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai vairākas ES dalībvalstis atbalstīja programmu izstrādi cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem izglītošanai Latvijā, nodrošinot finansējumu un ekspertus. Piemēram, sadarbojoties ar Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministriju, tika uzsākti divi projekti Norvēģijas un Islandes vadībā kopā ar Ziemeļvalstu Ministru padomi un ar tās finansiālu atbalstu.

Pirmais projekts “Pedagogu izglītošana Latvijā 2000.–2004. gadā” atbalstīja Izglītības un zinātnes ministrijas veiktu pētījumu ar mērķi noteikt skolotāju sagatavotības līmeni darbam ar bērniem ar īpašām vajadzībām. Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministriju visbūtiskākais šī projekta panākums ir bijusi sadarbības uzsākšana starp universitātēm, speciālajām skolām un vispārējām vispārīzglītojošām skolām vienotas izglītības programmas izstrādē.¹⁴² Lidzīga sadarbība ir tikusi uzsākta starp trīs projektā iesaistīto valstu – Latvijas, Norvēģijas un Islandes – universitātēm. Projekta rezultātā ir uzlabojusies arī sadarbība starp speciālajām skolām un arodskolām.

Otrais projekts (2003.–2004. gadam) bija “Bērnu ar speciālām vajadzībām sagatavošana darbam speciālās izglītības iestādē un integrēšana profesionālās izglītības sistēmā”¹⁴³. Ziemeļvalstu speciālisti apmācīja 22 skolotājus individualizētu izglītības programmu

¹³⁹ Īpašo uzdevumu ministrs bērnu un ģimenes lietās, *Valsts programma bērna un ģimenes stāvokļa uzlabošanai 2003. gadā*, pieņemta 2003. gada 19. jūnijā, pieejama latviešu valodā: http://www.bm.gov.lv/str/137_Valsts%20programma2003.htm (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā) (turpmāk – Valsts programma 2003. gadam).

¹⁴⁰ Valsts programmas 2003. gadam 1.2. punkts.

¹⁴¹ Šajā ziņojumā izmantotais valūtas maiņas kurss ir 1 LVL = 1.423 EUR (2005. gada 1. janvāris).

¹⁴² Izglītības un zinātnes ministrija, *Informācija par starptautiskās sadarbības projektiem un pētījumiem speciālās izglītības jomā*, pieejama latviešu valodā ministrijas mājas lapā: <http://www.izm.gov.lv/default.aspx?tabID=7&lang=1&cid=241> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā).

¹⁴³ Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītības attīstība, Latvijas nacionālais ziņojums*, 2004. gada 15. augusts, pieejams ministrijas mājas lapā: http://www.izm.gov.lv/dokumenti/izglitibas-politika/zinojums_2004_en.doc (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā), 19. lpp. (turpmāk – Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītības attīstība*).

izstrādei un bērna sagatavošanai pārejai no speciālās skolas uz arodskolu.¹⁴⁴ Viens no projekta rezultātiem bija izglītības programmas izveide Rēzeknes augstskolā – “Rēzeknes pilsētā un rajonā dzīvojošo bērnu speciālo vajadzību nodrošināšana reģiona robežās”.¹⁴⁵ Tomēr Izglītības un zinātnes ministrija nevarēja sniegt informāciju par šo apmācību efektivitāti un par to, vai kādas izmaiņas ir ieviestas arī citās skolās.¹⁴⁶

2004. gadā tika plānots uzsākt jaunu sadarbības projektu starp Latviju, Norvēģiju un Islandi par pedagoģiskā un psiholoģiskā novērtējuma attīstību un pedagoģiski medicīnisko komisiju darbību. Projekta mērķis ir:

“uzlabot pedagoģisko un medicīnisko komisiju darbību un speciālistu zināšanas, kā arī veicināt bērnu ar īpašām vajadzībām integrāciju vispārējās un arodapmācības vispārīzglītojošās izglītības iestādēs un nodrošināt, ka visiem bērniem ir pieejama izglītība viņu dzīvesvietā vai netālu no tās”.¹⁴⁷

Šis projekts liekas daudzsoļošs un nozīmīgs bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

3. PRAKTISKĀS IZGLĪTĪBAS IESPĒJAS

Latvijā skolas ir atbildīgas par speciālās izglītības programmu izstrādi skolēniem ar īpašām vajadzībām. Programmas ir jālicencē Izglītības un zinātnes ministrijai un jāsaskaņo ar citām programmām rajona Izglītības pārvaldē. Piedevām bērniem ar smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem ir pieejamas īpašas individuālas izglītības programmas. Izglītības un zinātnes ministrija ir noteikusi nepieciešamo izglītības līmeni speciālajiem pedagogiem, kam papildus pamata universitātes izglītībai ir iespējas apmeklēt dažādus mācību kursus. Tomēr ministrija nenodrošina bezmaksas tālākizglītības kursus skolotājiem, kas jau strādā speciālajās skolās, pašlaik skolotājiem pašiem jāsedz puse no kursu izmaksām.

Bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem apmācība tiek nodrošināta vispārīzglītojošajās skolās (speciālajās klasēs) un speciālajās skolās (dienas skolās un internātskolās). Kaut gan nav juridisku ierobežojumu, kas neļautu apmācīt bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem vispārīzglītojošo skolu integrētās klasēs, līdz šim šādi gadījumi praksē nav zināmi. Pašlaik lielākā daļa bērnu ar viegliem vai vidēji smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem apmeklē speciālās skolas, tikai daži apmeklē vispārīzglītojošās skolas. Agrāk bērni ar smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem tika uzskatīti par “neapmācāmiem” vai arī saņēma tikai mājas apmācību, tomēr arvien lielākam skaitam bērnu pašlaik ir dotas iespējas apmeklēt speciālās skolas.

¹⁴⁴ Skolotāji bija no Rīgas, Rīgas rajona, Rēzeknes augstskolas, Ezersalas speciālās internātskolas un vairākām citām speciālajām skolām un arodskolām.

¹⁴⁵ Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītība visiem – speciālā izglītība*, 33. slaidis.

¹⁴⁶ Tālruna intervija ar Izglītības un zinātnes ministrijas Profesionālās izglītības un tālākizglītības departamenta Profesionālās izglītības attīstības nodaļas vecāko referenti Daigu Kubliņu, Rīga, 2004. gada 31. maijs.

¹⁴⁷ Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītība visiem – speciālā izglītība*, 35. slaidis.

Izglītības un zinātnes ministrijas rīcībā ir detalizēta statistika par bērnu ar īpašām vajadzībām skaitu izglītības sistēmā, bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem ieskaitot. Saskaņā ar ministrijas datiem, 2002.–2003.gadā no visiem 5823 bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas vispār apmeklēja skolu, vispārizglītojošās skolas apmeklēja 281 bērns ar intelektuālās attīstības traucējumiem. 2003.–2004. gadā šis skaitlis palielinājās līdz 322 bērniem (no pavisam 5662) un 2004.–2005. gadā – līdz 360 (no pavisam 5426). Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas datiem, 42 vispārizglītojošās pamatskolas un 16 vispārizglītojošās vidusskolas ir integrējušas bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Integrēto bērnu skaits katrā skolā mainās no minimuma – četriem skolēniem – līdz 40 skolēniem (Nigrandes pamatskola) vai pat 50 skolēniem (Auces vidusskola). Īpaši labs piemērs ir Sabiles vidusskola, kas ir integrējusi ievērojamu skaitu bērnu ar visu līmeņu intelektuālās attīstības traucējumiem. Šādi piemēri biežāk jāpārņem valsts līmenī, ja bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā patiešām grib nodrošināt iekļaujošas izglītības pieejamību. Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc vispārizglītojošās skolas varētu nebūt gatavas izstrādāt speciālas izglītības programmas, tiek minēts asistentu trūkums bērniem ar īpašām vajadzībām.

2003.–2004. gadā pavisam speciālajās skolās mācījās 5574 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem, galvenokārt 43 speciālajās skolās bērniem un jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Pašlaik Latvijā ir piecas speciālās skolas, kam Izglītības un zinātnes ministrija ir piešķirusi attīstības centra statusu un kas darbojas kā vispārizglītojošo skolu resursu centrs. Tomēr ir pieejama pavisam neliela informācija par bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem sniegtās izglītības kvalitāti speciālajās skolās, un Izglītības un zinātnes ministrijai būtu nepieciešams veikt novērtējumu par šo jautājumu. Būtiskākais identifikētais šķērslis bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem turpmākai integrācijai ir nepietiekamais finansējums vispārizglītojošo skolu speciālajām klasēm. Vispārizglītojošās skolas nesāņem mērķdotācijas no valdības skolēnu ar invaliditāti speciālo izglītības vajadzību nodrošināšanai, savukārt bērni no speciālajām skolām zaudē tādas pabalstus kā bezmaksas medikamentus, ēdināšanu un transportu, ja viņi pāriet uz vispārizglītojošo skolu. Šis ir bremzējošs faktors, kas nozīmē, ka ļoti maz gadījumos bērni pāriet no speciālās skolas uz vispārizglītojošo skolu.

Latvijā joprojām samērā liels skaits bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav iekļauti izglītības sistēmā. 2002.–2003. gadā vairāk nekā 1400 bērnu saņēma mājas apmācību, bet nav oficiālu datu par bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem skaitu, kas saņem šādu apmācību, kā arī nav pieejama informācija par bērnu, kas saņem mājas apmācību, izglītības kvalitāti. Bērnu apmācībai stacionārās aprūpes iestādēs nav tiesiska regulējuma vai valdības politikas. Latvijā deinstitucionalizācijas process ir ļoti lēns, galvenokārt tādēļ, ka trūkst valsts finansējuma sabiedrībā balstītiem alternatīvās aprūpes pakalpojumiem cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. 2004. gadā vidēji 900 bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem dzīvoja stacionārās aprūpes iestādēs (sociālās aprūpes centros un bērnu namos). “Veģu” sociālās aprūpes centrs Talsu rajonā (sadarbībā ar Sabiles vidusskolu) ir izstrādājis labu praksi, kā ļaut aprūpes centrā mītošajiem bērniem ar visu līmeņu intelektuālās attīstības traucējumiem saņemt integrētu izglītību vispārizglītojošā skolā. Turklāt Ainažu Bērnu psihoneiroloģiskā slimnīca (ar ilgtermiņa uzturēšanos) kopš 2005. gada septembra ir sākusi nodrošināt izglītību 35 bērniem (no pavisam 100 bērniem). Tomēr citās stacionārajās aprūpes iestādēs bērniem ir ļoti ierobežota pieeja jebkādi izglītībai.

3.1. Līdzekļi un atbalsts

3.1.1. Izglītības programmas un atbalsts

Visas izglītības programmas ir jāiesniedz Izglītības un zinātnes ministrijas Izglītības satura un eksaminācijas centram¹⁴⁸, kas atbild par to licencēšanu.¹⁴⁹

Atsevišķas skolas (vai citas izglītības iestādes) ir atbildīgas par izglītības programmas izstrādi audzēkņiem ar īpašām vajadzībām. Taču pirms licencēšanas katra programma jāaskaņo ar rajona Izglītības pārvaldi, kas koordinē visatbilstošākās skolas atrašanu bērnu ar invaliditāti integrācijai tā, lai tā atrastos netālu no viņu dzīvesvietas. Programmas tiek licencētas uz dažādiem termiņiem. Piemēram, ja rodas šaubas, vai skola spēs īstenot minēto programmu, tā tiek apstiprināta tikai uz gadu ar iespēju licenci atjaunot.¹⁵⁰

Saskaņā ar Izglītības likumu “speciālās izglītības programmas īsteno, ņemot vērā izglītojamā veselības stāvokli”.¹⁵¹ 2002. gadā tika licencētas 56 speciālās izglītības programmas,¹⁵² to skaitā 27 speciālās izglītības programmu paraugi tika licencēti bērniem ar A, B un C līmeņa intelektuālās attīstības traucējumiem.¹⁵³

Bērniem ar *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem (C līmenis) ir pieejamas individuālas speciālas izglītības programmas speciālajās skolās un vispārīglokojošo skolu speciālajās klasēs. Šīs programmas tiek izstrādātas uz 9 gadiem, kas ir obligātās izglītības periods, taču šīs programmas var pagarināt vēl uz trim gadiem – 12 gadus ilgam izglītības periodam – atkarībā no audzēkņa veselības stāvokļa un spējas apgūt individuālo izglītības programmu darba prasmju attīstībai. Tomēr audzēkņiem ar *vieglām* un *vidēji smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem apmācības periods nedrīkst būt garāks par 9 gadiem. Individuālās speciālas izglītības programmas ietver vispārējo praktisko darba prasmju attīstību un profesionālo apmācību. To mērķis ir radīt vidi, kur skolēni ar īpašām vajadzībām var iegūt savam veselības stāvoklim, spējam un attīstības līmenim atbilstošu izglītību.

¹⁴⁸ Galvenie Izglītības satura un eksaminācijas centra uzdevumi ir šādi: organizēt pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības mācību programmu izstrādi, apstiprināšanu un labošanu; izstrādāt pamatizglītības un vidējās izglītības mācību priekšmetu standartus un mācību priekšmetu programmu paraugus; apstiprināt mācību grāmatas un organizēt to novērtēšanu; izstrādāt valsts eksāmenu materiālus un procesu; organizēt valsts valodas zināšanu pārbaudes eksāmenus (kopš 2001. gada); risināt pedagogu tālākizglītības jautājumus (kopš 2002. gada). Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītības attīstība*, 3. lpp.

¹⁴⁹ Atbilstoši Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 5. maija rīkojumam Nr. 311 “Par speciālās izglītības programmu paraugu apstiprināšanu”, kā arī Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 19. aprīļa rīkojumam Nr. 260 “Par speciālās pamatizglītības programmu paraugu apstiprināšanu”.

¹⁵⁰ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

¹⁵¹ Izglītības likuma 42. pants.

¹⁵² Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

¹⁵³ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

Profesionālās apmācības programmas audzēkņiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiek izstrādātas apmācību laikiem no viena līdz trim gadiem pēc pamatzglītības vai vidējās izglītības iegūšanas jebkurā no speciālajām skolām.

3.1.2. Skolotāju apmācība

Izglītības un zinātnes ministrijas izstrādātie noteikumi nosaka standarta profesionālās prasības speciālajiem pedagogiem, kas strādā ar audzēkņiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.¹⁵⁴ Speciālajiem pedagogiem jābūt universitātes līmeņa pedagoģiskajai izglītībai un vai nu skolotāja kvalifikācijai speciālās izglītības jomā, vai vismaz trīs gadus ilgai speciālās izglītības skolotāja pieredzei. Speciālās izglītības skolotāji tiek apmācīti divās augstākajās izglītības iestādēs – Liepājas Pedagoģijas akadēmijā un Rēzeknes Augstskolas Pedagoģijas fakultātē. Tomēr saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas pārstāves teikto šīs divas izglītības iestādes nevar apmierināt pieprasījumu pēc nepieciešamā speciālo pedagogu skaita.¹⁵⁵

Papildus pamata universitātes izglītībai speciālajiem pedagogiem ir iespēja apmeklēt dažādus apmācību kursus. Piemēram, Profesionālās izglītības attīstības aģentūra¹⁵⁶ sadarbībā ar mācību centru “Atbalsts sociālajai integrācijai” organizē apmācību kursus skolotājiem par bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem integrēšanu sabiedrībā.¹⁵⁷ Diemžēl Izglītības un zinātnes ministrija nenodrošina bezmaksas tālākizglītības kursus skolotājiem, kas jau strādā speciālajās skolās. Gan vispārējo, gan speciālo skolu skolotājiem reizi divos gados jāmacās 36 stundu tālākizglītības kursus. Taču piedāvātie kursi attiecas tikai uz vispārējās izglītības, nevis speciālās izglītības jautājumiem. Speciālās izglītībasursos 50% no mācību maksas jāsedz skolotājam.¹⁵⁸ Šāda prakse ir ļoti netaisnīga un visdrīzāk nozīmē, ka lielākajai daļai skolotāju, kas strādā ar bērniem ar īpašām vajadzībām, nav pieejama tiem nepieciešamā apmācība. 2004. gadā Izglītības un zināt-

¹⁵⁴ Izglītības un zinātnes ministrijas 2004. gada 9. marta rīkojums Nr. 145 “Par standarta noteikumiem speciālo pedagogu darbam”, nav publicēts “Latvijas Vēstnesī” (stājies spēkā 2004. gada 1. septembrī), pieejams: <http://www.izm.gov.lv/default.aspx?tabID=3&id=1100> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 30. septembrī).

¹⁵⁵ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

¹⁵⁶ Plašākai informācijai, lūdzu, apmeklējiet mājas lapu www.piaa.gov.lv (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā).

¹⁵⁷ Apmācību centrs “Atbalsts sociālajai integrācijai” piedāvā konsultācijas un apmācību programmas speciālajiem pedagogiem, informācija par kursiem tiek regulāri papildināta un ir pieejama: <http://www.asi.edu.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā).

¹⁵⁸ Intervija ar Dzintru Noviku, Dzirciema speciālās skolas direktora vietnieci, un Inesi Brūkli, Dzirciema speciālās skolas mācību daļas vadītāju, Dzirciems, Tukuma rajons, 2004. gada 25. marts.

nes ministrija organizēja tālākizglītības kursus 200 skolotājiem, kas strādā ar bērniem ar īpašām vajadzībām.¹⁵⁹

Nav pieejama informācija par kursiem, kas tieši attiektos uz iekļaujošo izglītību. Zināms, ka 2003. gadā Talsu rajona Izglītības pārvalde organizēja apmācību kursus par iekļaujošo izglītību ar pasniedzējiem no Islandes. Šos kursus apmeklēja 50 speciālistu liela grupa no speciālajām skolām, vispārējām skolām un pedagoģijas augstskolām.¹⁶⁰

3.2. Iekļaujošā izglītība

Latvijā bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem izglītība tiek nodrošināta:

- speciālajās vispārīzglītojošo skolu klasēs;
- “integrētās” speciālajās vispārīzglītojošo skolu klasēs (kopā ar citiem audzēkņiem, kam ir cita veida īpašās izglītības vajadzības, nevis intelektuālās attīstības traucējumi);
- speciālajās skolās (tajā skaitā dienas skolās un internātskolās);
- individuālajā mājas apmācībā.

Kaut gan likums ļauj bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem mācīties arī integrētās klasēs kopā ar audzēkņiem, kam nav intelektuālās attīstības traucējumu, pašlaik nav informācijas, kas apliecinātu, ka tas praksē ir noticis.

Pašlaik bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav pieejas kvalitatīvai iekļaujošai izglītībai un lielākā daļa tiek apmācīti speciālajās skolās. Lai palielinātu bērnu ar invaliditāti iespējas iegūt izglītību viņu dzīves vietas tuvumā, Izglītības un zinātnes ministrija ir izstrādājusi rekomendācijas bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem integrācijai vispārīzglītojošās skolās.¹⁶¹ Tomēr Valsts cilvēktiesību birojs 2003. gada ziņojumā atzīmēja, ka nav darīts pietiekami daudz, lai radītu iespējas bērniem ar īpašām vajadzībām iegūt izglītību, kas atbilstu bērna veselības stāvoklim, prasmju un attīstības līmenim.¹⁶²

¹⁵⁹ Izglītības un zinātnes ministrija, *Informatīvais ziņojums “Par Izglītības attīstības koncepcijas 2002.–2005. gadam īstenošanas gaitu 2004. gadā*, pieejams: <http://www.izm.gov.lv/default.aspx?tabID=22&lang=1&cid=1271> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 20. jūlijā).

¹⁶⁰ Intervija ar Māru Burčaku, Sabiles vidusskolas speciālo pedagoģi, Sabile, 2004. gada 25. marts.

¹⁶¹ Vienādu iespēju koncepcija, *2004. gada ziņojums*, 46. lpp.

¹⁶² VCB, *2003. gada ziņojums*, 65. lpp.

3.2.1. Vispārīzglītojošās skolas

Saskaņā ar Izglītības likumu audzēkņus ar īpašām vajadzībām, ieskaitot intelektuālās attīstības traucējumus, var uzņemt vispārīzglītojošās skolās, ja skolā ir īpaši licencēta speciālās izglītības programma, kas tiek atbilstoši nodrošināta.¹⁶³

Izglītības un zinātnes ministrijai ir detalizēta statistika par bērnu ar īpašām vajadzībām skaitu izglītības sistēmā, bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem ieskaitot. Saskaņā ar ministrijas datiem 2002.–2003. gadā no visiem 5823 bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas vispār apmeklē skolu, vispārīzglītojošās skolas apmeklēja 281 bērns ar intelektuālās attīstības traucējumiem, 2003.–2004. gadā šis skaitlis palielinājās līdz 322 bērniem (no pavisam 5662) un 2004.–2005. gadā – līdz 360 (no pavisam 5426).

Saskaņā ar ministrijas datiem 2003. gadā kopējais skaits bērnu ar fiziskajiem un garīgajiem traucējumiem, kas tika integrēti vispārīzglītojošajā plūsmā, bija tikai 1785 skolēni.¹⁶⁴ 2000.–2001. gadā vispārīzglītojošās skolās kopumā bija 89 speciālās klases, kas sniedza izglītību pavisam 669 skolēniem ar īpašām vajadzībām, to vidū 287 skolēniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.¹⁶⁵ 2002.–2003. gadā šis skaitlis palielinājās līdz 792 skolēniem ar īpašām vajadzībām, to skaitā 285 skolēniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Līdz 2003. gadam vispārīzglītojošās skolās bērniem ar dažādiem “attīstības traucējumiem” tika izveidotas 23 papildu speciālās klases. Nav pieejami dati par bērnu ar īpašām vajadzībām skaitu integrētās klasēs.

Pašlaik ļoti maz bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem apmeklē vispārīzglītojošās skolas. Kaut arī daži no šiem bērniem var apmeklēt vispārīzglītojošo skolu integrētās klases, lielākā daļa mācās speciālajās klasēs kopā ar citiem bērniem ar īpašām vajadzībām.

Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas datiem aptuveni 42 pamatskolas un 16 vidusskolas ir integrējušas bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem.¹⁶⁷ Integrēto bērnu skaits katrā skolā ir dažāds, tas mainās no minimuma – četriem skolēniem – līdz 40 skolēniem (Nigrandes pamatskola) vai pat 50 skolēniem (Auces vidusskola).¹⁶⁸ Īpaši labs piemērs ir Sables vidusskola, kas ir integrējusi ievērojamu skaitu bērnu ar visu līmeņu

¹⁶³ Izglītības likuma 42. panta pirmā daļa.

¹⁶⁴ Izglītības ministrija, *Izglītības attīstība*, 14. lpp.

¹⁶⁵ Dati iegūti no Izglītības un zinātnes ministrijas Saimnieciskās vadības departamenta, A. Upleja vēstule Ievai Leimanei-Veldmeijerei Nr.07-04/59, sūtīta 2005. gada 25. augustā (turpmāk – Izglītības un zinātnes ministrija, 2005. gada 25. augusta vēstule).

¹⁶⁶ Vienādu iespēju koncepcija, *2004. gada ziņojums*, 46. lpp.

¹⁶⁷ Komentārs no ASI apaļā galda diskusijas, Rīga, 2004. gada 22. jūnijs.

¹⁶⁸ Tālruna intervija ar Viju Vanagu, Izglītības un zinātnes ministrijas Sporta politikas nodaļas vecāko referenti, 2005. gada 18. jūlijs.

intelektuālās attīstības traucējumiem (sk. zemāk). Šādi piemēri valsts līmenī jāpārņem vairāk, ja bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā patiešām grib nodrošināt iekļaujošas izglītības pieejamību.

Relatīvi nelielo speciālo klašu skaitu vispārizglītojošās skolās galvenokārt nosaka finanšu trūkums. Vispārizglītojošās skolas nesaņem valdības mērķdotāciju, lai nodrošinātu skolēnu ar invaliditāti īpašās vajadzības. Šis finansiālā atbalsta trūkums bieži ir iemesls, kāpēc vecāki nav ieinteresēti izvēlēties bērnam ar invaliditāti vispārizglītojošo skolu, nevis speciālo skolu. Ja bērns tiek pārcelts no speciālās skolas uz vispārizglītojošo skolu, viņš zaudē tādus pabalstus kā bezmaksas medikamentus, ēdināšanu un transportu.¹⁶⁹

Sabiles vidusskola

Sabiles vidusskola ir vispārizglītojošā skola Talsu rajonā, kas vienmēr bijusi ļoti aktīva, vispirms speciālajās klasēs integrējot dažāda vecuma romu tautības bērnus,¹⁷⁰ kas agrāk nebija apmeklējuši skolu, bet vēlāk arī bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Pirmā speciālā klase bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Sabiles vidusskolā tika izveidota 1993.–1994. gadā 10 skolēniem ar A un B līmeņa traucējumiem. Viņi tika apmācīti speciālajā klasē, taču apmeklēja vairākas vispārizglītojošās stundas, piemēram, mūzikas un fizikultūras stundas kopā ar citiem skolas audzēkņiem. 1994.–1995. gadā tika atvērta papildu klase 23 skolēniem, tajā skaitā bērniem ar C līmeņa (*smagiem*) intelektuālās attīstības traucējumiem. Kaut arī tas, ka skola ir integrējusi bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem, ir pozitīvi, nākamajam solim vajadzētu būt iekļaujošas izglītības nodrošināšanai – iekļaujot bērnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem vispārizglītojošās klasēs.

2002.–2003. gadā 28 skolēni apmeklēja skolas speciālās klases, no tām trīs klasēs mācījās 13 bērni ar C līmeņa intelektuālās attīstības traucējumiem. Skolēniem ar īpašām vajadzībām ir atsevišķas klases, un viņi var arī strādāt individuāli ar personisko asistentu atsevišķā telpā. Tomēr visi bērni satiekas stundu starplaikos, dažādos skolas pasākumos un mūzikas, sporta un mājturības nodarbībās. 2003. gada decembrī Izglītības un zinātnes ministrija apstiprināja jaunu integrācijas programmu Sabiles vidusskolā.¹⁷¹ Šī programma paredz bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem integrāciju vispārējās klasēs (maksimāli 6 bērni klasē). Taču pašlaik (2004. gada martā) nav skaidrs, vai šī programma tiks finansēta, jo ministrija vēl nav pieņēmusi galējo lēmumu.

Sabiles vidusskolas speciālā pedagoģe ir novērojusi, ka, jo ātrāk bērns apmeklē vispārizglītojošo skolu, jo labāki ir integrācijas rezultāti.¹⁷² Viņa ir arī atklājusi, ka izglītošanās

¹⁶⁹ Komentārs no ASI apaļā galda diskusijas, Rīga, 2004. gada 22. jūnijs.

¹⁷⁰ LCESC, *Čigānu stāvoklis Latvijā*, Rīga, 2003, 26. lpp.

¹⁷¹ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

¹⁷² Intervija ar Māru Burčaku, 2004. gada 25. marts.

vispārizglītojošā skolā pozitīvi ietekmē bērnus ar īpašām vajadzībām, jo viņi katru dienu satiek citus bērnus, ar kuriem kopā mācās un veido attiecības.

3.2.2. Speciālās skolas

Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas datiem 2003.–2004. gadā kopumā 63 speciālajās Latvijas skolās mācījās pavisam 9822 skolēni ar īpašām vajadzībām (3,14% no visiem skolēniem vispārējā izglītības sistēmā).¹⁷³ Viņu vidū bija 5574 bērni ar intelektuālās attīstības traucējumiem (“garīgās attīstības traucējumiem”).¹⁷⁴ Lielākā daļa mācījās 42 speciālajās skolās bērniem un jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.¹⁷⁵

Latvijā ir piecas speciālās skolas, kam Izglītības un zinātnes ministrija¹⁷⁶ ir piešķirusi attīstības centra statusu un kas būtībā kalpo par vispārizglītojošo skolu resursu centriem.¹⁷⁷ To uzdevumi ir nodrošināt metodoloģisko un pedagoģisko atbalstu skolēniem ar īpašām vajadzībām, kas ir integrēti vispārizglītojošās skolās, kā arī viņu vecākiem un vispārizglītojošo skolu skolotājiem, kas īsteno speciālās izglītības programmas.

Pēdējo desmit gadu laikā ir ievērojami pieaugusi izglītības nodrošināšana bērniem ar *vidēji smagiem* un *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem. Agrāk šādi bērni tika uzskatīti par “neapmācāmiem” un tiem tika liegtas tiesības uz izglītību, taču pašlaik ir vismaz trīs vispārizglītojošās skolas, kas integrē bērnus ar C līmeņa intelektuālās attīstības traucējumiem. No 1990. līdz 2002. gadam klašu skaits bērniem ar *vidēji smagiem* un *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem gan speciālajās skolās, gan vispārizglītojošo skolu speciālajās klasēs ir palielinājies no divām līdz 862.¹⁷⁸ Turpretī ļoti maz skolēniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir bijusi iespēja pāriet no speciālajām skolām uz vispārizglītojošās izglītības sistēmu – 2003. gadā tikai septiņi skolēni tika pārcelti no speciālās skolas uz vispārizglītojošo skolu.¹⁷⁹

¹⁷³ Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītības attīstība*, 13.–14. lpp.

¹⁷⁴ Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītības attīstība*, 14. lpp.

¹⁷⁵ Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītība visiem – speciālā izglītība*, pieejama ministrijas mājas lapā: http://www.izm.gov.lv/dokumenti/visparizglitojosa%20izglitiba/eng_slaidi/special_education.ppt (angļu valodā) (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 10. decembrī), 11. lpp. (turpmāk – *Izglītības un zinātnes ministrija, Izglītība visiem – speciālā izglītība*).

¹⁷⁶ Šo statusu piešķir tām skolām, kam jau ir pieredze metodoloģiskā un pedagoģiskā atbalsta sniegšanā vispārizglītojošām skolām un bērnu ar īpašām vajadzībām vecākiem.

¹⁷⁷ Šie pieci attīstības centri ir Pelču Speciālā internātskola/attīstības centrs, Kokneses Speciālā internātskola/attīstības centrs, Strazdumuižas internātskola/attīstības centrs vājredzīgiem un neredzīgiem bērniem, Rīgas speciālā pamatskola/attīstības centrs un Valmieras internātskola/attīstības centrs bērniem ar dzirdes traucējumiem.

¹⁷⁸ Izglītības un zinātnes ministrija, *Izglītības attīstība*, 14. lpp.

¹⁷⁹ Intervija ar Rasmu Viganti, 2004. gada 4. marts.

Par bērnu saņemtās izglītības kvalitāti speciālajās skolās ir maz informācijas. Tomēr ir izteikta kritika, ka skolēniem un skolotājiem speciālajās skolās trūkst motivācijas uzlabot skolēnu zināšanu līmeni, tādēļ netiek ieguldītas pietiekamas pūles, lai bērnu attīstību speciālajās skolās vērtētu dinamiskā.¹⁸⁰

Valsts cilvēktiesību birojs (VCB) ir atbildējis uz vienu sūdzību, kas saņemta 2003. gadā par speciālo skolu sniegtās izglītības kvalitāti.¹⁸¹ Sūdzība tika iesniegta par skolēna ar intelektuālās attīstības traucējumiem saņemtās izglītības kvalitāti speciālajā internātskolā, īpaši attiecībā uz latviešu un krievu valodas apguvi. Sūdzībā tika uzskaitītas monotonas un neefektīvas mācību metodes, kas balstījās vienkārši uz informācijas pārakstīšanu no tāfeles. Skolēniem nekad netika prasīts, piemēram, rakstīt esejas, atstāstīt stāstus vai mācīties no galvas dzejoļus. Latviešu valodas stundu laikā nekad netika izmantotas mācību grāmatas vai uzdoti mājas darbi. Šā skolēna māte vairākas reizes bija izteikusi savas bažas, bet skola nesniedza atbildi.

Šo neatbilstošo mācību metožu rezultātā attiecīgais skolēns bija pabeidzis pamatzglītības speciālo mazākumtautību pamatzglītības programmu arodklasēm un ieguvis galdnieka palīga kvalifikāciju. Tomēr skolēnam netika piedāvāta iespēja kārtot centralizēto valsts valodas eksāmenu skolā un viņam nebija arī nepieciešamo prasmju šāda eksāmena nokārtošanai. Atestātā, ko skolēns ieguva, pabeidzot skolu, bija tikai skolēna latviešu valodas zināšanu novērtējums, bet ar to nepietiek, lai iegūtu darbu. VCB lūdza Izglītības valsts inspekciju veikt pārbaudi skolā, taču inspekcija atbildēja, ka skolas sniegtās izglītības kvalitāte ir novērtēta izglītības iestādes akreditācijas procesa laikā un nākamā skolas akreditācija tiek plānota 2006. gadā.

Šā projekta ietvaros veikto interviju laikā skolēnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem vecāki neizteica bažas par viņu bērnu iegūtās izglītības kvalitāti speciālajās skolās.¹⁸² Tomēr, ņemot vērā pieejamo datu trūkumu un acimredzamo lēno integrācijas procesu Latvijā, būtu ieteicams Izglītības un zinātnes ministrijai izvērtēt īpašo pieredzi, ko guvis lielais skaits bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas mācās speciālajās skolās.

Vairāki Ministru kabineta noteikumi regulē bērnu ar īpašām vajadzībām izglītības pieejamību speciālajās skolās.¹⁸³ Bērnu ar īpašām vajadzībām mācības speciālajās skolās tiek finansētas no valsts budžeta. Valsts garantē transporta pakalpojumus un cita veida palīdzību bērniem ar īpašām vajadzībām, kas mācās speciālajās skolās, taču ne tiem

¹⁸⁰ Intervija ar Ainu Āboliņu, bijušo Rīgas speciālās skolas Nr. 4 skolotāju, Rīga, 2004. gada 11. februāris.

¹⁸¹ VCB, 2003. gada ziņojums.

¹⁸² Intervija ar mātēm no atbalsta grupas bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem vecākiem, Jelgava, 2004. gada 3. aprīlis.

¹⁸³ Īpaši Noteikumi par uzņemšanas procesu.

bērniem, kas mācās vispārīzglītojošās skolās.¹⁸⁴ Katru gadu pašvaldībām tiek piešķirtas subsīdijas no valsts budžeta speciālajām skolām, sanatorijām un speciālajām internātskolām, lai apmaksātu bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem uzturēšanās izdevumus un skolotāju algas. Speciālās skolas ir atbildīgas par skolēnu psiholoģiskās un medicīniskās aprūpes nodrošināšanu un skolēnu sagatavošanu darbam un dzīvei sabiedrībā.

Vietējās pašvaldības var izveidot speciālas pirmsskolas iestādes, ja ir vismaz 8 bērni ar īpašām vajadzībām un ja vecāki to pieprasa.¹⁸⁵ 2002.–2003. gadā pavisam 433 bērni ar “garīgiem traucējumiem” apmeklēja pirmsskolas iestādes.¹⁸⁶ Skolas direktors ir atbildīgs par to, lai katrs bērns tiktu novērtēts un izglītība tiktu nodrošināta atbilstoši speciālai izglītības programmai.¹⁸⁷

Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas izstrādātajiem noteikumiem speciālajās skolās skolēniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem klasē nevajadzētu būt vairāk par 8–12 skolēniem ar A vai B līmeņa intelektuālās attīstības traucējumiem un ne vairāk par sešiem skolēniem ar C līmeņa intelektuālās attīstības traucējumiem.¹⁸⁸ Katru gadu skolotājiem jā sagatavo progresa ziņojums par katru skolēnu, lai novērtētu viņu attīstību un noteiktu, vai ir kāda joma, kam nepieciešams pievērst papildu uzmanību. Speciālo skolu akreditācijas procesā tiek veikts bērnu novērtējums, kuri, piemēram, ir pārgājuši no B uz A līmeni.

Pašlaik skolēni, kas ir pabeiguši speciālo izglītības programmu speciālajā skolā (vai vispārīzglītojošā skolā), saņem pamatizglītības atestātu vai vidējās izglītības atestātu un sekmju izrakstu. Šie atestāti ir valsts atzīti – īpaši, ja diplomā ir sniegts skolēna zināšanu novērtējums –, un tas var uzlabot skolēnu iespējas vēlāk saņemt profesionālo apmācību/nodarbinātību.

¹⁸⁴ Saskaņā ar Izglītības likumu Ministru kabineta 2001. gada 20. novembra noteikumiem Nr. 493 “Speciālās izglītības iestāžu, vispārējās izglītības iestāžu speciālās izglītības klašu (grupu) un internātskolu finansēšanas kārtība”, publicēti “Latvijas Vēstnesī”, Nr. 182, 2001. gada 14. decembrī (stājušies spēkā 2001. gada 15. decembrī), pieejami: <http://pro.nais.dati.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā) un Ministru kabineta 2002. gada 13. septembra noteikumiem Nr. 399, “Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības programmu īstenošanas izmaksu minimumu uz vienu izglītojamo (gadā)” “LV”, Nr. 144, 2001. gada 10. oktobris (stājušies spēkā 2001. gada 11. oktobrī), pieejami: <http://pro.nais.dati.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā).

¹⁸⁵ 1999. gada Vispārējās izglītības likuma 25. pants.

¹⁸⁶ Centrālā statistikas pārvalde, *Bērni Latvijā, Statistikas biļetens*, Rīga, 2003, 20. lpp.

¹⁸⁷ 1999. gada Vispārējās izglītības likuma 25. pants.

¹⁸⁸ Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 5. maija rīkojums Nr. 313 par minimāli un maksimāli pieļaujamo izglītojamo skaitu klasē (grupā) valsts un pašvaldības dibinātajā vispārējās izglītības iestādē.

3.3. Izglītība ārpus skolu sistēmas

3.3.1. Mājas apmācība

2002.–2003. gadā kopumā 1419 bērni ar dažādiem invaliditātes veidiem saņēma mājas apmācību.¹⁸⁹ Izglītības un zinātnes ministrijai nav datu par bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem skaitu, kas saņem mājas apmācību. Tomēr to bērnu skaits, kas tiek apmācīti mājās, Latvijā ir samērā liels, un tas varētu nozīmēt, ka vairākiem bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem vēl nav iespēju iegūt izglītību skolā.

Nav pieejama informācija par mājas apmācībā sniegtās izglītības kvalitāti bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

Mājas apmācību regulē Izglītības un zinātnes ministrija.¹⁹⁰ Agrāk mājas apmācību varēja ieteikt tikai īpaša ārstu komisija, tagad to var ieteikt tikai ģimenes ārsts.¹⁹¹ Pamatojoties uz vecāku rakstisku iesniegumu un ar rajona Izglītības pārvaldes piekrišanu, skolas direktors var nodot atbildību par izglītības programmas saturu vecākiem (no 1. līdz 4.klasei). Bērns tiek apmācīts mājās, un viņu mājās regulāri apmeklē skolotājs. Mājas apmācība parasti tiek noteikta uz laika posmu no sešiem mēnešiem līdz vienam gadam, un reizi sešos mēnešos pedagoģiski medicīniskā komisija atkārtoti novērtē skolēnu, lai noteiktu, vai viņam jāturpina mājas apmācība, vai arī viņš tagad var apmeklēt speciālo vai vispārizglītojošo skolu.¹⁹²

Mājas apmācība tiek paredzēta (ar vecāku piekrišanu) gadījumos, kad bērni ir slikti adaptējušies skolā, viņiem ir trausls veselības stāvoklis vai ja tiek uzskatīts, ka viņi nav gatavi skolai psiholoģiskā stāvokļa dēļ, vai arī viņiem ir īpašas prasības, ko skola nevar nodrošināt, tai skaitā bērniem ar *smagiem* un *dziļiem* intelektuālās attīstības traucējumiem. Taču ir bijuši gadījumi, kad vispārizglītojošā skola vienkārši ir gribējusi izslēgt hiperaktīvu bērnu un ieteikusi vecākiem, ka bērns ir piemērots mājas apmācībai.¹⁹³ Dažiem bērniem, kas tiek apmācīti mājās, ir *smagi* intelektuālās attīstības traucējumi (C līmenis), savukārt citiem var būt *viegli* vai *vidēji smagi* intelektuālās attīstības traucējumi (A un B līmenis) kopā ar cita veida invaliditāti.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Rasmus Vigantes sniegtie statistikas dati, 2004. gada 4. marts.

¹⁹⁰ Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 26. maija instrukciju Nr. 8. "Ilgstoši slimojošo izglītojamo izglītošanas kārtība ārpus izglītības iestādes" un Izglītības un zinātnes ministrijas 2003. gada 27. novembra instrukciju Nr. 7 "Prasības izglītojamo uzņemšanai un pārcelšanai vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēs".

¹⁹¹ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

¹⁹² Intervija ar Rasmu Vīganti, 2005. gada 4. marts.

¹⁹³ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

¹⁹⁴ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2005. gada 4. marts.

3.3.2. Bērnu apmācība specializētajās aprūpes iestādēs

2004. gadā pavisam aptuveni 900 bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem dzīvoja Labklājības ministrijas pārziņā esošās stacionārajās aprūpes iestādēs – sociālās aprūpes namos bāreņiem un specializētajos sociālās aprūpes namos (sk. II. 2. nodaļu).

Latvijā deinstitucionalizācijas process norit ļoti lēni, un 2001. gadā Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērna tiesību komiteja izteica bažas par lielo skaitu bērnu, kas Latvijā joprojām uzturas specializētajās aprūpes iestādēs.¹⁹⁵ Galvenais iemesls progresa trūkumam šajā jomā ir tas, ka, lai gan institucionālās aprūpes izmaksas sedz valsts, sabiedrībā balstītie alternatīvās aprūpes pakalpojumi cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem parasti nav valsts finansēti un tie joprojām nav plaši pieejami visā valstī.¹⁹⁶

Bērnu izglītošanai specializētajos sociālās aprūpes centros trūkst tiesiska regulējuma un valdības politikas. Katrai institūcijai pašai jārisina izglītības jautājumi. Pozitīvs neatkarīga risinājuma piemērs bērnu izglītošanai sociālās aprūpes namos ir “Veģu” sociālās aprūpes centrs Talsu rajonā. Tomēr jāatzīmē, ka šis piemērs drīzāk ilustrē izņēmumu, nevis vispārējo likumu, un izglītības pieejamība šajās iestādēs lielākoties ir ierobežota.

“Veģu” sociālās aprūpes centrā ir 103 iemītnieki ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Šim centram ir izdevies nodrošināt iespēju 12 bērniem ar C līmeņa (*smagiem*) intelektuālās attīstības traucējumiem katru dienu apmeklēt stundas Sabiles vidusskolā (sk. III. 3.2.2. nodaļu). Sociālās aprūpes centra personāls atzīst, ka tas ir iespējams, tikai pateicoties Sabiles vidusskolas saprotošajai attieksmei.¹⁹⁷ 2001. gadā “Veģu” sociālās aprūpes centrā veiktajā novērtēšanā tika konstatēts, ka 24 bērni varētu apmeklēt speciālās skolas vai speciālās vispārīgglītojošo skolu klases, ja tiem tiktu dota tāda iespēja.¹⁹⁸ 10 līdz 12 bērni saņem izglītību “Veģu” sociālās aprūpes centrā, kur tiem katru dienu stundas pārsniedz iestādes sociālais darbinieks, daži bērni apmeklē arī Upesgrīvas speciālo skolu.¹⁹⁹

¹⁹⁵ 2001. gadā Latvija iesniedza pirmo ziņojumu par Bērna tiesību konvencijas ieviešanu ANO Bērna tiesību komitejai. Šā ziņojuma noslēguma komentāros par Latviju Bērna tiesību komiteja konstatē: “(37) Komiteja izsaka bažas [...] par proporcionāli lielo bērnu ar invaliditāti skaitu, kas atrodas specializētās institūcijās [...]” Bērna tiesību komiteja, 26. sesija, Bērna tiesību komitejas noslēguma komentāri par Latviju, 2001. gada 21. februāris, pieejami: <http://www1.umn.edu/humanrts/crc/latvia2001.html> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā).

¹⁹⁶ Valdība nav veikusi pasākumus, lai cilvēkus, kas atrodas institucionālajā aprūpē, integrētu sabiedrībā. 2002. gadā Latvijā bija 18 dienas aprūpes centri un divi grupu mājokļi cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tie sniedza pakalpojumus 575 klientiem. Tomēr kandidātu saraksts uz vietu specializētajos sociālās aprūpes centros katru gadu turpina palielināties. 2004. gada sākumā aptuveni 800 cilvēku ar dažādiem garīga rakstura traucējumiem gaidīja vietu specializētajos sociālās aprūpes centros. Sociālo pakalpojumu pārvaldes dati.

¹⁹⁷ Intervija ar Agri Derkevicu, “Veģu” sociālās aprūpes centra direktoru, Veģi, 2004. gada 20. jūlijs.

¹⁹⁸ Intervija ar Māru Burčaku, 2004. gada 25. marts.

¹⁹⁹ Intervija ar Māru Burčaku, 2004. gada 25. marts.

4. PĀREJA NO IZGLĪTĪBAS UZ NODARBINĀTĪBU

Jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir lielas grūtības atrast jebkāda veida darbu vai nodarbinātību pēc obligātās izglītības pabeigšanas. Galvenie veidi, kā skolēnus ar intelektuālās attīstības traucējumiem sagatavo sarežģītajam pārejas posmam no izglītības uz nodarbinātību, ir, piedaloties “Dzīves iemaņu” programmā vai ar profesionālo apmācību palīdzību. Tomēr, kaut gan principā katrai speciālajai skolai vai vispārīzglītojošai skolai ar speciālo programmu vajadzētu piedāvāt dzīves iemaņu programmu, bieži vien skolas nespēj to pilnvērtīgi ieviest. Līdzīgi resursu un pasnie-dzēju trūkuma dēļ lielākā daļa speciālo skolu nevar arī nodrošināt profesionālās apmācības klases jeb arodklases. Piedāvātais apgūstamo profesiju klāsts bieži vien neatbilst darba tirgus prasībām. Tas nozīmē, ka lielākā daļa jauniešu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, skolu beidzot, nav pietiekami sagatavoti patstāvīgai dzīvei. Pašlaik iespējas vai atbalsts cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucē-jumiem saņemt profesionālo rehabilitāciju vai izglītību dzīves garumā ir ļoti ierobežots.

4.1. Profesionālā apmācība

Dzīves iemaņu programmas

Katrai speciālajai skolai vai vispārīzglītojošajai skolai ar speciālo programmu jābūt “dzī-ves iemaņu” programmai, kuras mērķis ir atvieglot skolēna pāreju no apmācības uz nodarbinātību. Šādas programmas mērķis ir iemācīt tādas praktiskās iemaņas kā ēdiena gatavošanu un personiskā budžeta plānošanu, lai pēc 9. klases beigšanas skolēni būtu pienācīgi sagatavoti neatkarīgai dzīvei.²⁰⁰

Tomēr daži speciālo skolu skolotāji ļoti kritiski attiecas pret pašlaik pieejamo dzīves iemaņu programmu kvalitāti. Piemēram, praktiski bieži vien nav iespējams apgūt ēdiena gatavošanas iemaņas, jo skolai nav pietiekami daudz līdzekļu, lai uzceltu atsevišķu virtuvi apmācībām, un Valsts sanitārā inspekcija neļauj apmācībām izmantot skolas virtuvi.²⁰¹ Ierobežotā laika dēļ ir arī neiespējami tikai divu stundu laikā iemācīt katram audzēknim sagatavot maltīti. Tādēļ katram audzēknim jāgatavo tikai daļa ēdiena un viņi nekad neapgūst visu procesu kopumā. Pēc speciālās skolas beigšanas šie skolēni (īpaši tie, kuri ir bāreņi) būtībā nav sagatavoti patstāvīgai dzīvei.²⁰²

Profesionālā apmācība

Speciālās skolas var izveidot arī profesionālās apmācības klases. Taču Izglītības un zinātnes ministrija nodrošina finansējumu profesionālās apmācības klašu atvēršanai tikai tad, ja skolai ir pietiekami materiālie resursi un pedagogi un ja kursā tiek apgūtas

²⁰⁰ Intervija ar Rasmu Vīganti, 2004. gada 4. marts.

²⁰¹ Intervija ar Dzintru Noviku, Dzirciema speciālās internātskolas direktora vietnieci, un Inesi Brūkli, Dzirciema speciālās internātskolas mācību daļas vadītāju, Dzirciems, Tukuma rajons, 2004. gada 25. marts.

²⁰² Intervija ar Dzintru Noviku un Inesi Brūkli, 2004. gada 25. marts.

pieprasītās iemaņas, kas skolas beidzējiem ļautu strādāt pēc kursa pabeigšanas, kā arī, ja ir iespējams atrast darbu atbilstoši piedāvātajai profesionālajai apmācībai. Šo finansiālo ierobežojumu dēļ 2001./2002. mācību gadā 26 no 43 speciālajām skolām bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem (kas nodrošina izglītību pavisam 5860 bērniem) vispār nebija pieejama profesionālā apmācība.²⁰³

Speciālās skolas, kas sniedz profesionālo apmācību, piedāvāja apgūt lauksaimniecības darbus, dārznieka palīga, pavāra palīga, šuvēja, kurpnieka, krāsotāja, celtnieka un galdnieka palīga amatus. Interviju laikā vairāki vecāki izteica viedokli, ka piedāvātais profesiju loks ir ļoti ierobežots un vairākas profesijas, piemēram, šuvēja amats, patiesībā ir ļoti sarežģīts.²⁰⁴ Līdz šim nav veikta darba tirgus analīze, lai noteiktu, kādas profesijas būs vispieprasītākās tuvāko divu līdz piecu gadu laikā. Piemēram, pašreizējā darba tirgū nav vajadzīgs tik liels skaits kurpnieka palīgu, kas tiek apmācīti. Eksistē arī citas profesionālās apmācības programmas, bet tās ir pieejamas tikai cilvēkiem ar fiziskās attīstības traucējumiem.²⁰⁵

Jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir ļoti grūti atrast darbu pēc speciālo skolu beigšanas, un pašlaik pēc profesionālās apmācības beigšanas lielākajai daļai audzēkņu nav, kur iet. Īpaši raksturīgi tas ir cilvēkiem ar C limeņa (*smagā*) intelektuālās attīstības traucējumiem, viņi parasti tiek ievietoti sociālās aprūpes centros, jo krasi trūkst grupu dzīvokļu.

Pēc speciālo skolu beigšanas audzēkņi var arī mācīties speciālajās vispārīgizglītojošo arodskolu klasēs. Tomēr audzēkņu ar intelektuālās attīstības traucējumiem skaits šajās klasēs ir ļoti mazs. No pavisam 132 audzēkņiem tikai aptuveni 10% Dzirciema speciālās internātskolas audzēkņu iestājās vispārīgizglītojošajās arodskolās (piemēram, Skrundā, Zaļeniekos un Limbažos). Parasti pirmais pusgads arodskolā audzēkņiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir ļoti smags, jo viņi nav pieraduši pie daudz stingrākām vispārīgizglītojošo skolu prasībām noteiktu priekšmetu apgūvē.²⁰⁶

Izglītības un zinātnes ministrija ir atzinusi, ka speciālajām skolām nepieciešami profesionālās apmācības speciālisti, lai organizētu tālāku profesionālo apmācību cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem pēc speciālās skolas beigšanas. Līdz šim tas ir bijis klases audzinātāja vai skolas direktora vietnieka uzdevums. Pašlaik Izglītības un zinātnes ministrija gatavo vadlīnijas, lai speciālajās skolās ieviestu aroda ievirzes padomdevēju.²⁰⁷

²⁰³ Informācija no Izglītības un zinātnes ministrijas mājas lapas, pieejama Internetā: <http://www.izm.gov.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā).

²⁰⁴ Intervija ar mātēm no atbalsta grupas bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem vecākiem, Jelgava, 2004. gada 3. aprīlis.

²⁰⁵ Intervija ar NVO "Kopā" izpilddirektori Karīnu Kaktiņu, Rīga, 2004. gada 3. marts.

²⁰⁶ Intervija ar Dzintru Noviku un Inesi Brūkli, 2004. gada 25. marts.

²⁰⁷ Tālruna intervija ar Daigu Kubliņu, 2004. gada 31. maijs.

4.2. Pieaugušo apmācība un mūžizglītība

Pašlaik profesionālās rehabilitācijas joma ir ļoti mazattīstīta, un valdībai ir acīmredzami nepieciešams izstrādāt mācību programmas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem dzīves garumā. Pieaugušajiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir ļoti ierobežotas iespējas un ierobežots atbalsts apmeklēt kvalifikācijas celšanas kursus. Latvijā ir tikai divas profesionālās rehabilitācijas iestādes invalīdiem – Profesionālās apmācības un rehabilitācijas centrs “Alsviķi” un valsts aģentūra “Sociālās integrācijas centrs” (agrāk – “Republikas Rehabilitācijas centrs”), kas piedāvā pārkvalifikāciju vai jaunas profesijas apguvi. Abi centri sniedz iespēju cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem apgūt profesiju un saņemt individuālu sociālo rehabilitāciju, kā arī saņemt dažādu speciālistu pakalpojumus.

IV. Nodarbinātības pieejamība

1. TIESISKAIS UN ADMINISTRATĪVAIS PAMATS

Latvijas Republikas Satversme nodrošina vienlīdzīgas darba iespējas visiem iedzīvotājiem. Darba likums ir ticis grozīts, lai pārņemtu ES Nodarbinātības direktīvas prasības Latvijas tiesību aktos, gan neiekļaujot seksuālo orientāciju kā pamatu diskriminācijas novēršanai. Tomēr attiecībā uz cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodarbinātību Latvijas tiesību aktos ir divi būtiski trūkumi – spēkā esošajos tiesību aktos netiek definēts atbalstītais darbs un ir nepietiekams tiesiskais regulējums specializētajai nodarbinātībai.

Invaliditātes novērtēšanu nodarbinātības nolūkiem veic Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija un tās reģionālās nodaļas, kas nosaka invaliditātes statusu atbilstoši vienai no trim invaliditātes grupām: I (vissmagākajai), II vai III grupai. 2003. gadā tika izbeigta cilvēku ar I un II grupas invaliditāti automātiskā atzīšana par “darba nespējīgiem” (t. i., ar 100% darba nespēju), pašlaik komisija individuāli novērtē cilvēku ar invaliditāti darba spējas. Tomēr šķiet, ka lielākā daļa cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem joprojām tiek novērtēti kā darba nespējīgi. Tas ir būtiski, jo tikai tie cilvēki, kas ir darba spējīgi, var reģistrēties kā bezdarbnieki un piekļūt Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) pakalpojumiem. It īpaši viņi nevar pieteikties subsidētajām darba vietām ar NVA palīdzību, jo šis pakalpojums ir pieejams tikai reģistrētiem bezdarbniekiem.

Katrai invaliditātes grupai tiek aprēķināta un piešķirta attiecīga valsts invaliditātes pensija. Tomēr lielākā daļa cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav strādājuši, līdz ar to viņiem šī pensija nepienākas, jo tam nepieciešams trīs gadu darba stāžs. Tā vietā viņi paļaujas uz valsts sociālā nodrošinājuma pabalstiem, kas ir pieejami cilvēkiem ar jebkuras grupas invaliditāti.

1.1. Nacionālie tiesību akti

Satversme paredz vienlīdzīgas nodarbinātības iespējas visiem Latvijas iedzīvotājiem.²⁰⁸ 106. pants paredz, ka “ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai”. Saskaņā ar 107. pantu “ikvienam darbiniekam ir tiesības saņemt veiktajam darbam atbilstošu samaksu, kas nav mazāka par valsts noteikto minimumu, kā arī tiesības uz iknedēļas brīvdienām un ikgadēju apmaksātu atvaļinājumu”. 109. pants paredz sociālā nodrošinājuma aizsardzību un nosaka, ka “ikvienam ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos”.

Būtiskākie tiesību akti, kas regulē cilvēku ar intelektuāliem traucējumiem nodarbinātību, ir:

²⁰⁸ Satversme, 106.–109. pants.

- Darba likums;²⁰⁹
- Invalīdu medicīniskās un sociālās aizsardzības likums (turpmāk – Likums par invalīdiem);
- Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums (turpmāk – Bezdarbnieku atbalsta likums);²¹⁰
- Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums²¹¹ (turpmāk – Sociālo pakalpojumu likums).

Jaunais Darba likums (pieņemts 2001. gadā) pēdējo reizi tika grozīts 2004. gada 22. aprīlī, lai pilnībā saskaņotu Latvijas tiesību aktus ar ES Nodarbinātības direktīvas normām. Grozījumi pārsvarā skar diskriminācijas un atšķirīgas izturēšanās novēršanu darba vietā, tādēļ tie ir īpaši būtiski cilvēkiem ar invaliditāti. Darba likuma 7. pants paredz ikvienam vienlīdzīgas “tiesības uz darbu taisnīgos, drošos un veselībai nekaitīgos darba apstākļos, kā arī uz taisnīgu darba samaksu”.²¹² Šis pants arī aizliedz tiešu un netiešu diskrimināciju “neatkarīgi no personas rases, ādas krāsas, dzimuma, vecuma, invaliditātes, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes, mantiskā vai ģimenes stāvokļa vai citiem apstākļiem”.²¹³ Atbilstoši ES Nodarbinātības direktīvas prasībām²¹⁴ šis pants arī paredz cilvēku ar invaliditāti tiesības uz “pielāgotu darba vidi”.²¹⁵ 7. panta trešā daļa nosaka:

“Lai veicinātu vienlīdzīgu tiesību principa ieviešanu attiecībā uz invalīdiem, darba devēja pienākums ir veikt pasākumus, kas atbilstoši apstākļiem nepieciešami, lai pielāgotu darba vidi, sekmētu invalīdu iespējas nodibināt darba

²⁰⁹ Darba likums, pieņemts 2001. gada 20. jūnijā, “LV” Nr. 105, 2001. gada 6. jūlijs, pēdējo reizi grozīts 2004. gada 22. aprīlī (grozījumi stājušies spēkā 2004. gada 8. maijā), pieejami angļu valodā: <http://www.ttc.lv/New/lv/tulkojumi/E0223.doc> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 10. decembrī), 7. panta trešā daļa.

²¹⁰ Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums, pieņemts 2002. gada 9. maijā, “LV” Nr. 80, 2002. gada 29. maijs, pēdējo reizi grozīts 2004. gada 22. aprīlī, pieejams Internetā: <http://www.ttc.lv/New/tulkojumi/E0379.doc> (angļu valodā) (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 10. decembrī) (turpmāk – Bezdarbnieku atbalsta likums).

²¹¹ 2002. gada Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, pieņemts 2002. gada 31. oktobrī, “LV” Nr. 168, 2002. gada 19. novembrī, pēdējo reizi grozīts 2004. gada 25. novembrī, pieejams angļu valodā: <http://www.ttc.lv/New/lv/tulkojumi/E0667.doc> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 10. decembrī) (turpmāk – Sociālo pakalpojumu likums).

²¹² Darba likuma 7. panta pirmā daļa.

²¹³ Darba likuma 7. panta otrā daļa.

²¹⁴ ES Nodarbinātības direktīvas 5. pants (Atbilstošās darba vietas izveidošana cilvēkiem ar invaliditāti).

²¹⁵ Darba likuma 7. panta trešā daļa.

tiesiskās attiecības, pildīt darba pienākumus, tikt paaugstinātiem amatā vai nosūtītiem uz profesionālo apmācību, ciktāl šādi pasākumi neuzliek darba devējam nesamērīgu slogu.”

Darba likuma 29. pants definē tiešu un netiešu diskrimināciju nodarbinātībā.²¹⁶ Tas aizliedz (ar noteiktiem uzskaitītiem izņēmumiem²¹⁷) atšķirīgu izturēšanos nodarbinātībā, tai skaitā personas invaliditātes dēļ, un nosaka, ka gadījumā, ja darbinieks ceļ tiesā prasību par iespējamo diskrimināciju, pierādīšanas pienākums ir darba devējam.²¹⁸

Šie pēdējie grozījumi Darba likumā jāuztver kā pozitīva attīstības tendence, kas nodrošina piemērotu nacionālo tiesisko pamatu iedrošināt cilvēkus ar invaliditāti meklēt darbu. Tomēr likums neparedz *īpašu* aizsardzību cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Cerams, ka Latvijā jēdziens “pielāgota darba vide” tiks interpretēts plašākā nozīmē, ne tikai kā darba vietas nodrošināšana cilvēkiem ar fiziskiem traucējumiem, bet arī saskaņā ar ES ieteikto šī jēdziena interpretāciju. Tas ietver piemērota darba laika sistēmu un citus būtiskus apstākļus, kas ir ļoti svarīgi, kad tiek apspriestas atbalstītas nodarbinātības iespējas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.²¹⁹

2004. gada Likums par invalīdiem arī nosaka cilvēku ar invaliditāti tiesības uz nodarbinātību. 11. pants par sociālo palīdzību vispārīgi nosaka, ka katram cilvēkam ar invaliditāti ir tiesības tikt nodrošinātam ar vietu sabiedrībā, precīzāk, ar nodarbošanos, kas atbilst viņa spējām un vēlmēm. 13. pants regulē palīdzības sniegšanu nodarbinātības jomā

²¹⁶ Likuma 29. panta piektā daļa nosaka, ka “tieša diskriminācija pastāv, ja salīdzināmā situācijā attieksme pret personu saistībā ar tās piederību pie noteikta dzimuma ir, bija vai var būt mazāk labvēlīga nekā pret citu personu. Saskaņā ar 29. panta sesto daļu “Netieša diskriminācija pastāv, ja salīdzināmā situācijā šķietami neitrāls noteikums, kritērijs vai prakse rada vai var radīt nelabvēlīgas sekas viena dzimuma personām, izņemot gadījumus, kad šāds noteikums, kritērijs vai prakse ir objektīvi pamatota ar tiesisku mērķi, kura sasniegšanai izraudzītie līdzekļi ir samērīgi”. 29. panta devītā daļa nosaka, ka “Šā panta [...] noteikumi [...] attiecas arī uz atšķirīgas attieksmes aizliegumu atkarībā no [...] invaliditātes”. Darba likuma 29. pants.

²¹⁷ Darba likuma 29. panta otrā daļa.

²¹⁸ 29. panta trešā daļa nosaka, ka “ja strīda gadījumā darbinieks norāda uz apstākļiem, kas varētu būt par pamatu viņa tiešai vai netiešai diskriminācijai atkarībā no dzimuma, darba devēja pienākums ir pierādīt, ka atšķirīgās attieksmes pamatā ir objektīvi apstākļi, kas nav saistīti ar darbinieka dzimumu, vai arī to, ka darbinieka piederība pie noteikta dzimuma ir attiecīgā darba veikšanas vai attiecīgās nodarbošanās objektīvs un pamatots priekšnoteikums”. 29. panta devītā daļa nosaka, ka “Šā panta [...] noteikumi [...] attiecas arī uz atšķirīgas attieksmes aizliegumu atkarībā no [...] invaliditātes”. 2001. gada Darba likuma 29. pants.

²¹⁹ Eiropas Komisija, *Vienlīdzīgas iespējas invalīdiem: Eiropas rīcības plāns*, COM (2003) 650 final, Komisijas paziņojums Padomei, Eiropas Parlamentam, Eiropas Ekonomiskajai un Sociālajai komitejai un Reģionu komitejai, Brisele, 2003. gada 30. oktobris, 8. lpp., pieejams Internetā: http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2003/oct/en.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 10. decembrī).

un nosaka, ka tā ietver arī atbilstošas nodarbinātības vai nodarbošanās atrašanas iespēju, individa zināšanu uzlabošanu par viņa vai viņas profesiju un piemērotas profesijas iegūšanu. Visu šāda veida palīdzību nodrošina Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA).

Specializētā nodarbinātība Latvijas tiesību aktos nav precīzi definēta. Vienīgā definīcija, kas aptuveni atbilst specializētās darba vietas apzīmējumam, ir “specializētās darbnīcas”, ko nosaka Sociālo pakalpojumu likums. Proti, ka “darbnīcas nodrošina darba vietas un speciālistu atbalstu redzes un dzirdes invalīdiem vai personām ar garīga rakstura traucējumiem”.²²⁰ “Specializētā darbnīca” tiek definēta kā viens no veidiem, kā cilvēkiem ar invaliditāti var nodrošināt pieeju sociālās rehabilitācijas pakalpojumu formai.²²¹ Tomēr tagad Latvijā būtu steidzami jānosaka visaptverošs regulējums specializētajai nodarbinātībai (tajā skaitā vienota definīcija), jo 2004. gada rudenī Sociālās palīdzības fonds (kopš 2004. gada novembra Sociālo pakalpojumu pārvalde) izziņoja pirmo konkursu uz ESF finansējumu, kas arī tiks izmantots “specializēto darbnīcu” izveidošanai.²²²

Atbalstītais darbs Latvijas tiesību aktos vēl nav definēts, radot būtiskus traucējumus cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem pieejai nodarbinātībai. Tāpat nav ne likumu, ne noteikumu par “sociālajiem uzņēmumiem”. Kaut gan divu pēdējo gadu laikā novērojama pozitīva attīstība nodarbinātības iespēju nodrošināšanā cilvēkiem ar invaliditāti, tomēr cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas strādā atvērtā tirgus apstākļos, nav paredzēta īpaša tiesiskā aizsardzība. Nav arī tiesību normu, kas mudinātu darba devējus vai NVO radīt īstas nodarbinātības iespējas cilvēkiem ar invaliditāti atvērtā tirgus apstākļos.

Speciālās iestādes

Latvijā nav speciālu iestāžu, kas izskatītu diskriminācijas gadījumus cilvēku ar invaliditāti nodarbinātības gadījumos. Pašlaik diskriminācijas gadījumā persona var tieši vērsties tiesā vai iesniegt sūdzību Valsts Darba inspekcijai. Sūdzības par diskrimināciju var iesniegt arī Valsts cilvēktiesību birojam (VCB).

²²⁰ Sociālo pakalpojumu likuma 1. panta 25. punkts.

²²¹ Sociālo pakalpojumu likuma 1. panta 22. punkts.

²²² Grantu shēma “Alternatīvās sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu izveide” (latviešu valodā), Eiropas Reģionālās attīstības fonda finansējums, ko pārvalda Sociālās palīdzības fonds, pieejams:
[http://www.spf.lv/NotesCMS.nsf/0/99FEF1AC8CBFB29FC2256EB1004057D5/\\$file/ERAF_GS_240804_pv.doc](http://www.spf.lv/NotesCMS.nsf/0/99FEF1AC8CBFB29FC2256EB1004057D5/$file/ERAF_GS_240804_pv.doc) (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā) (turpmāk – grantu shēma – Alternatīvās sociālās aprūpes izstrāde).

1.2. Spēju novērtēšana nodarbinātības nolūkiem

Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija²²³ un tās reģionālās nodaļas (turpmāk – ārstu komisijas) ir atbildīgas par invaliditātes noteikšanu pieaugušajiem atbilstoši vienai no trim invaliditātes grupām – I (vismagākajai), II vai III.²²⁴ Saskaņā ar Likumu par cilvēkiem ar invaliditāti invalīdi tiek iedalīti cilvēkos ar *smagu* invaliditāti (I un II invaliditātes grupa) vai *mēreni izteiktu* invaliditāti (III invaliditātes grupa).²²⁵

Nosakot, vai cilvēks ir invalīds, kā arī nosakot invaliditātes pakāpi atbilstoši vienai no trim invaliditātes grupām, ārstu komisija tagad novērtē arī indivīda darbaspēju, izsakot to procentuāli kā darba spēju zudumu. Tomēr tas nav paredzēts tiem cilvēkiem, kam noteikta invaliditāte kopš dzimšanas, kā tas ir lielākajā daļā gadījumu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, un attiecas tikai uz cilvēkiem, kas ir kļuvuši par invalīdiem dzīves laikā, piemēram, negadījuma vai slimības rezultātā.²²⁶

Līdz 2002. gadam varēja tikt novērtētas darba spējas cilvēkiem ar *vieglām* intelektuālās attīstības traucējumiem (III invaliditātes grupa), lai viņi varētu reģistrēties kā darba meklētāji. Turpretī cilvēkiem ar I un II grupas invaliditāti “Invaliditātes grupas apliecībā” (šis personu apliecinošais dokuments ir svarīgs sociālo pabalstu saņemšanai) tika, pirmkārt, noteikta viņu invaliditātes grupa un, otrkārt, viņi atzīti par “darba nespējīgiem”. Līdz ar to tika automātiski pieņemts, ka cilvēkam ir 100% darba nespēja. Šāds ieraksts pilnīgi izslēdza viņu tiesības strādāt vai iegūt bezdarbnieka statusu. Pēc sabiedrisko organizāciju protestiem 2002. gadā šī kārtība tika mainīta, un kopš tā laika jēdziens “darba nespējīgs” vairs netiek lietots. Tādējādi tika likvidēti šķēršļi nodarbinātības un bezdarba pabalstu pieejamībai. Kaut gan ārstu komisijas joprojām sniedz atzinumus par invaliditātes statusu, tie vairs nav nepieciešami. Tā vietā galvenais dokuments, kas nosaka, ka indivīds ir persona ar invaliditāti, un kas tiek izmantots, piemēram, transporta braukšanas maksas atvieglojumiem vai sociālo pabalstu ieguvei, ir personu apliecinošs dokuments (invalīda apliecība), kur ir noteikta cilvēka invaliditātes grupa.

Kopš 2002. gada ārstu komisijas novērtējums vairs *automātiski* neietekmē personas ar *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem spēju pieņemt lēmumu par nodarbinātību un izmantot darba iespējas. Saskaņā ar Bezdarbnieku atbalsta likumu cilvēks ar invaliditāti tiek uzskatīts par “darba spējīgu”, ja vien komisija nav noteikusi, ka cilvēkam ir 100% darba nespēja.²²⁷ Praksē tomēr, šķiet, lielākajai daļai cilvēku ar *vidēji smagiem*

²²³ Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija atrodas Labklājības ministrijas pakļautībā.

²²⁴ Likuma par invalīdiem 9. pants, sk. arī šī ziņojuma II.B.1. nodaļu.

²²⁵ Likuma par invalīdiem 9. pants.

²²⁶ Tālruņa intervija ar AINU Ādmines kundzi, Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijas vadītāju, 2005. gada 9. marts.

²²⁷ Bezdarbnieku atbalsta likuma 10. panta otrā daļa.

vai *smagiem* intelektuālās attīstības traucējumiem tomēr tiek noteikta 100% darba nespēja, kaut gan par šo faktu nav pieejami precīzi skaitļi.

Tas ir ļoti būtiski, jo persona, kam tiek noteikta 100% darba nespēja, nevar reģistrēties kā bezdarbnieks un nevar piekļūt Nodarbinātības valsts aģentūras sniegtajiem nodarbinātības pakalpojumiem (tie ir pieejami tikai tad, ja cilvēks ir oficiāli reģistrējies kā bezdarbnieks). Tas ir ļoti būtisks šķērslis nodarbinātībai. Tomēr precīzo cilvēku skaitu, kurus tas ietekmē, ir grūti noteikt, jo trūkst oficiālu datu.

1.3. Sociālās labklājības sistēmas loma

Svarīgi atzīmēt, ka Latvijā jēdziena “invaliditāte” interpretācija ir ļoti šaura. Tikai tie cilvēki, kam ārstu komisija ir noteikusi invaliditātes grupu, oficiāli tiek uzskatīti par “invalidiem” palīdzības un pabalstu, kā arī rehabilitācijas pakalpojumu saņemšanas nolūkos. Šī šaurā interpretācija līdz ar vairākos gadījumos garo un birokrātisko invaliditātes grupas noteikšanas procesu nozīmē, ka vairāki cilvēki, kam nepieciešama palīdzība un kam būtu tiesības saņemt pabalstu, to nevar saņemt, jo viņi oficiāli netiek atzīti par “invalidiem”.

Pieaugušajiem cilvēkiem ar invaliditāti (no 18 gadiem un vecākiem), kam ārstu komisija ir piešķirusi invaliditātes grupu (I, II vai III) un kam ir invaliditāte kopš bērnības, kā tas ir lielākajā daļā gadījumu ar cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, ir pieejami divi galvenie sociālā nodrošinājuma pabalsti. Tā ir *invaliditātes pensija* tiem, kas strādājuši vismaz trīs gadus un ir uzkrājuši nepieciešamās sociālās apdrošināšanas iemaksas par šo laika posmu, un *valsts sociālās apdrošināšanas invaliditātes pabalsts* tiem, kas nav strādājuši.²²⁸

Lielākā daļa cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem vispār nav strādājuši (daudziem ir 100% darba nespēja), līdz ar to viņi nav uzkrājuši nepieciešamās sociālās apdrošināšanas iemaksas, lai iegūtu tiesības uz invaliditātes pensiju, tādēļ viņi paļaujas uz *valsts sociālās apdrošināšanas invaliditātes pabalstu*.

Cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem darbspējīgā vecumā, kam ir invaliditāte kopš bērnības un kam invaliditātes grupu ir noteikusi ārstu komisija, ir tiesības saņemt *valsts sociālās apdrošināšanas invaliditātes pabalstu* 50 latu mēnesī (vai vidēji 71,1 eiro).²²⁹ Ir skaidrs, ka šis pabalsts nav pietiekams, lai segtu ikdienas iztikas minimumu cilvēkam ar invaliditāti. Piemēram, 2003. gadā iztikas minimums (vidējā mēneša vērtība minimāli nepieciešamajam patērētāja preču un pakalpojumu grozam *per capita*)

²²⁸ Plašāku informāciju par sociālās palīdzības pabalstiem, kas pieejami cilvēkiem ar invaliditāti, var atrast Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras (VSAA) mājas lapā: www.vsaa.lv (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā) (turpmāk – VSAA mājas lapa).

²²⁹ VSAA mājas lapa, Valsts sociālās apdrošināšanas pabalsts.

tika aprēķināts 93,54 latu (133 eiro) vērtībā.²³⁰ Ja vietējā pašvaldība uzskata, ka ģimene ir īpaši trūcīga, tā var nodrošināt papildu pabalstus, piemēram, pabalstu dzīvokļa īres apmaksai. Tomēr tas ir atkarīgs no katras pašvaldības, un Rīga nodrošina vienu no labākajiem sociālās palīdzības modeļiem.

Invaliditātes pensija tiek piešķirta saskaņā ar likumu “Par valsts pensijām”. Cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem darbspējīgā vecumā, kam ārstu komisija ir piešķirusi invaliditātes grupu, var saņemt šo pabalstu, ja viņi ir uzkrājuši nepieciešamās sociālās apdrošināšanas iemaksas ne mazāk kā trīs gadu garumā.²³¹ Cilvēkiem ar III invaliditātes grupu, kam noteikta invaliditāte kopš bērnības, *invaliditātes pensijas* apmērs ir tikpat liels, cik *valsts sociālās apdrošināšanas invaliditātes pabalsts* (50 latu mēnesī vai vidēji 71,1 eiro). Cilvēkiem ar I un II invaliditātes grupām invaliditātes pensijas apmērs tiek aprēķināts ar formulas palīdzību no indivīda vidējām apdrošināšanas iemaksām un individuālā apdrošināšanas perioda²³²:

- I grupai: minimālais apmērs ir vienāds ar *valsts sociālās apdrošināšanas invaliditātes pabalstu*, kuram piemērots koeficients 1,6 invalīdiem kopš bērnības (t.i., pavisam 80 latu mēnesī vai vidēji 113,8 eiro).
- II grupai: minimālais apmērs ir vienāds ar *valsts sociālās apdrošināšanas invaliditātes pabalstu*, kuram piemērots koeficients 1,4 invalīdiem kopš bērnības (t.i., pavisam 70 latu mēnesī vai vidēji 99,6 eiro).

2003. gadā vidējā *invaliditātes pensija* bija 54,64 lati mēnesī (vai vidēji 77,8 eiro), pavisam pensiju saņēma 75 900 cilvēki.²³³ 2004. gadā vidējā *invaliditātes pensija* palielinājās līdz 60,16 latiem mēnesī (vai vidēji 85,6 eiro) un to saņēma 74 600 cilvēki.

Kopš 2005. gada 3. martā veiktajiem grozījumiem Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumā cilvēki, kam ir noteikta invaliditātes grupa un kam ir bezdarbnieka statuss, var paturēt gan invaliditātes pensiju, gan bezdarbnieka pabalstu. Pirms tam, ja cilvēks reģistrējās kā bezdarbnieks, viņš vai viņa zaudēja tiesības saņemt invaliditātes pensiju, izņemot tos, kam bija 100% darba nespēja. Tomēr šis izmaiņas cilvēkiem ar intelektuālās

²³⁰ Centrālā statistikas pārvalde, iedzīvotāju iztikas minimums, CSP mājas lapa, pieejama: <http://csb.lv/Satr/rad/D5.cfm?akurs3=D5> (angļu valodā) (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 8. decembrī).

²³¹ VSAA mājas lapa, Invaliditātes pensija.

²³² Piešķirtās invaliditātes pensijas apmērs atšķiras atkarībā no indivīda vidējās apdrošināšanas iemaksām (tiek aprēķinātas par jebkuriem 36 secīgiem mēnešiem piecu gadu laikā pirms invaliditātes pensijas piešķiršanas) un individuālā apdrošināšanas perioda (tiek aprēķināts no 15 gadu vecuma līdz pensionēšanās vecumam).

²³³ Centrālā statistikas pārvalde, galvenie sociāli ekonomiskie indikatori, pieejami (angļu valodā) CSP mājas lapā: <http://www.csb.lv/Satr/rad/S01a.cfm?akurs3=S01a> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 8. decembrī).

attīstības traucējumiem nav īpaši būtiskas, jo viņi joprojām vairumā gadījumu nevar iegūt bezdarbnieka pabalstu vai invaliditātes pensiju, jo viņi nav strādājuši.

2003. gadā valsts ģimenes pabalsts (vienam bērnam) bija 7,21 lats (vai vidēji 10,25 eiro) mēnesī. Bērna ar invaliditāti vecāki saņem papildu samaksu 49,56 latus mēnesī (vai vidēji 70 eiro).²³⁴

1.4. Rehabilitācijas pakalpojumi

Saskaņā ar Sociālo pakalpojumu likumu, cilvēkiem ar invaliditāti ir tiesības saņemt profesionālās rehabilitācijas²³⁵ un sociālās rehabilitācijas²³⁶ pakalpojumus. Tomēr tiesības uz nodarbinātības rehabilitācijas pakalpojumiem²³⁷ (vai uz tehnisku palīdzību) ir tikai tiem cilvēkiem ar invaliditāti, kam ārstu komisija ir noteikusi invaliditātes grupu.²³⁸

Praksē pieejamo rehabilitācijas pakalpojumu loks ir ļoti neliels un vairāk domāts cilvēkiem ar fiziskās attīstības traucējumiem. Piedevām, tā kā rehabilitācijas pakalpojumi ir pieejami tikai cilvēkiem ar invaliditāti, kam ir noteikta invaliditātes grupa, praksē daudzi cilvēki, kas veselības stāvokļa dēļ strādāt nevar, bet kam nav noteikta invaliditātes grupa, nevar pretendēt uz valsts finansētu profesionālo rehabilitāciju. Tas ir īpaši problemātiski cilvēkiem ar psihiskās veselības problēmām, jo invaliditātes grupas noteikšana var ilgt pat piecus un vairāk gadus kopš slimības pirmās epizodes. Tādējādi tā vietā, lai pēc iespējas ātrāk nodrošinātu rehabilitācijas pakalpojumus, pašreizējā sistēmā cilvēks līdz rehabilitācijas sākumam kļūst arvien nespējīgāks.

²³⁴ Centrālā statistikas pārvalde, galvenie sociāli ekonomiskie indikatori, pieejami (angļu valodā) CSP mājas lapā: <http://www.csb.lv/Satr/rad/S01a.cfm?akurs3=S01a> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 8. decembrī).

²³⁵ Sociālo pakalpojumu likuma 1. panta 13. punkts definē “profesionālo rehabilitāciju” kā “pasākumu kopumu, kas nodrošina profesionālo zināšanu un prasmju atjaunošanu vai attīstīšanu, arī jaunas profesijas apgūšanu, atbilstoši personas funkcionālo traucējumu veidam, smaguma pakāpei un iepriekš iegūtās izglītības un kvalifikācijas līmenim”.

²³⁶ Sociālo pakalpojumu likuma 1. panta 23. punkts definē sociālās rehabilitācijas pakalpojumus kā “pasākumu kopumu, kas vērsts uz sociālās funkcionēšanas spēju atjaunošanu vai uzlabošanu, lai nodrošinātu sociālā statusa atgūšanu un iekļaušanos sabiedrībā, un ietver sevi pakalpojumus personas dzīvesvietā un sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā vai dzīvesvietā vai sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā”.

²³⁷ Sociālo pakalpojumu likuma 26. panta pirmā daļa: “Tiesības saņemt profesionālās rehabilitācijas pakalpojumus ir personām darbības vecumā, ja tām ir noteikta smaga vai mēreni izteikta invaliditāte, kuras rezultātā tās nespēj strādāt iepriekšējā profesijā, un ja tām ir Veselības un darbības ekspertīzes ārstu valsts komisijas ieteikums apgūt jaunu profesiju.”

²³⁸ Sociālo pakalpojumu likuma 25. panta pirmā daļa. Arī bērniem ar invaliditāti vecumā līdz 16 gadiem. Sociālo pakalpojumu likuma 25. panta otrā daļa.

Kopš 2004. gada profesionālās rehabilitācijas programmu finansēšanai tiks izmantoti ES struktūrfondu līdzekļi. Tomēr atkal – finansējumu varēs iegūt tikai tās organizācijas, kas sniegs pakalpojumus cilvēkiem ar noteiktu invaliditātes grupu.²³⁹ Šādu politiku ir kritizējušas pilsoniskās sabiedrības organizācijas.

2. VALDĪBAS NODARBINĀTĪBAS POLITIKA

Latvijā cilvēkiem ar invaliditāti nav kvotu sistēmas un līdz šim brīdim nav bijis valdības pamudinājuma īpaši veicināt cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodarbinātību. Galvenā institūcija darba tirgus politikas ieviešanai ir NVA. Visvarīgākais veids, kā cilvēki ar invaliditāti, kas ir bezdarbnieki, var gūt pieeju nodarbinātībai, ir ar aktīvās nodarbinātības pasākumiem, ko nodrošina NVA, īpaši ar subsidētās nodarbinātības programmu palīdzību. Tomēr tikai dažiem cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir nepieciešamā apmācība vai profesionālā izglītība, kas nepieciešama, lai piedalītos šādās programmās. Valdības pilotprojekts subsidēto darba vietu nodrošināšanai cilvēkiem ar invaliditāti, kas ir bezdarbnieki, tika uzsākts 2001. gadā, un tas veiksmīgi sniedza iespējas cilvēkiem ar invaliditāti vēlāk iegūt darbu atvērtā tirgus apstākļos. Tomēr, tā kā trūkst attiecīgo datu, ir netiesājami noteikt, vai un ja jā, tad cik daudz cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir varējuši gūt labumu no šīs programmas. Nākotnē būtu svarīgi, lai šādu iniciatīvu laikā tiktu vākti un uzturēti dati par cilvēku invaliditātes veidiem, kas piedalās programmā vai projektā.

Īpašu programmu izstrāde cilvēkiem ar invaliditāti tika atzīta par prioritāti “Kopējā sociālās iekļaušanas memorandā”, kas tika parakstīts starp Latviju un Eiropas Komisiju. Līdz ar pievienošanos ES Latvija tagad var izmantot ES struktūrfondu līdzekļus. Valdība plāno izmantot šos līdzekļus laika posmā no 2004. līdz 2006. gadam, lai nodrošinātu nodarbinātības iespējas un atbalstu cilvēkiem ar invaliditāti, kas meklē darbu. Galvenokārt ES Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) programma tiks paredzēta cilvēku ar invaliditāti profesionālajai apmācībai, un, kas ir īpaši būtiski cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, tā tiks izmantota “specializēto darbnīcu” izveidošanai. Līdz šim trīs projekti ir saņēmuši finansējumu specializēto darbnīcu izveidei – Strenču psihoneiroloģiskajā slimnīcā, Limbažu rajonā (cilvēkiem ar īpašām vajadzībām) un Rēzeknē (gan cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan ar fiziskās attīstības traucējumiem).

²³⁹ Grantu shēma – Alternatīvās sociālās aprūpes izstrāde; sk. arī: Sociālās palīdzības fonda grantu shēma “Profesionālās rehabilitācijas programmu izstrāde un ieviešana”, Eiropas Sociālā fonda finansējums, pieejama (latviešu valodā) Internetā: http://www.socpp.gov.lv/lv/files/3.3.5.1._GS_25.08.2004 (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. augustā).

2.1. ES un valdības nodarbinātības politika

ES nodarbinātības politika

2003. gada 6. februārī Latvija un Eiropas Komisija kā daļu no tā sauktā “KNP procesa” parakstīja “Kopējo nodarbinātības politikas prioritāšu novērtējumu Latvijā”²⁴⁰, kas tika ieviests (tajā laikā) kandidātvalstīm.²⁴¹ Dokumentā tiek pētīta kopējā situācija Latvijas darba tirgū, identificētas galvenās problēmas un noteiktas vadlīnijas vidējā termiņa Latvijas nodarbinātības politikas stratēģiskai attīstībai.

2003. gada 18. decembrī Latvija un Eiropas Komisija parakstīja “Latvijas Kopējo sociālās iekļaušanas memorandu”. Memorands nosaka galvenās politikas problēmas, piemēram, pienācīgu ienākumu nodrošināšanu ikvienam. Tas nozīmē, ka īpaša uzmanība jāvelta cilvēkiem, kas visvairāk ir pakļauti sociālās izstumtības riskam, tajā skaitā tiem bezdarbniekiem, kas ir invalīdi.²⁴² Memorands pēta integrācijas politiku tādās jomās kā darba tirgus un nodarbinātība, veselības aprūpe, mājokļu apgāde, izglītība un sociālais nodrošinājums. Memorandā ir atzīmēts, ka:

“invalīdu integrāciju darba tirgū kavē darba devēju motivācijas trūkums un vides neatbilstība invalīdu īpašajām vajadzībām [...]. Darba devēju motivāciju pieņemt darbā invalīdus mazina izplatītie stereotipi par invalīdu darba spējām, kā arī papildu izdevumi, kas nepieciešami invalīdam piemērotas darba vietas nodrošināšanai un darba vietas pieejamībai. Vēl viens faktors, kas kavē invalīdu integrāciju darba tirgū, ir viņu salīdzinoši zemais izglītības līmenis un atbilstošu prasmiņu trūkums”.²⁴³

²⁴⁰ Labklājības ministrija, *Kopējo nodarbinātības politikas prioritāšu novērtējums Latvijā*, līdzparakstījis Eiropas Komisijas Nodarbinātības un sociālo lietu ģenerāldirektorāts, Brisele, 2003. gada 6. februāris, pieejams Eiropas Komisijas mājas lapā: http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_analysis/japs/latvia_en.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā).

²⁴¹ Tā saukto “KNP procesu” izveidoja Komisija 1999. gadā ar mērķi sagatavot kandidātvalstis dalībai ES nodarbinātības koordinācijas procesā pēc pievienošanās ES. Katra kandidātvalsts parakstīja “Kopējo nodarbinātības politikas prioritāšu novērtējumu” (KNP) ar Nodarbinātības un sociālo lietu komisāru un katru kandidātvalsti, kas noteica galvenās problēmas un nodarbinātības politikas prioritātes. Lai uzraudzītu šo prioritāšu ieviešanu, tika ieviests kontroles process. Sk. Komisijas paziņojums Padomei, Eiropas Parlamentam, Eiropas Ekonomiskajai un sociālajai komitejai un Reģionu komitejai par Kopējās novērtēšanas dokumentu par kandidātvalstu nodarbinātības politikas ieviešanas procesu, COM(2003)663, Brisele, 2003. gada 6. novembris.

²⁴² Labklājības ministrija, *Latvijas Kopējais sociālās iekļaušanas memorands*, līdzparakstījis Eiropas Komisijas Nodarbinātības un sociālo lietu ģenerāldirektorāts, Brisele, 2003. gada 18. decembris, pieejams: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/JIM_Latvia_Final_11_12_03.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā), 17. lpp.

²⁴³ *Latvijas Kopējais sociālās iekļaušanas memorands*, 2.5. (Visneaizsargātākās grupas), 14. lpp.

Lai palīdzētu visneaizsargātākajām grupām, memorands nosaka, ka steidzamāko prioritāšu vidū ir nepieciešamība izstrādāt speciālas programmas cilvēku ar īpašām vajadzībām iesaistīšanai darba tirgū. Tas ietvertu valsts subsidētu darba vietu skaita palielināšanu un darba devēju iedrošināšanu pieņemt darbā cilvēkus ar īpašām vajadzībām.²⁴⁴ Memorandā ir pieminēta arī nepieciešamība palielināt atbalstu cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem integrācijai sabiedrībā tādās jomās kā izglītība, nodarbinātība, sociālā dzīve, rekreācija un kultūras dzīve.²⁴⁵

ES fondi

Valdība plāno laika posmā no 2004. līdz 2006. gadam izmantot ES struktūrfondus, īpaši Eiropas Sociālā fonda (ESF) līdzekļus, lai invalīdiem nodrošinātu nodarbinātības iespējas.²⁴⁶ Vienas grantu shēmas ietvaros daļa no šiem līdzekļiem tiks izmantoti “specializēto darbnīcu” izveidei cilvēkiem ar īpašām vajadzībām un alternatīvu izveidei, kas nodrošinās atbalstu invalīdiem, kuri meklē darbu atvērtā darba tirgū.²⁴⁷ Līdz šim ir atbalstīti trīs projekti specializēto darbnīcu izveidei: Strenču psihoneiroloģiskajā slimnīcā, Rēzeknē (cilvēkiem ar īpašām vajadzībām) un Limbažu rajonā (cilvēkiem gan ar intelektuālās, gan fiziskās attīstības traucējumiem).²⁴⁸

2004. gada aprīlī Eiropas Komisija apstiprināja Latvijas Labklājības ministrijas izstrādāto Kopienas EQUAL programmu.²⁴⁹ Šīs programmas mērķis ir atbalstīt sociāli visneaizsargātākās grupas, ieskaitot cilvēkus ar invaliditāti.²⁵⁰ Latvija plāno EQUAL programmai iztērēt 10,7 miljonus eiro laika posmā no 2004. līdz 2006. gadam, un līdz 53% no EQUAL finansējuma ir piešķirti nodarbinātības programmām. EQUAL programmas finansēto projektu mērķu vidū ir atbalsts darba vietu radīšanai un profesionālās

²⁴⁴ *Latvijas Kopējais sociālās iekļaušanas memorands*, 35. lpp.

²⁴⁵ *Latvijas Kopējais sociālās iekļaušanas memorands*, 36. lpp.

²⁴⁶ Sk. Informācija par Eiropas Sociālo fondu, pieejama (angļu valodā) Labklājības ministrijas mājas lapā: <http://www.lm.gov.lv/?sadala=347> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā).

²⁴⁷ Latvijas Republikas valdība, *Vienas programmas Latvijas dokuments, 1. mērķa programma 2004.–2006. gadam*, Rīga, 2003, pieejama (angļu valodā): http://www.esfondi.lv/image/upload/spd2003_12.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā).

²⁴⁸ Tālruna intervija ar Sigitu Rozentāli, Sociālo pakalpojumu pārvaldes pārstāvi, kas administrē ES finansējumu šai grantu shēmai.

²⁴⁹ Labklājības ministrija, *Latvijas EQUAL Kopienas iniciatīvas programma 2004.–2006. gadam*, Rīga, 2004, pieejama (angļu valodā): <http://www.esflatvija.lv/files/f10887683326de2893e.doc> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 30. septembrī) (turpmāk – *Latvijas EQUAL programma 2004.–2006.*).

²⁵⁰ Citas mazaizsargātās grupas ietver potenciālos diskriminācijas upurus darba vietās, jauniešus bez darba pieredzes, cilvēkus pirmspensijas vecumā, ilglaicīgi nenodarbinātas personas, cilvēku tirdzniecības upurus, ieslodzītos un bijušos ieslodzītos.

apmācības nodrošināšana cilvēkiem ar invaliditāti.²⁵¹ Projektu pieteikumu iesniedzēji (tajā skaitā valsts iestādes, pašvaldības un NVO) varēja iesniegt projektus no 2004. gada jūnija, kad tika izsludināts konkurss.

2.2. Valsts nodarbinātības politika

2.2.1. Valsts nodarbinātības prioritātes

Galvenās ministrijas, kas nacionālā līmenī strādā ar nodarbinātības politikas jautājumiem, ir Labklājības ministrija, Ekonomikas ministrija un Izglītības un zinātnes ministrija. Bezdarbnieku atbalsta likums nosaka katras ministrijas lomu nodarbinātības jomā.²⁵²

Ekonomikas ministrija galveno valdības nodarbinātības politikas mērķi Latvijā raksturo kā nodarbinātības līmeņa palielināšanu, ES noteikto nākotnes stratēģisko rādītāju sasniegšanu un bezdarba jautājumu risināšanu, balstoties uz veiksmīgu ekonomisko izaugsmi.²⁵³

2004. gadā pieņemtais “Nacionālais nodarbinātības plāns 2004. gadam”²⁵⁴ ir balstīts uz ES formulētajiem nodarbinātības stratēģijas mērķiem, kas ietver pilnu nodarbinātību, jēgpilnu nodarbošanos, darba produktivitātes izaugsmi, sociālo saliedētību un nodarbinātības integrāciju.²⁵⁵ 2004. gadā pieņemtais “Nacionālais plāns nabadzības un sociālās

²⁵¹ Informācija par EQUAL darbībām Latvijā, pieejama (angļu valodā) ESF Latvijas mājas lapā: <http://www.esflatvija.lv/index.php?selected=98&lang=2> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 7. martā).

²⁵² Saskaņā ar 5. pantu: “(1) Ekonomikas ministrija koordinē nacionālā nodarbinātības plāna izstrādāšanu un iesniegšanu Ministru kabinetam apstiprināšanai. (2) Labklājības ministrija izstrādā priekšlikumus nacionālajam nodarbinātības plānam bezdarba samazināšanas un bezdarbnieka un darba meklētāja psiholoģiskā atbalsta jautājumos un iesniedz šos priekšlikumus Ekonomikas ministrijai. (3) Izglītības un zinātnes ministrija sadarbojas ar Nodarbinātības valsts aģentūru bezdarbnieku profesionālās apmācības pasākumu organizēšanā un ar Profesionālās karjeras izvēles valsts aģentūru – profesionālās orientācijas pasākumu organizēšanā.” Bezdarbnieku atbalsta likuma 5. pants.

²⁵³ Ekonomikas ministrija, *Tautsaimniecības attīstība Latvijā*, Rīga, 2003. gada decembris, pieejama (angļu valodā) ministrijas mājas lapā: <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?lng=en&cat=137> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā). Saskaņā ar šo ziņojumu visbūtiskākās nodarbinātības problēmas ir: relatīvi augsts bezdarba līmenis (ievērojams ilgstošs bezdarbs, kas ir īpaši augsts cilvēku ar zemu izglītību vidū, augsts bezdarba līmenis jauniešu vidū, ievērojamas reģionālās atšķirības bezdarba līmenī); relatīvi zems nodarbinātības līmenis, kas ir zemāks par vidējo ES līmeni; zems uzņēmējdarbības attīstības līmenis, kā arī darba vietu skaita samazināšanās vairākos sektoros; nepieciešams noteiktos sektoros radīt jaunas darba vietas; “nodarbinātībai draudzīga” atlidzības sistēma (ieskaitot nodokļus un pabalstus); darbspēka kvalifikācijas celšana, lai tā atbilstu darba tirgus prasībām.

²⁵⁴ Labklājības ministrija, Nacionālais nodarbinātības plāns 2004. gadam, pieņemts Ministru kabinetā 2004. gada 23. jūlijā, pieejams (angļu valodā): http://www.lm.gov.lv/doc_upl/NAP_LATVIA_EN.doc (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā).

²⁵⁵ Ekonomikas ministrija, *Tautsaimniecības attīstība Latvijā*, 71. lpp.

izolācijas samazināšanai (2004.–2006.)²⁵⁶ ir balstīts uz ES formulētajiem nodarbinātības stratēģijas mērķiem, kas ietver pilnu nodarbinātību, jēgpilnu nodarbošanos, darba produktivitātes izaugsmi, sociālo saliedētību un nodarbinātības integrāciju.²⁵⁷ Abi plāni ir nozīmīgi cilvēkiem ar invaliditāti, jo tie nosaka Latvijas nodarbinātības politikas attīstību nākotnē.

Galvenā institūcija, kas ir atbildīga par darba tirgus politikas īstenošanu, ir Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA), kas atrodas Labklājības ministrijas pārziņā.²⁵⁸ NVA īsteno valsts politiku bezdarba samazināšanas jomā un atbalsta darba meklētājus. Aģentūra arī atbild par aktīviem nodarbinātības pasākumiem, tajā skaitā par profesionālo apmācību, pārkvalifikāciju, kvalifikācijas celšanu un līdzekļiem, kuru mērķis ir neaizsargātās grupas, ieskaitot cilvēkus ar invaliditāti.²⁵⁹

2.2.2. Valdības motivācija

Latvijā nav kvotu sistēmas invalidu nodarbinātībai, un līdz šim nav bijušas nopietnas diskusijas sabiedrībā, vai kvotu sistēma invalidiem būtu noderīga un vajadzīga. Ir pazīmes, kas norāda, ka, ņemot vērā Latvijas darba tirgus specifiku, kvotu sistēma Latvijai varētu nebūt piemērota.²⁶⁰

Viens no galvenajiem veidiem, kā cilvēki ar invaliditāti Latvijā var piekļūt nodarbinātībai, ir valdības aktīvās nodarbinātības pasākumi. Latvijā aktīvās nodarbinātības pasākumi tiek definēti kā profesionālā apmācība, pārkvalifikācija un kvalifikācijas paaugstināšana, algotie pagaidu sabiedriskie darbi, pasākumi konkurētspējas paaugstināšanai un pasākumi noteiktām personu grupām (ieskaitot cilvēkus ar invaliditāti).²⁶¹

²⁵⁶ Labklājības ministrija, Nacionālais plāns nabadzības un sociālās izolācijas samazināšanai (2004–2006), pieņemts Ministru kabinetā 2004. gada 23. jūlijā, pieejams (angļu valodā) internetā: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/NAP_LATVIA_EN.doc (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 15. martā).

²⁵⁷ Ekonomikas ministrija, *Tautsaimniecības attīstība Latvijā*.

²⁵⁸ Nodarbinātības valsts aģentūras pienākumi ir noteikti Bezdarbnieku atbalsta likuma 6. pantā.

²⁵⁹ Mazaizsargātajās grupās ir iekļauti cilvēki, kam noteikts invaliditātes statuss, kā arī cilvēki vecumā no 15 līdz 25 gadiem, cilvēki, kas atrodas vecāku uzraudzībā, kā arī cilvēki pēc speciālajās iestādēs pavadītā laika vai cita brīvības atņemšanas veida. *Kopējais nodarbinātības politikas prioritāšu novērtējums Latvijā*, 10.–11. lpp., pieejams internetā: <http://www.lm.gov.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā).

²⁶⁰ Latvijas ziņojumā par Kopienas iniciatīvas EQUAL programmu laika posmam no 2004. līdz 2006. gadam ir atzīmēts: “Latvijā pēdējā laikā vairākkārt ir ticis diskutēts par kvotu sistēmu izveidošanas jautājumu cilvēku ar invaliditāti nodarbināšanai, taču ņemot vērā situāciju, ka 99,3% uzņēmumu ir mazie un vidējie uzņēmumi, kuros strādā 69% darbinieku un kas sastāda 63,2% IKP, liekas, ka šī sistēma nesasnies gaidītos rezultātus vai nebūs efektīva.” *Latvijas EQUAL programma 2004.–2006. gadam*, 19. lpp.

²⁶¹ Bezdarbnieku atbalsta likuma 3. panta pirmā daļa.

Būtiskākie pieejamie aktīvās nodarbinātības pasākumi cilvēkiem ar invaliditāti ir subsidētās nodarbinātības programmas. Tomēr nav īpašu valdības pasākumu, lai veicinātu tieši cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodarbinātību – visi spēkā esošie pasākumi attiecas vispārīgi uz cilvēkiem ar invaliditāti.

Subsidētās nodarbinātības programmas bezdarbniekiem ir bijušas pieejamas kopš 2003. gada. Lai kvalificētos šīm programmām, bezdarbniekam ir jābūt vecumā no 18 gadiem līdz pensionēšanās vecumam²⁶², viņam ir jābūt profesionālai izglītībai, profesionālajām iemaņām, kas iegūtas, strādājot profesijā vairāk nekā divus gadus, vai jāpabeidz profesionālās apmācības un pārkvalifikācijas kursi bezdarbniekiem.²⁶³

Lielākajai daļai cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav tiesību izmantot subsidētās nodarbinātības programmas. Pirmkārt, cilvēkiem ar invaliditāti *tikai tad* ir tiesības iegūt bezdarbnieka statusu (un pēc tam izmantot šīs subsidētās programmas un citus aktīvās nodarbinātības pasākumus), ja ārstu komisija viņus ir atzinusi par “darbspējīgiem”²⁶⁴ (t. i., ar mazāk nekā 100% darba nespēju). Taču daudzi cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiek novērtēti kā darba nespējīgi.²⁶⁵ Otrkārt, jebkurā gadījumā tikai daži cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir ieguvuši nepieciešamo profesionālo izglītību vai praksi darba vietā, lai viņiem būtu pieejami tādi aktīvās nodarbinātības pasākumi kā subsidētās nodarbinātības programmas.

Subsidētās nodarbinātības programmas

2001. gadā valdība uzsāka “Subsidēto darba vietu bezdarbniekiem – invalīdiem” pilotprojektu.²⁶⁶ Šā projekta ietvaros 22 cilvēki ar invaliditāti (jeb 81% no programmā iesaistītajiem cilvēkiem), ar labiem rezultātiem pabeidzot pilotprogrammu, 2002. gada laikā atrada pastāvīgu darbu.

²⁶² Latvijā ir noteikts, ka tiesības saņemt pensiju vīriešiem ir no 62 gadu vecuma un sievietēm no 59 gadu vecuma. (Tiek plānots arī sievietēm paaugstināt pensionēšanās vecumu līdz 62 gadiem, taču tas notiks pakāpeniski līdz 2008.gadam.) 1995. gada Valsts pensiju likuma 11. pants. Likums “Par valsts pensijām”, pieņemts 1995. gada 2. novembrī, “LV” Nr. 182, 1995. gada 23. novembris, pēdējo reizi grozīts 2004. gada 25. oktobrī.

²⁶³ Noteikumu par aktīvās nodarbinātības pasākumiem 1., 16., 17. pants.

²⁶⁴ Bezdarbnieku atbalsta likuma 10. panta otrā daļa.

²⁶⁵ Tomēr jāatzīmē, ka cilvēkiem ar noteiktiem invaliditātes veidiem netiek *automātiski* liegta pieeja aktīvās nodarbinātības pasākumiem, jo darba spējas tiek novērtētas individuāli. Piemēram, cilvēks ar redzes traucējumiem var nespēt veikt noteiktas darbības, taču ar citām var tikt galā tīri labi, līdz ar to viņam nebūs 100% darba nespēja. Intervija ar dienas centra “Saulē” cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem direktori Irīnu Rulli, Rīga, 2004. gada 4. marts.

²⁶⁶ *Latvijas EQUAL programma 2004.–2006. gadam*, 19. lpp.

2003. gadā valdība šai programmai piešķīra 475 000 latu (675,864 eiro).²⁶⁷ 2003. gada laikā Nodarbinātības valsts aģentūra kā daļu no šīs pilotprogrammas organizēja vairākus pasākumus, lai uzlabotu invalīdu bezdarbnieku profesionālās spējas un konkurētspēju. NVA meklēja darba devējus, kas vēlētos piedalīties šādās programmās bezdarbniekiem ar invaliditāti.²⁶⁸ darba praksei cilvēkiem vecumā no 18 līdz 25 gadiem, ar darba pieredzi profesijā, mazāku par vienu gadu²⁶⁹, subsidēto darba vietu nodrošināšanai pirmspensijas vecuma cilvēkiem un profesionālai apmācībai darba vietā. Šo subsīdiju rezultātā 2003. gadā tika radītas 566 subsidētās darba vietas cilvēkiem ar invaliditāti un 609 cilvēki ar invaliditāti tika iesaistīti darbā iekārtošanā.²⁷⁰ Laikā no 2004. gada janvāra līdz aprīlim tika radītas 149 jaunas subsidētās darba vietas, pavisam 2004. gadā tiek plānotas papildus 244 subsidētās darba vietas.²⁷¹ NVA nevarēja sniegt statistikas datus par to, cik cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tika pieņemti šādās subsidētās darba vietās.

Kaut gan šis pilotprojekts ir bijis ļoti veiksmīgs cilvēkiem ar invaliditāti vispārīgā nozīmē, ir nepieciešams izveidot līdzīgu projektu tieši cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

Pamatojoties uz Bezdarbnieku atbalsta likumu, 2003. gadā tika pieņemti Noteikumi par aktīvās nodarbinātības pasākumiem. Šie noteikumi nosaka nodarbinātības pasākumu piemērošanu bezdarbniekiem, ieskaitot cilvēkus ar invaliditāti. Noteikumi regulē arī darba vietu pielāgošanu bezdarbniekiem, kam ir noteikta invaliditāte.²⁷² Tomēr šajos

²⁶⁷ Labklājības ministrija, preses relīze, 2003. gada 14. maijs, pieejama: <http://www.lm.gov.lv> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 30. septembrī).

²⁶⁸ Darba devējiem, kas piedalījās programmā, bija tiesības saņemt šādu atbalstu no Nodarbinātības valsts aģentūras: ikmēneša iztikas minimumu, lai segtu cilvēka ar invaliditāti algas izmaksas; ikmēneša iemaksu no 35 latiem (49,80 eiro) līdz 50 latiem (71,1 eiro), atkarībā no organizēto pasākumu apjoma, lai segtu darba devēja piemaksas par katra pasākumā iesaistītā cilvēka ar invaliditāti vajadzību nodrošināšanu; vienreizēju maksājumu apjomā no 100 latiem (142,28 eiro) līdz 200 latiem (284,57 eiro), lai katram cilvēkam ar invaliditāti piemērotu darba vietu vai atpūtas telpas; vienreizēju maksājumu apjomā līdz 500 latiem (711,43 eiro), lai piemērotu darba vietu vai padarītu ēku pieejamu katram cilvēkam ar invaliditāti, ja darba terapeits ir apstiprinājis, ka personai īpaši nepieciešama piemērošana.

²⁶⁹ Prakse paredzēta cilvēkiem ar ļoti nelielu praktisko pieredzi, lai celtu viņu konkurētspēju un nodrošinātu nepieciešamās profesionālās iemaņas. Prakses ilgums ir 6 mēneši.

²⁷⁰ Labklājības ministrija, *Nacionālais plāns nabadzības un sociālās izolācijas samazināšanai*, 36. lpp., pieejams: www.lm.gov.lv/doc.npl/NRP_3004.doc (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. augustā).

²⁷¹ Telefona intervija ar Sanitu Dzeni, Nodarbinātības valsts aģentūras Sabiedrisko attiecību departaments, Rīga, 2004. gada 10. maijs.

²⁷² Ministru kabineta 2003. gada 17. jūnija noteikumi Nr. 309 "Aktīvo nodarbinātības pasākumu organizēšanas un finansēšanas kārtība un aktīvo nodarbinātības pasākumu realizētāju izveles principi", "LV" Nr. 93, 2003. gada 20. jūnijs (stājušies spēkā 2003. gada 21. jūnijā), pēdējo reizi grozīti 2004. gada 5. oktobrī, pieejami (angļu valodā): <http://www.ttc.lv/New/lv/tulkojumi/E0607.doc> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 30. septembrī), VIII sadaļa (Darba vietu izveidošana (pielāgošana) bezdarbniekiem – invalīdiem) (turpmāk – Noteikumi par aktīvās nodarbinātības pasākumiem).

noteikumos noteiktā “pielāgošana” – “darba vietu aprīkošana ar tehniskajiem palīgīdzekļiem (aprikojumu, tehniskajām sistēmām)” vairāk attiecas uz cilvēkiem ar fiziskiem attīstības traucējumiem, nevis ar intelektuālās attīstības traucējumiem.²⁷³

2005. gadā maksimālais nodarbinātības laiks, ko NVA subsidē cilvēkam ar invaliditāti, parasti ir divi gadi (līdz 2005. gadam tie bija 10 mēneši).²⁷⁴ Saskaņā ar Nodarbinātības valsts aģentūras noteikto procedūru, ja cilvēks ar invaliditāti savus pienākumus ir veicis labi (vai vismaz apmierinoši), pēc subsidētā perioda beigām darba devējam viņš vai nu jānodrošina ar pastāvīgu darba vietu, vai jāiesaka cits darba devējs, kurš var viņu pastāvīgi nodarbināt.²⁷⁵ Tiek diskutēts, vai praksē darba devēji mēdz atlaist cilvēku ar invaliditāti pēc valsts subsīdiju izbeigšanās. Tomēr pašlaik to ir grūti novērtēt, jo nodarbinātības subsīdiju sistēma (tai skaitā cilvēkiem ar invaliditāti) tika uzsākta tikai 2002. gadā.²⁷⁶

NVA nevarēja sniegt statistikas datus par cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas ir ieguvuši profesionālo apmācību vai apmeklējuši pārkvalifikācijas kursus. Valsts Profesionālās karjeras izvēles centrs, kas atrodas Labklājības ministrijas pakļautībā, nodrošina profesionālās apmācības un pārkvalifikācijas kursus visiem oficiāli reģistrētajiem bezdarbniekiem.²⁷⁷ 2003. gada oktobrī – decembrī NVA piedāvāja 25 apmācības kursus, no tiem trīs tika izstrādāti īpaši: cilvēkiem ar fiziskās attīstības traucējumiem (datorapmācības kursi); cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem (datorapmācības kursi); cilvēkiem ar redzes traucējumiem (klūgu pinumi). Cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav pieejami īpaši apmācības kursi.

3. NODARBINĀTĪBA PRAKSĒ UN POLITIKAS IEVIEŠANA

2002. gadā Latvijā bija aptuveni 700 000 cilvēku ar invaliditāti, no tiem strādāja tikai 10%. Nav datu par cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem īpašo situāciju nodarbinātībā, taču vairumam no viņiem nav nekāda darba vai nodarbošanās, un viņi ir atkarīgi no valsts pabalstiem. Gandrīz nevienam nav pieejama nodarbinātība atvērtā tirgus apstākļos. Kopš 2000. gada NVO “Rūpju bērns” ir nodrošinājis vienīgo atbalstītā darba programmu Latvijā cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas pašlaik darbojas Rīgā un Tukumā. Līdz 2003. gadam ar šīs programmas palīdzību atbalstītajās darba vietās tika nodarbināti pavisam 28 cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viens no galvenajiem šajā projektā iesaistītajiem darba devējiem – “McDonalds Latvija” – ir atzinis, ka gūta pozitīva pieredze, nodarbinot cilvēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem.

²⁷³ Noteikumu par aktīvās nodarbinātības pasākumiem 41. pants.

²⁷⁴ Sk. informāciju NVA mājas lapā – Invalidu bezdarbnieku subsidētās nodarbinātības kārtība (latviešu valodā): <http://www.nva.lv/index.php?id=131&txt=382> (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā).

²⁷⁵ Intervija ar Ilgu Mertenu, Nodarbinātības valsts aģentūra, Rīga, 2004. gada 5. aprīlis.

²⁷⁶ Intervija ar Ilgu Mertenu, 2004. gada 5. aprīlis.

²⁷⁷ Katru gadu tiek izstrādāts apmācību kursu saraksts. Piemēram, pieejamo apmācības kursu saraksts otrajam 2003.gada pusgamam piedāvāja 289 apmācības kursus visā Latvijā.

Latvijā nepastāv specializētās darba vietas to parastajā izpratnē. Ir labi “specializēto darbnīcu” piemēri, kas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem izveidoti dienas centros. Taču šeit galvenais mērķis ir radīt “nodarbošanos” jeb aizņemtību, nevis nodarbinātību, līdz ar to cilvēki par savu darbu nesāņem samaksu. “Sociālā firma” ir vēl viens specializētās nodarbinātības veids Latvijā. Sociālās firmas saņem finansējumu no NVA, lai radītu darba vietas nelielam skaitam cilvēku ar invaliditāti. Tomēr līdz šim ir izveidots tikai neliels skaits sociālo uzņēmumu, un ieinteresētība no darba devēju puses ir ļoti zema.

3.1. Statistiskā informācija

Saskaņā ar “Eurostat” datiem 2004. gada jūlijā bezdarba līmenis Latvijā bija 10,6 %.²⁷⁸ 2003. gada pirmajā pusē (ko ANO bija pasludinājis par “Invalidu gadu”) cilvēku ar invaliditāti skaits, kas bija iesaistīti aktīvās nodarbinātības pasākumos, bija trīsreiz lielāks nekā 2002. gada pirmajā pusē.²⁷⁹ Taču no kopējā “darba spējogo”²⁸⁰ cilvēku ar invaliditāti skaita (aptuveni 70 000) strādāja tikai aptuveni 10%.²⁸¹

2003. gada sākumā pavisam 1977 cilvēki ar invaliditāti tika reģistrēti Nodarbinātības valsts aģentūrā kā bezdarbnieki, no tiem vidēji 51% nebija profesionālās apmācības.²⁸² Rīgā, kur dzīvo viena trešdaļa Latvijas iedzīvotāju, ir aptuveni 30 000 cilvēku ar dažāda veida invaliditāti. Katru gadu Rīgā aptuveni 600 invalīdi reģistrējas kā bezdarbnieki, lai atrastu darbu. Statistika rāda, ka no visa bezdarbnieku skaita, kas atrod darbu gada laikā, invalīdi sastāda tikai 2%.²⁸³

Nav pieejami dati par to, cik cilvēku no kopējā bezdarbnieku ar invaliditāti skaita ir cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Nav pieejami arī dati par to, cik daudz cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem strādā atvērtā darba tirgū vai specializētās darbnīcās.

²⁷⁸ “Bezdarba līmenis (%) ES valstīs – “Eurostat” dati”, LETA ziņu aģentūra, 2004. gada 1. septembris, pieejami: www.leta.lv (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 15. martā).

²⁷⁹ Ekonomikas ministrija, 19. ziņojums “Tautsaimniecības attīstība Latvijā”, 72. lpp., Rīga, 2003. gada decembris, pieejams ministrijas mājas lapā: <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?lng=en&cat=137> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā).

²⁸⁰ Ja darba spēju zudums ir noteikts mazāks nekā 100%. Bezdarbnieku atbalsta likuma 10.pantā otrā daļa.

²⁸¹ Grantu shēma. Profesionālo rehabilitācijas programmu izstrāde un ieviešana, Sociālās palīdzības fonda dati, pieejami: www.spf.lv/spf_web.nsf (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 5. jūnijā), 2. lpp.

²⁸² *Latvijas EQUAL programma 2004.–2006. gadam*, 19. lpp.

²⁸³ “Aicina uzņēmējus nodarbināt cilvēkus ar invaliditāti”, raksts publicēts interneta portālā “Delfi”, 2004. gada 29. janvāris, pieejams “Delfi” mājas lapā: <http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=7337214&ndate=1075327200&categoryID=193> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 30. septembrī).

3.2. Nodarbinātība atvērtā tirgus apstākļos

Lielākajai daļai cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav nekāda veida darba vai nodarbinātības, un viņi ir atkarīgi no valsts pabalstiem. Ļoti nelielam skaitam ir pieejams darbs atvērtā tirgus apstākļos. Daži cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem tomēr iegūst darbu (parasti gateros vai lauksaimniecības jomā) pēc speciālo internātskolu bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem pabeigšanas, jo dažas skolas piedāvā speciālas profesionālās programmas.

Pašlaik esošie valdības aktīvās nodarbinātības pasākumi cilvēkiem ar invaliditāti nav paredzēti cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, un iekļaujošo nodarbinātību Latvijā nevar uzskatīt par īstu iespēju cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Kaut gan ir ieviesta un darbojas neliela atbalstītā darba pilotprogramma, tā pašlaik ir pieejama tikai Rīgā un Tukumā. Nopietns šķērslis atbalstītā darba ieviešanai Latvijā ir fakts, ka valdībai atbalstītais darbs vēl jādefinē normatīvajos aktos.

3.2.1. Atbalstītais darbs atvērtā darba tirgus apstākļos

Atbalstītā darba iespējas veicina konkurētspējīgu darbu cilvēkiem ar invaliditāti integrētā darba vidē. Tas nodrošina palīdzību ar darba treneriem, transportu, palīgtehniku, speciālu darba apmācību un individuāli piemeklētu uzraudzību. Tas ir būtisks veids, kā cilvēki, kam tradicionāli ir liegtas nodarbinātības iespējas (iedomātā viņu invaliditātes stāvokļa smaguma dēļ), var iegūt darbu un tikt nodrošināti ar atbalstu ilgtermiņā. Tas ir lielisks pirmais solis, lai atvērtā tirgus apstākļos cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodrošinātu iespēju iegūt darbu.²⁸⁴

2000. gadā NVO “Rūpju bērns” uzsāka divu gadu PHARE finansētu projektu “Bērnu un pieaugušo ar intelektuālās attīstības traucējumiem atbalsts un integrācija Latvijā”²⁸⁵. Šā projekta laikā tika izstrādāta Latvijā pirmā atbalstītā darba programma.²⁸⁶ Galvenās darbības jomas bija darba treneru apmācība, Atbalstītā darba aģentūras nodibināšana, informācijas vākšana par darba tirgu un darba meklētājiem, kā arī pirmo atbalstīto darba vietu radīšana. Pēdējais mērķis bija atbalstīto darba vietu radīšana atvērtā tirgus apstākļos aptuveni 30 cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Projekta rezultātā mērķis tika sasniegts.

²⁸⁴ Dažiem cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem var būt grūtības ar, piemēram, darba intervijām vai noteiktu darba pienākumu veikšanu. Intervija ar Irīnu Rulli, 2004. gada 4. marts.

²⁸⁵ Kopējās projekta izmaksas bija 235 000 eiro.

²⁸⁶ Projekts tika īstenots sadarbībā ar Somijas garīgās atpalicības asociāciju (FAMR), Latvijas asociāciju “Rūpju bērns”, Latvijas Profesionālo sociālo un aprūpes darbinieku asociāciju un Latvijas Pašvaldību savienību.

Kad PHARE finansējums beidzās, Rīgas dome pārņēma atbalstītā darba programmas finansēšanu, kas joprojām ir vienīgā programma Latvijā, kura nodrošina nodarbinātības pakalpojumu sniegšanu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Pašlaik tā darbojas divās pilsētās – Rīgā un Tukumā: trīs darba treneri strādā Rīgas nodaļā un viens – Tukuma nodaļā. Līdz 2003. gada rudenim pavisam deviņi uzņēmumi nodarbināja 28 cilvēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem atbalstītā darba vietās. Tajā pašā laikā speciālistu grupa novērtēja darbības 15 cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, un deviņi cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem meklēja piemērotu darba vietu ar aģentūras palīdzību.

Pirms uzsākt darba vietas meklēšanu, darba meklētājam jāiztur vairāku speciālistu – ergoterapeita, sociālā pedagoga, psihologa un speciālā pedagoga – pārbaude. Divu, trīs mēnešu laikā tiek pārbaudītas personas zināšanas, spējas un prasmes. Potenciālajam darba devējam ir tiesības redzēt klienta profesionālo novērtējumu. Tomēr praksē darba devēji nav ieinteresēti uzzināt novērtējumu, jo viņi savu lēmumu par pieņemšanu darbā pilnībā balsta uz intervijas rezultātiem, kas notiek pēc tam, kad darba devējs ir piekritis pieņemt darbā cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem, bet pirms galējā lēmuma pieņemšanas. Intervija piedalās gan cilvēks ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan viņa vai viņas darba treneris.²⁸⁷

Viens no pirmajiem un stabilākajiem darba devējiem cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem šā projekta laikā ir “McDonalds Latvijā”. Saskaņā ar “McDonalds” pārstāvja teikto, kad uzņēmums uzsāka pieņemt darbā cilvēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem, ļoti noderīgi un pat nepieciešami bija nodokļu atvieglojumi, jo mācību process nepieciešamo darba iemaņu un pienākumu apgūšanai bija ilgāks, nekā sākotnēji iecerēts.²⁸⁸ Vairāki cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem strādā “McDonaldā” jau trīs gadus, un darba devējs ar viņu darbu ir apmierināts. Sākumā viņi varēja strādāt tikai divas, trīs stundas dienā, taču pašlaik viņi ir uzlabojuši savas prasmes un, ja nepieciešams, var strādāt astoņas stundas.

Kaut gan šis ir labākās prakses piemērs, atbalstītā nodarbinātība joprojām nav reāla iespēja cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā. Agrāk Rīgas dome finansēja atbalstīto darbu kā sociālās aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumu, un tas nozīmēja, ka cilvēkiem vairs nebija pieejami citi sociālie pakalpojumi, kā, piemēram, dienas aprūpes centri (saskaņā ar Rīgas domes saistošajiem noteikumiem, kas regulēja dienas pakalpojumu pieejamību).²⁸⁹ Tomēr, tā kā lielākā daļa cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nestrādā pilnu darba laiku, viņi turpina pieprasīt citus pali-

²⁸⁷ Intervija ar Irīnu Rulli, 2004. gada 4. marts.

²⁸⁸ Apaļā galda komentārs, 2004. gada 22. jūnijs.

²⁸⁹ Intervija ar Irīnu Rulli, 2004. gada 4. marts.

dzības pakalpojumus, lai veiksmīgi iekļautos sabiedrībā.²⁹⁰ Šī situācija kopš 2004. gada 22. novembra ir mainījusies, ņemot vērā priekšlikumu no NVO, kas pārstāv dienas centru izmantotāju vecāku intereses. Pašlaik cilvēkiem, kas mācās vai strādā ne mazāk kā 16 stundas nedēļā, ir atļauts izmantot dienas aprūpes centra pakalpojumus.

Atbalstītā darba aģentūras klienti tomēr var vērsties arī NVA, kur aktīvās nodarbinātības programmas ir pieejamas visiem darba meklētājiem (arī tiem, kam nav invaliditātes). Tomēr, kaut gan vairāki profesionālie kursi ir pieejami arī ar aģentūras palīdzību, apmācības kursu skaits, kas būtu piemērots cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, nav pārāk plašs. Piemēram, tikai pieci klienti ar intelektuālās attīstības traucējumiem aktīvās nodarbinātības programmas ietvaros ir pabeiguši datorapmācības kursus.²⁹¹

3.3. Specializētā nodarbinātība

Specializētā nodarbinātība Latvijā ir diezgan jauns jēdziens. Kaut gan tiesību aktos specializētā nodarbinātība ir paredzēta, pašreizējās tiesību normas ir neadekvātas. Piemēram, nav detalizētu noteikumu par specializētajām darbnīcām.²⁹²

Līdz šim nav bijis daudz specializētās nodarbinātības piemēru šā jēdziena parastajā izpratnē. Latvijā ir dažādas interpretācijas “specializēto darbnīcu” skaidrojumam. Īpaši nav skaidrs, vai šādas darbnīcas var nodrošināt tikai “nodarbošanos” jeb aizņemtību cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem vai arī to mērķim jābūt nodrošināt šiem cilvēkiem iespēju gūt ienākumus.

Specializētās darbnīcas dienas aprūpes centros

Līdz šim visas specializētās darbnīcas cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem Latvijā ir tikušas izveidotas un vadītas kā dienas centru cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem struktūrvienības. Tomēr tās nevar tikt uzskatītas par specializētām darba vietām. Sociālo pakalpojumu pārvaldes pārstāvji ir izteikušies, ka Latvijā pašlaik *nav* specializēto darbnīcu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem.²⁹³ Tomēr vairāki dienas aprūpes centri ir iesnieguši projektus dažādiem finansējuma avotiem darbnīcu izveidošanai dienas aprūpes centru telpās.

²⁹⁰ Intervija ar NVO “Kopā” direktori Karīnu Kaktiņu, Rīga, 2004. gada 3. marts.

²⁹¹ Intervija ar Irīnu Rulli, 2004. gada 4. marts.

²⁹² Sociālo pakalpojumu likumā “specializētā darbnīca” tiek noteikta kā viens veids, kā cilvēkiem ar invaliditāti var radīt pieejamus sociālās rehabilitācijas pakalpojumus. Sociālo pakalpojumu likuma 2. panta 22. punkts.

²⁹³ Intervija ar Sociālās palīdzības fonda pārstāvjiem (kopš 2004. gada novembra – Sociālo pakalpojumu pārvalde), Rīga, 2004. gada 24. maijs.

Dienas aprūpes centri nodrošina atbalstu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas dzīvo kopā ar savām ģimenēm, ir sasnieguši 16 gadu vecumu, neapgūst speciālās mācību programmas, profesionālo apmācību vai neapmeklē profesionālos rehabilitācijas centrus un nav nodarbināti.²⁹⁴ Galvenais izveidoto darbnīcu mērķis ir nodarbināt cilvēkus dienas laikā, nevis nodrošināt viņiem ienākumus, jo dienas centru tiesiskā statusa dēļ tie nedrīkst maksāt par veikto darbu.

NVO "Rūpju bērns" (Rīgas pilsēta), kas vada vairākus dienas aprūpes centrus, pirmo galdniecības darbnīcu jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem atvēra 2003. gadā. Darbnīcā tiek nodarbināti astoņi cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem un tiem tiek sniegta iespēja apgūt galdnieka mācekļa iemaņas. "Rūpju bērna" dienas centri nodrošina arī aušanas, rokdarbu un mājsaimniecības nodarbības. Tomēr cilvēkiem, kas tur strādā, netiek maksāts, jo viņi joprojām apgūst noteikto profesiju. Projektu līdzfinansēja ES "Phare Access" programma, Rīgas dome un "AWO Bremen" (Vācijas Sociālo darbinieku federācija).²⁹⁵

Dienas centrs "RRC-Ķemerī" un Liepājas dienas centrs arī savās telpās atvēruši darbnīcas.²⁹⁶ Liepājas dienas centrs cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir atvēris trīs darbnīcas, kas palīdz cilvēkiem izkopt šūšanas, kokapstrādes un rokdarbu prasmes. Cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem nesaņem algu, jo "ši nav rūpnieciska ražotne".²⁹⁷ 2001. gadā Liepājas dienas centrs noslēdza sadarbības līgumu uz 1,5 gadiem ar uzņēmumu "Liepājas papīrs" par kartona mapišu locīšanu. Centra klienti ar intelektuālās attīstības traucējumiem pie šī projekta strādāja vairākas stundas nedēļā. Šī sadarbība pierādīja, ka cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem var ilgstoši veikt noteikta veida darbu. Saskaņā ar noslēgto vienošanos starp pusēm uzņēmums maksāja dienas centram "simbolisku" kopējo summu 2,50 latus (aptuveni 3,56 eiro) un maksāja par ekskursijām darbiniekiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Galu galā sadarbība beidzās, jo uzņēmums samazināja produkcijas apjomus un papildu palīdzība vairs nebija vajadzīga.²⁹⁸

²⁹⁴ Ministru kabineta 2003. gada 3. jūnija noteikumi Nr. 291 "Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem", pieejami: <http://pro.nais.dati.lv/> (lapa pēdējo reizi skatīta 2004. gada 30. septembrī).

²⁹⁵ Tālruņa intervija ar dienas centra "Cerību māja" pārstāvi Irēnu Lavrišu, 2005. gada 24. maijs.

²⁹⁶ 2002.–2003. gadā Sorosa fonds – Latvija kopā ar Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centru piešķīra finansējumu specializēto darbnīcu atvēršanai Liepājas dienas centrā un dienas centrā "RRC-Ķemerī".

²⁹⁷ Tālruņa intervija ar Liepājas dienas centra direktori Iritu Intenbergu, 2004. gada 11. maijs.

²⁹⁸ Tālruņa intervija ar Iritu Intenbergu, 2004. gada 11. maijs.

Sociālā firma

“Sociālā firma” ir vēl viens atbalstītās nodarbinātības piemērs Latvijā. Sociālā firma tiek uzskatīta par specializētās nodarbinātības veidu. Tomēr tiesību aktos nav atrodama sociālās firmas definīcija, kā arī nav īpašu noteikumu, kas tos regulētu.

Sociālās firmas finansē NVA, un tām obligāti jāalgo vismaz četri cilvēki ar invaliditāti vismaz divu gadu garumā. Tās tiek dibinātas, pamatojoties uz uzņēmējdarbības plānu, ko iesniedz konkursam NVA finansējuma saņemšanai. Pirmās sociālās firmas ieguva NVA atbalstu 2002. un 2003. gadā, kad tajās tika iesaistīti desmit cilvēki ar invaliditāti.²⁹⁹ Līdz šim nodibināto sociālo firmu skaits nav liels. 2003. gadā pavisam tika izveidoti 10 sociālie uzņēmumi, taču saskaņā ar NVA sniegto informāciju 2004. gadā vairāk sociālo firmu nav paredzēts atvērt, jo darba devēju ieinteresētība ir ļoti zema. NVA nav informācijas, vai sociālās firmas nodarbina arī cilvēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem.³⁰⁰

²⁹⁹ Latvijas Pirmais ziņojums par Sociālo hartu, pieejams:

http://www.coe.int/T/E/Human%FRights/Esc/3%5FReporting%5Fprocedure/1%5FState%5FReports/Social_Charter/XVII-2/Latvia%201st%20Report-1.pdf (lapa pēdējo reizi skatīta 2005. gada 20. jūlijā).

³⁰⁰ Tālruņa intervija ar Sanitu Dzeni, 2004. gada 10. maijs.

V. Secinājumi

Latvija ir pievienojusies lielākajai daļai starptautisko cilvēktiesību instrumentu, tai skaitā tiem, kas regulē cilvēku ar invaliditāti tiesības. Tomēr, lai pilnībā pārņemtu visus attiecīgos starptautiskos standartus šajā jomā, Latvijas prioritātei vajadzētu būt 1996. gada Eiropas Sociālās hartas jaunajā redakcijā parakstīšanai un ratificēšanai, kā arī Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 12. protokola ratificēšanai.

Galvenais būtiskais šķērslis cilvēku ar invaliditāti situācijas novērtēšanai Latvijā ir visaptverošu datu trūkums par invaliditātes veidiem. Pašlaik datus vāc dažādas institūcijas atbilstoši to dažādajām definīcijām. Lai labāk izprastu cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem situāciju un vajadzības, valdībai būtu pilnībā jāpārskata datu vākšanas sistēma, kam būtu jānodrošina uzticamas, regulāri atjaunotas informācijas pieejamība par šo grupu. Vienlaicīgi valdībai jāuzlabo sadarbība starp dažādām ministrijām, kas risina cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem vajadzības, lai uzlabotu viņiem un viņu ģimenēm sniegtā atbalsta iespējas.

Latvijā joprojām ir lēns deinstitucionalizācijas process, un ievērojams skaits bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem vēl dzīvo stacionārajās aprūpes iestādēs. Valdībai prioritāri būtu jānodrošina, lai cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem visā valstī būtu pieejami tādi alternatīvie sabiedrībā balstītie pakalpojumi kā dienas centri un sabiedrībā balstīta mājokļu programma (piemēram, grupu mājokļi). Piedevām valdībai jāizstrādā skaidra politika bērnu apmācībai sociālās aprūpes namos, lai tiem būtu pieejama izglītība izglītības sistēmas ietvaros. Vispārējam mērķim jābūt iespējami vairāk bērniem dot iespēju palikt savās ģimenēs, nevis tikt nosūtītiem uz stacionārajām aprūpes iestādēm.

Agrīna diagnozes noteikšana bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un pienācīga atbalsta sniegšana viņiem un viņu ģimenēm ir būtiska, lai sagatavotu šos bērnus integrācijai vispārīgizglītojošās izglītības sistēmā. Tomēr bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem ģimenēm pašlaik nav pieejami agrīnās korekcijas pakalpojumi. Lai veicinātu bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem sekmīgu iekļaušanos vispārīgizglītojošās skolās, valdībai jāizveido visaptveroša stratēģija un ieviešanas plāns agrīnās korekcijas pakalpojumu nodrošināšanai visā valstī. Izglītības un zinātnes ministrijai jāveicina iekļaujošo bērnu audzināšanu izveidošana visā Latvijā, kas būtu pieejami pirmsskolas vecuma bērniem ar visu pakāpju intelektuālās attīstības traucējumiem.

Valdības izglītības politika arvien vairāk veicina iekļaušanos. Tomēr pašlaik lielākā daļa bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kas ir obligātās izglītības vecumā, apmeklē speciālās skolas. Lai veicinātu bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem iekļaujošo izglītību, valdībai jānodrošina adekvāts atbalsts un finansējums bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem vispārīgizglītojošās skolās. Finansējumam jāsedz dažādās izmaksas, kas saistītas ar viņu iekļaušanu: mācību materiāli, klases telpu pielāgošana un papildu personāla izmaksas. Jānodrošina arī adekvāts atbalsts un apmācības tiem vispārīgizglītojošo skolu skolotājiem, kas strādā ar bērniem ar īpašām vajadzībām. Izglītības un zinātnes

ministrijai jānosaka bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem skaits, kas pašlaik saņem mājas apmācību vai kas vispār netiek apmācīti, un jāatrod veidi, kā nodrošināt, lai bērniem ar visu pakāpiju intelektuālās attīstības traucējumiem būtu iespējas mācīties izglītības sistēmas ietvaros.

Lielākā daļa jauniešu ar intelektuālās attīstības traucējumiem atstāj skolu, neiegūstot iemaņas, kas tiem nepieciešamas, lai vēlāk iegūtu darbu atvērtā tirgus apstākļos. Pamatā lielākā daļa speciālo skolu nevar piedāvāt profesionālās apmācības stundas, jo trūkst resursu un skolotāju, piedāvātie kursi bieži vien neatbilst darba tirgus prasībām. Lai nodrošinātu cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem labāku sagatavotību pārejai no apmācībām uz nodarbinātību, valdībai par prioritāti jānosaka profesionālās apmācības pieejamība plašā profesiju lokā cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Šai nolūkam tai jāuzsāk darba tirgus analīze, lai noteiktu, kādas jaunajiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem (speciālajās skolās, vispārīgzgļītojošās skolās un arodskolās) piedāvātās profesionālās apmācības programmas labāk atbilstu darba tirgus pašreizējām vajadzībām. Piedevām Nodarbinātības valsts aģentūrai jāievieš profesionālās apmācības programmas īpaši cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, lai viņi varētu iegūt atbilstošu profesionālo apmācību un piekļūt darba iespējām atvērtā tirgus apstākļos.

Lielākajai daļai cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nav nekāda darba vai nodarbinātības. Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija tagad cilvēku ar invaliditāti darbības novērtē individuāli, cilvēki ar I un II invaliditātes grupām netiek automātiski atzīti par "darbnespējīgiem". Lai gan tādējādi ir atcelts viens šķērslis nodarbinātībai, tomēr Latvijā nepastāv kvotu sistēma cilvēkiem ar invaliditāti, kā arī trūkst valdības motivācijas, lai īpaši mudinātu nodarbināt cilvēkus ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Cilvēkiem ar invaliditāti paredzētās subsidētās nodarbinātības programmas ir veiksmīgi ļāvušas iegūt pieeju nodarbinātībai vairākiem cilvēkiem ar invaliditāti (vispārīgā nozīmē). Tomēr šajās programmās netiek ņemtas vērā cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem īpašās vajadzības, sevišķi darba trenera nepieciešamība.

Lai veicinātu cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodarbinātību, Labklājības ministrijai par prioritāti jānosaka atbalstītā darba definēšana tiesību aktos un jānodrošina cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem īpaši paredzēto atbalstītā darba projektu finansējums un ieviešana. Ministrijai arī jānodrošina finansiālais atbalsts atbalstītā darba aģentūrām visā Latvijā, līdzīgi tām, kas jau darbojas Rīgā. Piedevām ministrijai jāievieš nodokļu atvieglojumi, subsidijas un citi motivējoši pasākumi īpaši tiem darba devējiem, kas atvērtā tirgus apstākļos dod darbu cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Līdz ar pievienošanos ES Latvijai ir kļuvuši pieejami ES struktūrfondi, un laika posmā no 2004. līdz 2006. gadam daži no šo fondu līdzekļiem tiks izmantoti profesionālās apmācības, nodarbinātības iespēju un atbalsta nodrošināšanai cilvēkiem ar invaliditāti, kas meklē darbu. Būtiski, lai valdība nodrošinātu daļas šo līdzekļu izmantošanu, lai atbalstītu projektus, kas īpaši veicina cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem nodarbinātību.

1. PIELIKUMS. Izmantoto tiesību aktu saraksts

“Latvijas Vēstnesis” (“LV”) ir Latvijas Republikas oficiālais izdevums.

Satversme

Latvijas Republikas Satversme, pirmo reizi pieņemta 1922. gada 15. februārī, atkārtoti stājusies spēkā 1993. gadā, “LV” Nr. 43, 1993. gada 1. jūlijs (pēdējie grozījumi 2004. gada 23. septembrī).

Likumi

Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums, pieņemts 2002. gada 9. maijā, “LV” Nr. 80, 2002. gada 29. maijs (stājusies spēkā 2002. gada 1. jūlijā), pēdējo reizi grozīts 2004. gada 22. aprīlī. (*Bezdarbnieku atbalsta likums*)

Bērnu tiesību aizsardzības likums, pieņemts 1998. gada 19. jūnijā, “LV” Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs (stājusies spēkā 1998. gada 22. jūlijā), pēdējo reizi grozīts 2004. gada 20. maijā, “LV” Nr. 82, 2004. gada 25. maijs.

Civillikums, pirmo reizi pieņemts 1937. gada 28. janvārī, atkārtoti stājusies spēkā 1993. gada 1. septembrī, “Ziņotājs” Nr. 22/23, 1993. gada 25. maijs, pēdējie grozījumi 2004. gada 11. oktobrī, “LV” Nr. 161, 2004. gada 12. oktobris.

Darba likums, pieņemts 2001. gada 20. jūnijā, “LV” Nr. 105, 2001. gada 6. jūlijs (stājusies spēkā 2002. gada 1. jūnijā), pēdējie grozījumi 2004. gada 22. aprīlī (grozījumi stājušies spēkā 2004. gada 8. maijā). (*Darba likums*)

Izglītības likums, pieņemts 1998. gada 29. oktobrī, “LV” Nr. 343/344, 1998. gada 17. novembris (stājusies spēkā 1999. gada 1. jūnijā), pēdējie grozījumi 2004. gada 5. februārī. (*Izglītības likums*)

Likums “Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību”, pieņemts 1992. gada 29. septembrī, “LV” Nr. 42, 1992. gada 29. oktobris (stājusies spēkā 1993. gada 1. janvārī), pēdējo reizi grozīts 2004. gada 31. martā, “LV” Nr. 61, 2004. gada 20. aprīlis. (*Likums par invalīdiem*)

Likums “Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem”, pieņemts 1994. gada 13. janvārī, “LV” Nr. 11, 1994. gada 26. janvāris (stājusies spēkā 1994. gada 10. februārī), pēdējo reizi grozīts 2004. gada 26. februārī, “LV” Nr. 42, 2004. gada 17. marts.

Likums “Par valsts pensijām”, pieņemts 1995. gada 2. novembrī, “LV” Nr. 182, 1995. gada 23. novembris (stājusies spēkā 1996. gada 1. janvārī), pēdējo reizi grozīts 2004. gada

25. oktobrī, “LV” Nr. 26, 2004. gada oktobris. (*2004. gada likums “Par valsts pensijām”*)
2002. gada Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, pieņemts 2002. gada 31. oktobrī, “LV” Nr. 168, 2002. gada 19. novembrī (stājies spēkā 2003. gada 1. janvārī), pēdējo reizi grozīts 2004. gada 25. novembrī. (*Sociālo pakalpojumu likums*)
- Vispārējās izglītības likums, pieņemts 1999. gada 10. jūnijā, “LV” Nr. 213/215, 1999. gada 30. jūnijs (stājies spēkā 1999. gada 14. jūlijā), pēdējie grozījumi 2004. gada 23. septembrī. (*Vispārējās izglītības likums*)

Ministru kabineta noteikumi, rīkojumi un instrukcijas

Ja vien nav īpaši atzīmēts, visi Ministru kabineta noteikumi stājušies spēkā nākamajā dienā pēc to publikācijas “Latvijas Vēstnesī”.

Ministru kabinets

- Ministru kabineta 2003. gada 17. jūnija noteikumi Nr. 309 “Aktīvo nodarbinātības pasākumu organizēšanas un finansēšanas kārtība un aktīvo nodarbinātības pasākumu realizētāju izvēles principi”, “LV” Nr. 93, 2003. gada 20. jūnijs; pēdējo reizi grozīti ar Ministru kabineta 2004. gada 5. oktobra noteikumiem Nr. 828, “LV” Nr. 159, 2004. gada 7. oktobris.
- Ministru kabineta 2001. gada 13. septembra noteikumi Nr. 399 “Par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības programmu īstenošanas izmaksu minimumu uz vienu izglītojamo (gadā)” “LV”, Nr. 144, 2001. gada 10. oktobris, pēdējo reizi grozīts ar Ministru kabineta 2004. gada 30. novembra noteikumiem Nr. 973, “LV” Nr. 192, 2004. gada 3. decembris.
- Ministru kabineta 2001. gada 20. novembra noteikumi Nr. 490 “Noteikumi par izglītojamo uzņemšanu internātskolā, speciālās izglītības iestādē un pirmsskolas izglītības iestādes speciālajā grupā un atskaitīšanu no speciālās izglītības iestādes un pirmsskolas izglītības iestādes speciālās grupas”, “LV” Nr. 171, 2001. gada 27. novembris.
- Ministru kabineta 2001. gada 20. novembra noteikumi Nr. 480 “Par Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas un pašvaldību pedagoģiski medicīnisko komisiju kompetenci”, “LV” Nr. 171, 2001. gada 27. novembris. (*Pedagoģisko komisiju noteikumi*)
- Ministru kabineta 2001. gada 20. novembra noteikumi Nr. 493 “Speciālās izglītības iestāžu, vispārējās izglītības iestāžu speciālās izglītības klašu (grupu) un internātskolu finansēšanas kārtība”, “LV”, Nr. 182, 2001. gada 14. decembris.
- Ministru kabineta 2003. gada 3. jūnija noteikumi Nr. 291 “Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem”, “LV” Nr. 85, 2003. gada 6. jūnijs.

Izglītības un zinātnes ministrija

Izglītības un zinātnes ministrijas rīkojumi netiek publicēti “Latvijas Vēstnesī”, taču tie latviešu valodā ir pieejami Izglītības un zinātnes ministrijas mājas lapā.

Izglītības un zinātnes ministrijas 2004. gada 9. marta rīkojums Nr. 145 “Speciālā skolo-tāja darba paraugnoteikumi”, stājies spēkā 2004./05. mācību gadā.

Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 5. maija rīkojums Nr. 311 “Par speciālās izglītības programmu paraugu apstiprināšanu”, stājies spēkā 2000./01. mācību gadā.

Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 5. maija rīkojums Nr. 313 “Par minimāli un maksimāli pieļaujamo izglītojamo skaitu klasē (grupā) valsts un pašvaldības dibinātāja vispārējās izglītības iestādē”, pēdējo reizi grozīts ar 2002. gada 21. maija rīkojumu Nr. 288.

Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 19. aprīļa rīkojums Nr. 260 “Par speciālās pamatizglītības programmu paraugu apstiprināšanu”, stājies spēkā 2000./01. mācību gadā.

Izglītības un zinātnes 1997. gada 30. maija rīkojums Nr. 388 “Par speciālās izglītības attīstības koncepciju”.

Izglītības un zinātnes ministrijas 2003. gada 27. novembra instrukcija Nr. 7 “Prasības izglītojamo uzņemšanai un pārceļšanai vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēs” (stājies spēkā 2003. gada 1. decembrī).

Izglītības un zinātnes ministrijas 2000. gada 26. maija instrukcija Nr. 8 “Ilgstoši slimojošo izglītojamo izglītošanas kārtība ārpus izglītības iestādes”.

Cits

Īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās 2003. gada 19. jūnija rīkojums Nr. 1–9.1/4 “Valsts programma bērna un ģimenes stāvokļa uzlabošanai 2003. gadam”.

2. PIELIKUMS. Izmantotās literatūras saraksts

Angļu valodā

- European Commission, Annual Report on Equality and Non-discrimination 2004, DG Employment and Social Affairs (Brussels: European Commission, 2004) (*Eiropas Komisija, Gadskārtējais ziņojums par vienlīdzību un diskriminācijas novēršanu 2004. gadā, Nodarbinātības un sociālo lietu ģenerāldirektorāts (Brisele: Eiropas Komisija, 2004)*).
- European Commission, Equal Opportunities for People with Disabilities: A European Action Plan, COM (2003), Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Brussels: European Commission, 30 October 2003) (*Eiropas Komisija, Vienlīdzīgas iespējas cilvēkiem ar invaliditāti, Eiropas rīcības plāns, COM (2003), Komisijas paziņojums Padomei, Eiropas Parlamentam, Eiropas Ekonomiskajai un sociālajai komitejai un Reģionu komitejai (Brisele: Eiropas Komisija, 2003. gada 30. oktobris)*).
- Feldhune, Gita, Report on measures to combat discrimination in the 13 candidate countries. Country report: Latvia (*Ziņojums par diskriminācijas apkarošanas pasākumiem 13 kandidātvalstīs. Valsts ziņojums: Latvija*) (Brussels: Migration Policy Group and MEDE European Consultancy, May 2003).
- Muiznieks N., A. Kamenska, I. Leimane and S. Garsvane, Human Rights in Latvia in 1998 (*Cilvēktiesības Latvijā 1998. gadā*), Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies, Riga 1999.
- Latvian Portage Association, “Portage in Europe – sharing new horizons in early childhood education”, conference materials, 1st European Portage Conference, Riga 24–26 October 2001, Latvian Portage Association, 2001 (*“Portidža Eiropā – jaunu apvēršņu paveršana agrīnā bērnības korekcijā”, Pirmās Eiropas Portidžas konferences materiāli, Rīga, 2001. gada 24.–26. oktobris*).
- Ministry of Health, Mental Health Care in Latvia – Statistical Yearbook 2003, fourth edition, Psychiatry Centre (Riga: Ministry of Health, 2004) (*Psihiskās veselības aprūpe Latvijā – 2003. gada statistikas gadagrāmata, 4. izdevums, Psihiatrijas centrs (Rīga: Veselības ministrija, 2004)*).
- Ministry of Health, Mental Health Care in Latvia 2002, Year Book of Statistics, third edition, Psychiatry Centre (Riga: Ministry of Health, 2003) (*Psihiskās veselības aprūpe Latvijā – 2002. gada statistikas gadagrāmata, 3. izdevums, Psihiatrijas centrs (Rīga: Veselības ministrija, 2003)*).

Ministry of Welfare, Joint Assessment of Employment Policy Priorities in Latvia, co-signed by the European Commission, DG Employment and Social Affairs (Brussels: Ministry of Welfare, 2003) (*Labklājības ministrija, Kopējo nodarbinātības politikas prioritāšu novērtējums Latvijā, līdzparakstījis Eiropas Komisijas Nodarbinātības un sociālo lietu ģenerāldirektorāts (Brisele: Labklājības ministrija, 2003)*).

Ministry of Welfare, Joint Memorandum on Social Inclusion in Latvia, co-signed by the European Commission, DG Employment and Social Affairs (Brussels: Ministry of Welfare, 2003) (*Labklājības ministrija, Latvijas Kopējais sociālās iekļaušanas memorands, līdzparakstījis Eiropas Komisijas Nodarbinātības un sociālo lietu ģenerāldirektorāts (Brisele: Labklājības ministrija, 2003)*).

Ministry of Welfare, Latvia EQUAL Community Initiative Programme 2004–2006 (Riga: Ministry of Welfare, 2004) (*Labklājības ministrija, Latvijas EQUAL Kopienas iniciatīvas programma 2004.–2006. gadam, Rīga: Labklājības ministrija, 2004*).

Ministry of Welfare, Statistical report on Persons with Disabilities for the period of 1997–2003, (Riga: Ministry of Welfare, 2004) (*Labklājības ministrija, Statistikas ziņojums par cilvēkiem ar invaliditāti 1997–2003, (Rīga: Labklājības ministrija, 2004)*).

Government of Latvia, Single Programming Document for Latvia, Objective 1 Programme 2004–2006 (Riga: 2003) (*Latvijas Republikas valdība, Vienas programmas Latvijas dokuments, 1. mērķprogramma 2004.–2006. gadam, Rīga, 2003*).

Latviešu valodā

Centrālā statistikas pārvalde, *Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti* (Rīga, CSP, 2002).

Ineta Ziemele (red.), *Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē* (Latvijai saistošo starptautisko līgumu saraksts) (Rīga: SIA “Izglītības solī”, 2000).